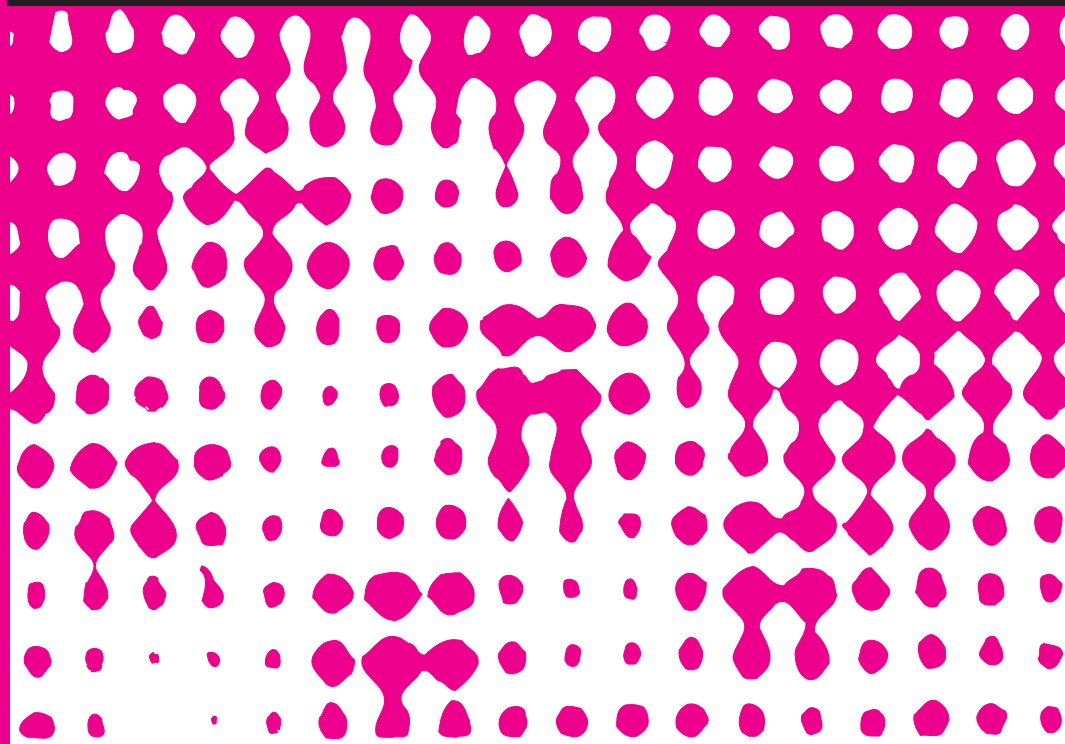

* DEMO 2005 GRAFIE 1

revue pro výzkum populačního vývoje

ČLÁNKY – Dagmar Bartoňová: Vývoj cenzových domácností v České republice v poslední třetině 20. století • Milan Kučera: Rodinné domácnosti ve výsledcích sčítání 2001 • Anna Šťastná: Mezigenerační přenos rozvodového chování na příkladu České republiky a v mezinárodním srovnání • Jiří Dunovský – Milan Kučera: Profesor PhDr. Zdeněk Matějček, CSc. zemřel •

SČÍTÁNÍ LIDU • RECENZE • ZPRÁVY • PŘEHLEDY • BIBLIOGRAFIE

obsah

ČLÁNKY

<i>Dagmar Bartoňová</i> : Vývoj cenzových domácností v České republice v poslední třetině 20. století	1
<i>Milan Kučera</i> : Rodinné domácnosti ve výsledcích sčítání 2001	13
<i>Anna Štátná</i> : Mezigenerační přenos rozvodového chování na příkladu České republiky a v mezinárodním srovnání	21
<i>Jiří Dunovský – Milan Kučera</i> : Profesor PhDr. Zdeněk Matějček, CSc. zemřel	32

SČÍTÁNÍ LIDU

<i>Štěpánka Morávková</i> : Bydlení rodin se závislými dětmi a vybavenost jejich domácností	40
---	----

RECENZE

Historik zapomenutých dějin (<i>Alena Šubrtová</i>)	53
Historická demografie 27 (<i>Petra Brabcová</i>)	55
Ekonomické aspekty populační politiky (<i>Marek Tietze</i>)	56
Reprodukčné správanie obyvateľstva v obciach na Slovensku (<i>Vladimír Srb</i>)	58
První ukrajinská učebnice demografie (<i>Zdeněk Pavlík</i>)	59

ZPRÁVY

Z České demografické společnosti – Vladimír Roubíček (1930–2005) – Kdo zajistí naši budoucnost? Trilaterální demografická konference, Praha 23. 5. 2005 – EURODAC a SIS – evropské systémy zabezpečení – Vývoj počtu obyvatel Země od prehistorie až po současnost	62
---	----

PŘEHLEDY

Vnitrostátní stěhování v České republice podle důvodů a druhů stěhování 1993–2001 – Změny ve sledování zahraniční migrace v České republice v posledních letech	69
--	----

BIBLIOGRAFIE	76
--------------------	----

Časopis Demografie byl vládou České republiky zařazen mezi **recenzované neimpaktované vědecké časopisy**.

contents

ARTICLES

<i>Dagmar Bartoňová</i> : Trend of Census Households in the CR in the Last Third of the 20th Century	1
<i>Milan Kučera</i> : Family Households as Measured by Census 2001	13
<i>Anna Štátná</i> : Intergeneration Transfer of Divorce Behaviour Exemplified on the Czech Republic and in International Comparison	21
<i>Jiří Dunovský – Milan Kučera</i> : Professor Zdeněk Matějček Died	32

POPULATION CENSUS

<i>Štěpánka Morávková</i> : Housing of Families with Dependent Children and Equipment of their Households	40
--	----

BOOKS AND PUBLICATIONS

Historiographer of Forgotten History (<i>Alena Šubrtová</i>)	53
Historical Demography 27 (<i>Petra Brabcová</i>)	55
Economic Aspects of Population Policy (<i>Marek Tietze</i>)	56
Reproductive Behaviour of Inhabitants of Municipalities in Slovakia (<i>Vladimír Srb</i>)	58
The First Ukrainian Textbook on Demography (<i>Zdeněk Pavlík</i>)	59

REPORT – SURVEYS – BIBLIOGRAPHY

✿ DEMOGRAFIE

© Český statistický úřad 2005

Vydává ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD ve Studiu GSW, Čs. armády 31, 160 00 Praha 6.

Řídí redakční rada: Ing. Jiřina Růžková, CSc. (předsedkyně redakční rady), Mgr. Věra Hrušková, CSc. (výkonná redaktorka), PhDr. Milan Aleš, RNDr. Ludmila Fialová, CSc., Doc. Ing. Zuzana Finková, CSc., Prof. MUDr. Jan Holčík, DrSc., Doc. RNDr. Felix Koschin, CSc., Ing. Milan Kučera, PhDr. Věra Kuchařová, CSc., Ing. Jitka Langhamrová, CSc., Prof. Ing. Zdeněk Pavlík, DrSc., Prof. Ing. Vladimír Roubíček, CSc. Doc. RNDr. Jitka Rychtaříková, CSc., Doc. Ing. Eduard Souček, CSc., JUDr. Vladimír Srb, Ing. Miroslav Šimek.

Vychází čtyřikrát ročně. Informace o předplatném podává a objednávky přijímá redakce.

Adresa redakce: Praha 10 – Strašnice, Na padesátém 81, PSČ 100 82, telefon: 274 052 834, e-mail: hruskova@gw.czso.cz

Informace o předplatném a objednávky vyřizuje firma MYRIS TRADE s. r. o., P. O. Box 2, 142 00 Praha 4.

Podávání novinových zásilek povolila Česká pošta, s. p., Odštěpný závod Praha č. j. nov 6364/98 ze dne 9. 2. 1998

Sazba, grafické zpracování a tisk – Studio GSW, Čs. armády 31, Praha 6, tel./fax: 233 326 945, e-mail: gsw@gsw.cz

Cena jednoho výtisku 42 Kč, roční předplatné 168 Kč + poštovné.
Indexové číslo 46 465 • ISSN 0011-8265 • Reg. zn. MK ČR E 4781.
Nevyžádané rukopisy se nevracejí.

Číslo 1/2005, ročník 47. Rukopis předán tiskárně 11. 1. 2005. Toto číslo vyšlo v březnu 2005.

VÝVOJ CENZOVÝCH DOMÁCNOSTÍ V ČESKÉ REPUBLICCE V POSLEDNÍ TŘETINĚ 20. STOLETÍ

DAGMAR BARTOŇOVÁ

Trend of Census Households in the CR in the Last Third of the 20th Century

The analysis focuses on evaluating the trends of census households in the course of last 40 years, with an emphasis on the 1990's when changes in the demographic behaviour of the population of the CR occurred in connection with the transformation of society after November 1989.

Demografie, 2005, 47: 1–12

Vzrůst počtu a pokles průměrné velikosti cenzových domácností v období 1961–1991 jako důsledek společného působení demografického vývoje a ekonomicko–sociálních faktorů

Od roku 1961, kdy se poprvé v československých sčítáních prosadilo zjišťování rodinných vztahů v souvislostech společného soužití a hospodaření prostřednictvím tzv. cenzových domácností (CD), vzrostl jejich počet do roku 2001 o třetinu. Přestože se až do roku 1991 vývoj vnitřní struktury i velikosti zdánlivě podobal vývoji ve vyspělých zemích, vycházel z odlišné demografické a sociálně ekonomické situace a při detailní analýze lze nalézt poměrně značné diference. Obecně jej lze ale charakterizovat jako poměrně plynulý, zakonzervovaný obecně vysokou hladinou časné sňatečnosti, plánovanou rodinnou politikou a reálnými možnostmi získat vlastní byt, a to i při reflektování posunů věkové struktury dospělé populace a snah o samostatné bydlení nukleárních rodin i jednotlivců. Rostoucí úroveň rozvodovosti zvyšovala počet i zastoupení neúplných rodinných domácností s dětmi a domácností jednotlivců, zatímco zastoupení nejpočetnější skupiny – úplných rodinných domácností, se snižovalo, přestože jejich počty až do roku 1980 rostly. Stagnující, resp. jen zvolna se zlepšující úroveň úmrtnosti žen a horšící se úroveň úmrtnosti mužů již od středního věku přispívaly k růstu počtu i podílu domácností osamělých ovdovělých žen a neúplných rodinných domácností starších osob. Výsledkem všech těchto trendů bylo trvalé zmenšování průměrné velikosti cen-

zových domácností. Nezabránila mu ani zvýšená intenzita plodnosti v 70. letech, která pouze dočasně zabrzдила pokles průměrné velikosti úplných rodinných domácností, neboť snižování úrovně plodnosti, započaté v druhé polovině 50. let, se koncem 70. let opět zvolna obnovilo. Na zmenšování cenových domácností se totiž podílely kromě demografického vývoje i další faktory ekonomické a sociální povahy – především rozšiřování objektivních možností získat vlastní byt díky zvýšení intenzity bytové výstavby, lepší se finanční situace domácností, která samostatné bydlení a hospodaření umožnila (např. jednotlivcům v důchodovém věku) a změny v životním stylu (snaha o samostatné hospodaření jednotlivých CD, pronikání městského způsobu života i do venkovských oblastí, což zase nepřímo podporovaly změny ve struktuře bytového fondu, protože v hromadné výstavbě se stavěly menší byty).

Tab. 1 Počty a přírůstky cenových domácností podle typů v letech 1961–2001 (Numbers and increases of census households: by type, 1961–2001)

Typ domácnosti, ukazatel	Počet domácností (v tis.)					Přírůstek (v tis.)		Přírůstek (v %)	
	1961 ¹⁾	1970	1980	1991	2001	1970-01	1991-01	1970-01	1991-01
Cenzové domácnosti celkem	3 214,3	3 502,7	3 875,7	4 051,6	4 270,7	768,0	219,1	21,9	5,4
rodinné domácnosti	2 655,0	2 794,2	2 881,9	2 947,3	2 910,0	115,8	-37,3	4,1	-1,3
z toho úplné rodinné	2 405,4	2 487,5	2 556,8	2 512,9	2 333,6	-153,9	-179,3	-6,2	-7,1
- se závislými dětmi	1 405,4	1 404,4	1 475,4	1 395,9	1 090,8	-313,7	-305,1	-22,3	-21,9
- bez závislých dětí	1 000,0	1 083,1	1 081,4	1 117,0	1 242,8	159,7	125,8	14,7	11,3
neúplné rodinné	249,6	306,7	325,1	434,4	576,4	269,7	142,0	87,9	32,7
- se závislými dětmi	114,7	157,0	203,9	254,1	343,4	186,4	89,3	118,7	35,1
- bez závislých dětí	134,9	149,7	121,2	180,3	233,0	83,3	52,7	55,6	29,2
domácnosti jednotlivců	514,7	668,6	938,8	1089,6	1276,2	607,6	186,5	90,9	17,1
vícečlenné nerodinné ²⁾	44,6	39,9	55,0	14,7	84,5	x	x	x	x
neúplné rodinné bez záv. dětí + vícečl. nerodinné domácnosti ⁴⁾	179,5	189,6	176,2	195,0	317,5	127,9	122,6	67,5	62,8
Podíl domácností z úhrnu CD v %									
- rodinných	82,6	79,8	74,4	72,7	68,1	-11,7	-4,6	-14,7	-6,3
z toho úplných rodinných	74,8	71,0	66,0	62,0	54,6	-16,4	-7,4	-23,1	-11,9
- se závislými dětmi	43,7	40,1	38,1	34,5	25,5	-14,6	-9,0	-36,4	-26,1
- bez závislých dětí	31,1	30,9	27,9	27,5	29,1	-1,8	1,6	-5,8	5,8
neúplných rodinných	7,8	8,8	8,4	10,7	13,5	4,7	2,8	53,4	26,2
- se závislými dětmi	3,6	4,5	5,3	6,3	8,0	3,5	1,7	77,8	27,0
- bez závislých dětí	4,2	4,3	3,1	4,4	5,5	1,2	1,1	27,9	25,0
- vícečlenných nerodinných	1,4	1,1	1,4	0,4	2,0	x	x	x	x
- jednotlivců	16,0	19,1	24,2	26,9	29,9	10,8	3,0	56,5	11,2
Průměrný počet členů CD celkem	2,95	2,78	2,64	2,53	2,38	-0,40	-0,15	-14,4	-5,9
- úplné rodinné	3,45	3,30	3,27	3,21	3,12	-0,18	-0,09	-5,5	-2,8
- se závislými dětmi ³⁾	4,23	4,03	3,97	3,92	3,88	-0,15	-0,04	-3,7	-1,0
- bez závislých dětí ³⁾	.	2,65	2,32	2,33	2,45	-0,20	0,12	-7,5	5,2
- neúplné rodinné	2,55	2,51	2,49	2,44	2,46	-0,05	0,02	-2,0	0,8
- se závislými dětmi ³⁾	2,97	2,73	2,66	2,64	2,62	-0,11	-0,02	-4,0	-0,8
- bez závislých dětí ³⁾	.	2,37	2,21	2,17	2,24	-0,13	0,07	-5,4	3,5
- vícečlenné nerodinné ⁴⁾	2,15	2,14	2,14	2,06	2,12	x	x	x	x

Pozn.: 1) Odlišnosti v definicích domácností jednotlivců aj.

2) V roce 1991 odlišně vymezeny – mírně nesrovnatelné s ostatními cenzy (viz text); v roce 2001 do této skupiny zařazeno 34,5 tis. domácností prarodičů s vnoučaty – nesrovnatelné s předchozími cenzy.

3) 1961, 1970 děti do 15 let.

4) V tomto úhrnu srovnatelné údaje.

Nejrychlejší byl růst počtu cenzových domácností v 60., ale především v 70. letech, kdy v každém intercenzálním období přibyla zhruba desetina CD. Rozhodující úlohu měl v těchto přírůstcích velmi dynamický růst počtů domácností jednotlivců. Během intercenzálního období 1970–1980 přibýlo 40 % domácností jednotlivců (270 tis.).

V 80. letech bylo tempo růstu počtu cenzových domácností již jen poloviční. Na celkovém přírůstku necelých 180 tis. domácností v 80. letech (4,5 %) se podílel jednak ještě stále vysoký přírůstek počtů domácností jednotlivců (CDJ) – 16 % stavu z roku 1970 (151 tis.), jednak zrychlené tempo růstu počtu neúplných rodinných domácností (110 tis. NRD)¹⁾. Poprvé došlo k úbytku počtu úplných rodinných domácností jako celku, a to vlivem snížení počtu ÚRD se závislými dětmi (úbytek 80 tis.).

Změny struktury rodinných domácností v 90. letech – především vliv změn v režimu sňatečnosti a plodnosti

Radikální změny demografického chování po roce 1990 a sociálně ekonomická transformace společnosti začaly významněji měnit vývojové trendy struktury i počtů cenzových domácností. Při sčítání 2001 se změny v demografickém chování i ve způsobu života, které probíhaly od první poloviny 90. let, projevíly oproti předchozímu cenzu již velmi zřetelně, a to i přesto, že značná setrvačnost ve složení domácností i v jejich vytváření vliv všech těchto změn poněkud oslabovala. Byly to zejména změny v režimu sňatečnosti a plodnosti (hlavně snížení intenzity procesů a posun jejich nejvyšších hodnot do vyššího věku), pokles úrovně úmrtnosti mužů i žen, ale také další změny spíše sociálního charakteru (růst intenzity rozvodovosti, častější nesezdaná soužití, které změnilo složení cenzových domácností ve prospěch podílů domácností jednotlivců, neúplných rodinných domácností a úplných rodinných domácností bez závislých dětí. Relativní přírůstek celkového počtu cenzových domácností se ale v posledním intercenzálním období příliš nelišil od přírůstku v 80. letech.

Vnitřní struktura domácností – hlavně úplných rodinných se závislými dětmi i bez nich a neúplných rodinných domácností se změnila velmi zřetelně, došlo také ke změnám ve složení domácností jednotlivců jak ve struktuře podle pohlaví, tak podle věku a rodinného stavu osob, a vzrostlo zastoupení vícečlenných nerodinných domácností (a to i když vezmeme v úvahu metodické změny ve vyznačování).

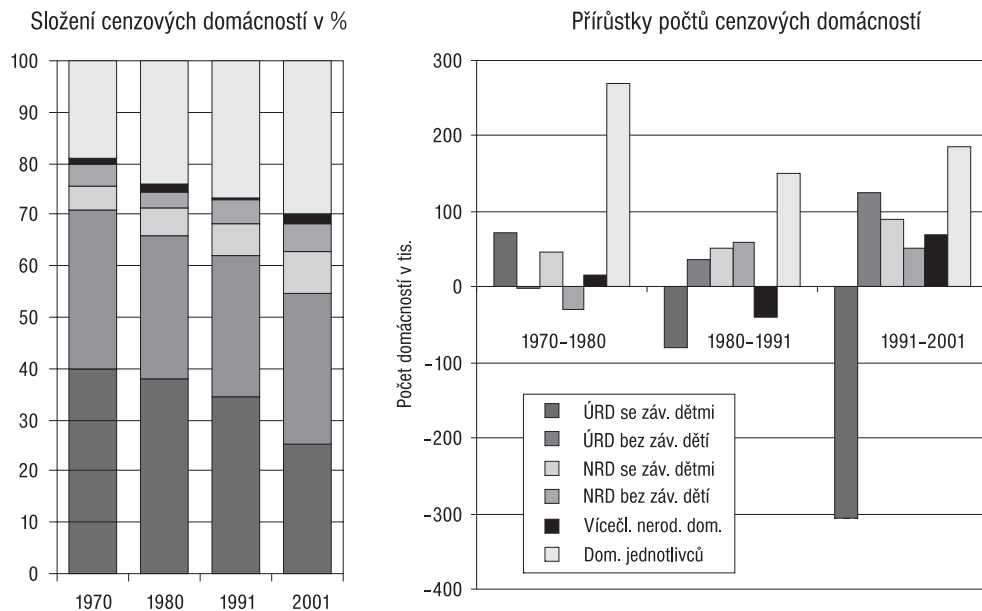
Celkový počet cenzových domácností vzrostl v posledním intercenzálním období o necelých 220 tisíc, relativně o 5,4 %. V absolutních počtech byl rozhodující opět přírůstek domácností jednotlivců, kterých přibýlo 187 tis. (17 %), takže tvořily již 30 % cenzových domácností. Následoval – podobně jako již v 80. letech – přírůstek neúplných rodinných domácností, kterých přibýlo 142 tis., ale dynamikou přírůstků byly nejrychleji rostoucí skupinou domácností, neboť jich přibýlo zhruba o třetinu. Tvořily však stále jen 13,5 % domácností. Téměř stejně vysoký relativní přírůstek neúplných rodinných domácností jako v předchozím desetiletí se v 90. letech udržel i přesto, že v důsledku metodické změny vyznačování byla část těchto domácností (NRD prarodičů s vnoučaty) přeřazena do skupiny vícečlenných nerodinných domácností (při stejném způsobu zařazení by byl přírůstek ještě o 34,5 tis. vyšší). V metodicky srovnatelném souboru „ostatních“ vícečlenných domácností (NRD bez závislých dětí + vícečlenné nerodinné domácnosti) přibýlo v letech 1991 a 2001 celkem 122 tis. domácností (63 % jejich počtu v roce 1991), a to jak z důvodu poklesu sňatečnosti rozvedených osob, tak i změn ve způsobu bydlení a hospodaření těchto CD.

Rodinné domácnosti

Vysoké početní přírůstky těchto typů domácností byly v celkovém počtu CD zredukovány značným úbytkem úplných rodinných domácností (180 tis.). V jejich vnitřní struktuře se přitom

¹⁾ Podrobnější analýza všech těchto změn je omezena pouze na období 1970–2001, neboť od sčítání 1970 se metodika vyznačování cenzových domácností částečně změnila.

Graf 1 Vývoj počtu a struktury cenzových domácností (Numbers and structures of census households)

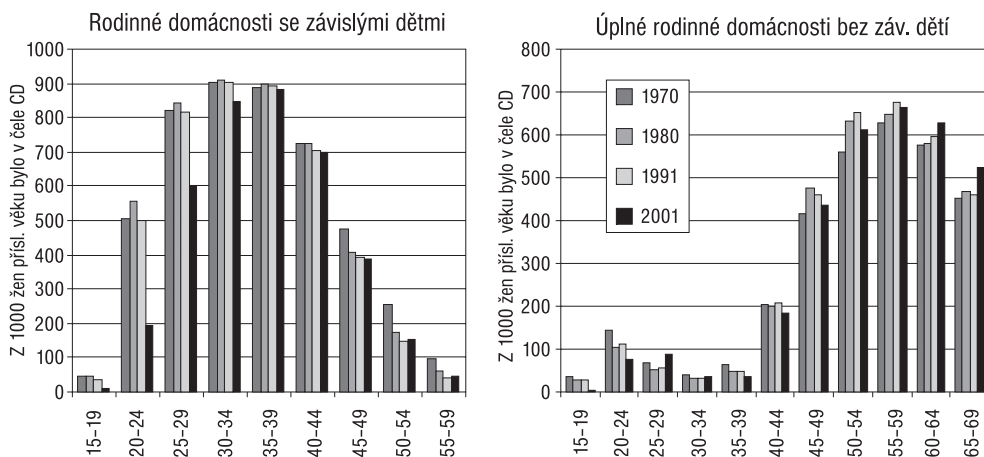

zcela obrátila relace mezi rodinnými domácnostmi se závislými dětmi a bez nich. Signály o rostoucím zastoupení ÚRD bez závislých dětí, kam se s postupujícím stárnutím dětí narozených během populační vlny v 70. letech přelávaly úplné rodinné domácnosti dříve se závislými dětmi, vyplynuly již ze srovnání výsledků cenzů 1991 a 1980, ale přírůstek 11 % reprezentovaný 126 tisíci ÚRD bez závislých dětí způsobil v roce 2001 poprvé jejich výrazně nadpoloviční převahu a současně zabránil i obrovskému propadu počtu a podílu skupiny úplných rodinných domácností. Vlivem snížení intenzity sňatečnosti a plodnosti mladých žen zvláště ve věku do 25 let totiž klesla intenzita vytváření úplných rodinných domácností s dětmi až do 30 let věku žen v čele ÚRD. Počátek dříve plynule obnovovaného rodinného cyklu se v posledním intercenzálním období posunul do vyššího věku či pozastavil. Během 90. let tak ubylo více než 300 tis. ÚRD se závislými dětmi, tedy více než pětina jejich počtu z roku 1991.

Růst počtu i podílu úplných rodinných domácností bez závislých dětí byl způsoben hlavně lepší se úrovní úmrtnosti starších osob, což se odrazilo i ve vyšší intenzitě tvorby ÚRD bez závislých dětí s ženou v čele ve věku nad 60 let (graf 2) a přírůstky jejich počtů ve věku nad 70 let; navíc byl podporován i vyšší intenzitou vytváření těchto domácností ve věku 25–34 let (důsledek odkládání narození dětí partnerskými dvojic). I při poklesu zastoupení na 55 % z celkového počtu CD zůstaly úplné rodinné domácnosti nejrozšířenějším typem domácností a stále v nich žila většina obyvatelstva (více než 6,6 mil osob, z toho v ÚRD se závislými dětmi 4 mil. osob).

Význam rodinných domácností jako celku ve společnosti však v důsledku snižování počtu i podílu ÚRD se závislými dětmi dále klesal. Zpomalující se dynamika růstu počtu rodinných domácností (jen 2 % v 80. letech) přešla v posledním intercenzálním období v pokles (1,3 %, abs. úbytek 37 tis.), takže podíl rodinných domácností netvořil již ani 70 % úhrnu cenzových domácností. Snížení podílu rodinných domácností nezabránila ani zvýšená intenzita tvorby neúplných rodinných domácností s dětmi, především v čele se ženami ve věku 25–39 let, která spolu s vyšším počtem žen narozených v 70. letech byla v období 1991–2001 hlavní příčinou celkového přírůstku 89 tis. těchto domácností. Neúplné rodinné domácnosti se zá-

Graf 2 Intenzita tvorby rodinných domácností se ženou v čele domácnosti v letech 1970–2001 (Intensity of forming family households with a woman as the head: 1970–2001)

vislými dětmi totiž tvořily stále jen malou část počtu rodinných domácností s dětmi a zůstávají v našich podmínkách stále i početně méně významnou skupinou CD. Ve vzájemné relaci je ovšem situace jiná: v roce 1970 připadalo na 100 ÚRD se závislými dětmi jen 11 NRD se závislými dětmi, v roce 2001 však již 31. Pokud nahlédneme na neúplné rodinné domácnosti s dětmi z aspektu rodinného soužití, výchovy dětí a sociální problematiky jejich existence, měly by jejich přírůstky budít naopak ještě více pozornosti.

Nesezdaná soužití

Poklesu zastoupení úplných rodinných domácností nezabránily ani rostoucí počty sčítáním zjištěných nesezdaných soužití. Jejich počet vzrostl v období 1991–2001 téměř o polovinu, ale přesto představovala jen 5,4 % úplných rodinných domácností (o 2 body více než v roce 1991). Ačkoliv počty těchto soužití sečtených při cenzech jsou vzhledem ke způsobu zjišťování a zpracování nepochybně podhodnocené²⁾, zdá se být poměrně věrohodný vývoj jejich složení jak podle počtu dětí, které v těchto rodinách žily, tak podle rodinného stavu. Nejvíce vzrostl počet soužití bez závislých dětí (o 60 %), kterých bylo zjištěno již téměř 74 tis. (60 % NS). Nesezdaná soužití s dětmi byla nejčastěji s jedním dítětem (28 tis.), přičemž tvořila necelých 6 % z ÚRD s jedním dítětem, což byl stejný podíl, jako měla NS bez závislých dětí z ÚRD bez závislých dětí.

Tab. 2 Nesezdaná soužití v letech 1991 a 2001 (Consensual unions in 1991 and 2001)

Druh soužití	Počet nesezdaných soužití v tis.		Přírůstek 1991–2001		Podíl z ÚRD (v %)	
	1991	2001	v tis.	v %	1991	2001
Celkem	84,9	125,3	40,3	47,5	3,4	5,4
- bez závislých dětí	45,4	73,9	28,4	62,5	4,1	5,9
- se závislými dětmi	39,5	51,4	11,9	30,2	2,8	4,7
- s 1 dítětem	19,2	28,2	9,0	47,0	3,4	5,9
- s 2 dětmi	13,8	16,4	2,6	18,8	2,1	3,2
- se 3+ dětmi	6,5	6,8	0,3	5,0	4,1	6,8

²⁾ Zachyceny jen ty případy, kdy oba partneři měli trvalé bydliště v témže bytě.

Zvýšení počtu nesezdaných soužití lze pozorovat ve všech věkových skupinách. Nejvíce se zvýšil počet těchto soužití u mladších osob obou pohlaví do 35 let, přičemž ve věku 25–29 let jich přibýlo více než 2,5krát, o více než tři čtvrtiny vzrostl jejich počet ve věku 50–59 let. Počet nesezdaných soužití v nejméně zastoupené věkové skupině 40–49letých u obou pohlaví vzrostl o pětinu. Změnila se tak relace ve prospěch mladších osob žijících v nesezdaných soužitích: ženy do 35 let tvořily již 42 % nesezdaných soužití, zatímco zastoupení ve středním věku (35–59 let) kleslo na 46 %; zastoupení mužů do 35 let sice vzrostlo na 35 %, ale muži středního věku tvořili v nesezdaných soužitích více než polovinu. U obou pohlaví se také snížilo zastoupení osob starších 60 let (muži 17 %, ženy 15 %). V důsledku toho se změnily i relace podle rodinného stavu osob žijících v NS. Zvýšil se podíl svobodných osob v nesezdaných soužitích, přičemž svobodní muži měli vždy vyšší podíl než ženy – v roce 2001 překročil dvě pětiny a přiblížil se tak zastoupení rozvedených mužů, kterých již nebyla ani polovina. Zastoupení svobodných žen se sice téměř zdvojnásobilo, ale přesto tvořily jen 35 % úhrnu. V důsledku toho klesl podíl rozvedených žen na 46 % (snížení o 9 bodů), a podíl ovdovělých žen na 15 %. Absolutní převahu měli svobodní muži i ženy do 30 let, převaha rozvedených žen začínala již od 30 let, zatímco u mužů o pět let později, ale zato přetrvávala až do 70 let. Přes pokles zastoupení si ovdovělé ženy udržely převahu od věku 60 let.

Tab. 3 Počty a složení nesezdaných soužití podle pohlaví, věku a rodinného stavu (Numbers and composition of consensual unions: by sex, age and marital status)

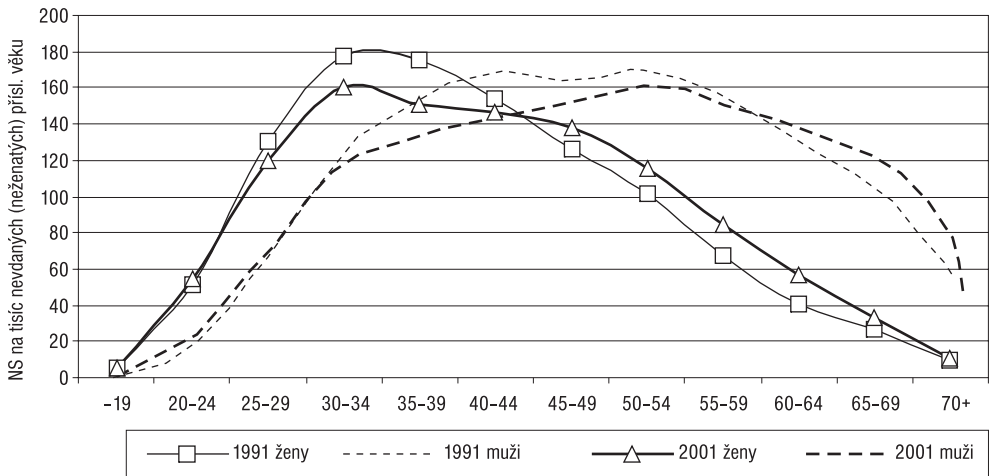
Věková skupina	Muži					Ženy				
	celkem	složení podle rodinného stavu v %				celkem	složení podle rodinného stavu v %			
		svobodní	ženatí	rozvedení	ovdovělí		svobodné	vdané	rozvedené	ovdovělé
2001										
18–24	10 277	96,9	0,6	1,7	0,0	19 207	94,2	1,3	3,6	0,1
25–29	19 007	84,9	1,5	12,5	0,1	20 195	71,1	2,6	24,2	1,0
30–34	14 774	55,7	2,9	39,6	0,3	13 653	34,9	3,7	56,3	3,7
35–39	13 272	35,9	3,2	58,3	1,0	11 927	19,7	3,4	68,7	7,1
40–49	28 098	23,7	2,8	70,1	2,3	25 315	9,9	2,9	73,4	12,7
50–59	23 464	16,7	2,7	73,9	5,5	20 805	6,3	2,0	62,7	28,2
60–69	9 922	15,1	2,8	63,1	18,0	8 952	4,7	1,4	38,2	54,8
70+	6 365	11,7	2,5	39,5	45,3	5 159	3,8	0,6	21,1	73,9
Celkem	125 269	41,4	2,5	49,5	5,4	125 269	35,2	2,4	46,0	15,5
1991										
18–24	4 526	86,7	1,1	11,6	0,1	8 545	75,4	1,5	21,7	1,0
25–29	7 155	59,2	1,4	38,6	0,3	8 062	32,7	1,9	60,5	4,5
30–34	9 370	38,2	1,6	59,0	0,8	9 604	16,2	1,6	73,0	8,8
35–39	12 831	27,9	1,3	69,0	1,4	12 273	11,2	1,4	73,7	13,4
40–49	23 433	20,9	1,2	74,7	2,8	21 556	8,6	1,3	69,5	20,4
50–59	12 818	20,5	1,5	68,0	9,6	11 752	7,2	1,3	49,0	42,3
60–69	9 258	17,9	1,7	52,0	28,1	9 019	5,7	1,2	27,4	65,4
70+	5 517	11,3	1,8	28,8	57,7	4 102	5,5	1,0	13,1	80,0
Celkem	84 934	29,6	1,4	59,2	9,4	84 934	18,2	1,4	54,8	25,3

Pozn.: Zbytek do 100 % jsou případy nejištěného rodinného stavu.

Složení osob v nesezdaných soužitích podle věku i rodinného stavu záviselo především na počtech osob v jednotlivých kategoriích a jejich posunech během životního cyklu. Obraz intenzity vytváření nesezdaných soužití očištěné od vlivů věkové struktury poskytují teprve výpočty intenzity tvorby nesezdaných soužití pro jednotlivé věkové skupiny odděleně za obě

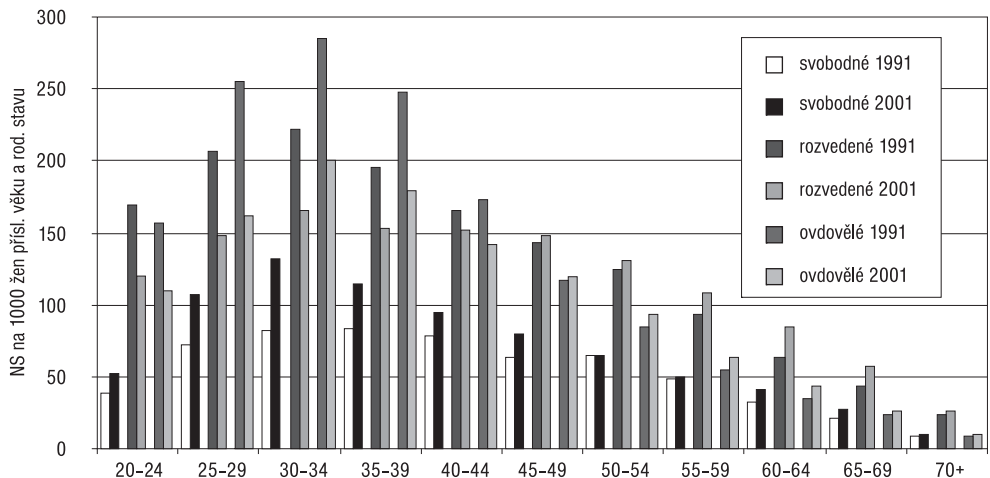
pohlaví a ještě přesněji i podle rodinného stavu. Z následujícího obrázku je patrný zdánlivě překvapivý pokles intenzity vytváření nesezdaných soužití v posledním intercenzálním období u nevdaných žen ve věku od 25 do 40 let a u neženatých mužů od 30 do 60 let (pro zjednodušení jsou zahrnuty nízké počty vdaných a ženatých osob žijících v NS). Teprve v pozdějším věku intenzita vytváření nesezdaných soužití u obou pohlaví vzrostla. Přírůstek počtu nesezdaných soužití je tedy především výsledkem přírůstků nesezdaných osob v mladším věku.

Graf 3 Intenzita tvorby nesezdaných soužití podle věku a pohlaví (Intensity of forming consensual unions: by age and sex)

Pozn.: Počty nesezdaných soužití včetně vdaných a ženatých osob žijících v NS vztaheny k nevdaným, resp. neženatým osobám.

Graf 4 Intenzita vytváření nesezdaných soužití žen podle věku a rodinného stavu (Intensity of forming consensual unions of women: by age and marital status)

Více je to patrné z grafu intenzity vytváření nesezdaných soužití žen podle rodinného stavu a dokládá to i porovnání složení osob podle rodinného stavu z let 1991 a 2001. Na růstu počtu nesezdaných soužití mladších žen se podílely jak vyšší intenzita vytváření těchto soužití svobod-

nými ženami (a to dokonce až do 50 let věku), tak jejich vyšší počty (ve srovnání s rokem 1991 až do 60 let věku); u rozvedených a ovdovělých žen byl zaznamenán ve věku 20–44 let pokles intenzity vytváření nesezdaných soužití, také při vyšších počtech rozvedených žen. U mužů se intenzita tvorby nesezdaných soužití podle rodinného stavu vyvíjela podobně – vzrostla u svobodných do 40 let, u rozvedených mužů klesala až do 60 let (výsledky pro ovdovělé muže do 30 let nejsou pro malé počty případů věrohodné). Rozhodující pro zvýšení nesezdaného soužití mužů byly stejně jako u žen vyšší počty svobodných do 60 let a rozvedených mužů starších 45 let.

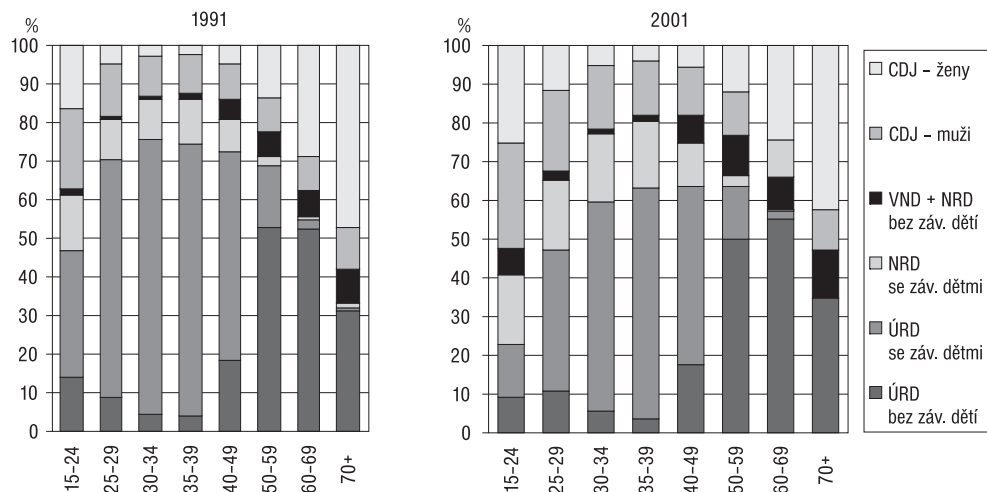
Počty nesezdaných soužití tedy vzrostly nejvíce vlivem rostoucího zastoupení svobodných osob, které také tato soužití vytvářely častěji, než jak bylo zjištěno při censu 1991.

Ostatní vícečlenné domácnosti a domácnosti jednotlivců

Výsledky censů 1991 a 2001 ukázaly značné přírůstky vícečlenných nerodinných domácností – hlavně s osobami v čele ve věku 20–29 let a staršími 70 let a také neúplných rodinných domácností bez závislých dětí, hlavně se ženami v čele ve věku 45–59 let; zvláště u domácností v čele se staršími osobami se v přírůstcích projevíly metodické změny ve vyznačování (jak bylo uvedeno výše); proto byly obě skupiny pro další analýzu spojeny.

Přírůstek domácností jednotlivců se v 90. letech ve srovnání s předešlým interenzálním obdobím příliš nezvýšil, zato se změnila relace domácností jednotlivců podle pohlaví. Vlivem větších přírůstků domácností mužů než žen se jejich počty sblížily, takže na 100 CDJ – žen připadalo již 80 domácností osamělých mužů, zatímco v roce 1991 to bylo jen 63 domácností. K vyrovnávání rozdílů v zastoupení domácností jednotlivců podle pohlaví přispěli nejvíce rozvedení muži ve věku 40–59 let, kteří v tomto věku tvořili v roce 2001 více než polovinu CDJ – mužů. Příčinou vysokého přírůstku domácností rozvedených mužů byl pokles sňatečnosti rozvedených mužů v tomto věku (v roce 1991 tvořili rozvedení 9,7 % mužů v tomto věku, v roce 2001 již 14 %). Přírůstek počtu všech CDJ za poslední interenzální období byl ovlivněn hlavně vyššími počty osob, přicházejících do věku, ve kterém domácnosti jednotlivců mají největší zastoupení (v tomto případě do 30 let), a strukturálně vyššími podíly osob svobodných a rozvedených prakticky ve všech věkových skupinách a zčásti také vyšší intenzitou vytváření těchto domácností žen ve věku 25–39 let.

Graf 5 Složení cenových domácností podle věku osoby v čele domácnosti (Composition of census households: by age of the head)

Pozn.: V úplných rodinných domácnostech je osobou v čele domácnosti žena.

Průměrná velikost domácností a složení rodinných domácností podle počtu členů

V 90. letech pokračovalo zmenšování velikosti cenzových domácností, a to jen o málo rychlejším tempem než v předchozích dvou intercenzálních obdobích. Hlavní vliv na tento vývoj mělo opět především zvýšení počtu i zastoupení domácností jednotlivců, ale také klesající velikost úplných rodinných domácností se závislými dětmi. Pokud porovnáme průměrnou velikost pouze vícečlenných domácností, snížila se z 3,20 v roce 1970 na 2,97 členů v roce 2001, tedy o 7 %, z toho v desetiletí 1991–2001 z 3,09 na 2,97 členů, tedy opět nejrychleji.

Rodinné domácnosti se spolubydlícími osobami

Při cenzu 2001 byl poprvé zjištěn zvýšený průměrný počet členů v úplných i neúplných rodinných domácnostech bez závislých dětí: v prvním případě z 2,33 v roce 1991 na 2,45 členů v roce 2001, ve druhém z 2,17 na 2,24 členů. Příčinami mohou být jednak častější soužití přidáných osob s rodinnými domácnostmi, jednak prodloužení doby, po kterou dospělé nezávislé děti setrvávají v rodinách proto, že odkládají sňatky či nežijí s partnerem.

Tab. 4 Rodinné domácnosti se spolubydlícími (přidanými) osobami (Family households with fellow (additional) occupants)

Rok	Úhrn		Rodinné domácnosti se závislými dětmi						Rodinné domácnosti bez závislých dětí					
	v tis.	v % ÚRD (NRD)	celkem v tis.	s 1 přidanou osobou			se 2 + přidanými osobami v tis.	celkem v tis.	s 1 přidanou osobou			se 2 + přidanými osobami v tis.		
				z toho v %:					z toho v %:					
			v tis.	matka	otec	ostatní		v tis.	matka	otec	ostatní			
Úplné rodinné domácnosti se spolubydlícími osobami														
1980	114,5	4,5	54,2	52,9	75,1	16,8	8,1	1,3	60,3	59,2	76,0	12,6	11,4	1,1
1991	87,1	3,5	48,8	47,4	76,1	16,1	7,8	1,4	38,3	37,7	79,3	12,1	8,6	0,6
2001	93,2	4,0	40,8	39,8	63,0	15,7	21,3	1,0	52,4	50,4	57,0	8,1	34,9	2,0
Neúplné rodinné domácnosti se spolubydlícími osobami														
1980	17,8	5,5	9,1	8,8	50,2	7,5	42,3	0,3	8,7	8,5	58,7	6,7	34,6	0,2
1991	43,2	9,9	14,5	13,3	65,9	10,0	24,1	1,2	28,7	25,9	87,1	10,0	2,9	2,8
2001	32,2	5,6	20,7	19,9	64,7	12,6	22,7	0,8	11,5	10,7	54,1	6,8	39,1	0,8

Pozn.: V roce 1980 rodinné domácnosti s dětmi, resp. bez dětí do 15 let. V roce 1991 v souboru NRD zařazeny i případy jednoho prarodiče s vnoučaty, v roce 2001 zařazeny nejsou.

Zatímco během 70. i 80. let počet ÚRD se spolubydlícími osobami klesal, v 90. letech vzrostl v absolutních počtech o více než 6 tis. domácností; o třetinu se totiž zvýšil počet ÚRD bez závislých dětí, ve kterých žila jedna nebo více dalších osob kromě rodičů (manželu) a případně jejich nezávislých dětí. V úplných rodinných domácnostech se závislými dětmi pokračoval pokles počtu domácností s dalšími spolubydlícími osobami i v posledním intercenzálním období. U neúplných rodinných domácností se počet i podíl domácností s přidanými osobami snížil, ale k poklesu došlo právě jen u NRD bez závislých dětí, což při jejich nízkých počtech může být zase způsobeno jen metodickou změnou – vyřazením neúplných domácností prarodiče bez závislých dětí z této skupiny. V NRD se závislými dětmi bydlely naopak častěji než dříve s rodinou další přidané osoby. Tezi, že se počty domácností s přidanými osobami zvýšily také v důsledku metodických změn v zařazování domácností prarodiče s vnoučaty, podporuje i změna struktury přidáných osob; zejména v domácnostech bez závislých dětí se výrazně snížil dříve převažující podíl spolubydlících matek, resp. tchyní osob v čele domácnosti ve prospěch ostatních osob (srovnatelný podíl s minulými cenzy tvořily spolubydlící matky nebo tchyně jen v NRD s dětmi). Zároveň je ale třeba

počítat s tím, že v přírůstku ÚRD s přidáním osobami se odráží i jedna z alternativ řešení ztížených možností získat vlastní bydlení³⁾.

Trvalý pokles zastoupení cenзовých domácností s 5 a více členy

V posledním desetiletí pozorujeme zrychlení tempa růstu podílu dvoučlenných domácností (téměř o čtyři body), váha tříčlenných domácností se sice stále zvyšovala, nedosáhly však se svými 27 % zastoupení z roku 1970. Nejvíce se od roku 1970 změnil podíl čtyřčlenných domácností, jejichž zastoupení díky populační vlně v 70. letech na rozdíl od tříčlenných v letech 1980 a 1991 vzrostlo, avšak při sčítání 2001 byl jejich podíl již nižší než v roce 1970 (hlavně vliv nižších počtů dvoučlenných ÚRD v období reprodukční deprese). Změňování velikosti vícečlenných domácností, mezi nimiž mají rodinné domácnosti zcela rozhodující význam, bylo způsobeno neustálým úbytkem počtu i podílu ÚRD s pěti a více členy a zpočátku i úbytkem podílu NRD se čtyřmi a více členy.

Tab. 5 Složení vícečlenných domácností podle počtu členů v letech 1970-2001 (Composition of households with two or more members: by number of members, 1970-2001)

Rok	Cenzové domácnosti se 2 a více členy									Průměrný počet členů
	celkem (tis.)	s počtem členů (v tis.)				složení podle počtu členů (v %)				
		2	3	4	5+	2	3	4	5+	
Vícečlenné cenзовé domácnosti celkem (včetně vícečlenných nerodinných)										
1970	2834,1	975,6	810,7	701,5	346,3	34,4	28,6	24,8	12,2	3,20
1980	2936,9	1056,5	732,3	842,8	305,3	36,0	24,9	28,7	10,4	3,17
1991	2961,9	1125,5	752,3	827,2	256,9	38,0	25,4	27,9	8,7	3,09
2001	2994,5	1251,3	823,9	733,1	186,2	41,8	27,5	24,5	6,2	2,97
rozdíl 2001-1991	32,6	125,8	71,6	-94,1	-70,7	3,8	2,1	-3,4	-2,5	-0,12
Úplné rodinné domácnosti										
1970	2487,5	743,7	728,8	678,1	336,9	29,9	29,3	27,3	13,5	3,30
1980	2556,8	802,6	637,2	819,7	297,3	31,4	24,9	32,1	11,6	3,27
1991	2512,9	827,6	634,1	800,8	250,4	32,9	25,2	31,9	10,0	3,21
2001	2333,6	815,6	641,3	698,1	178,6	35,0	27,5	29,9	7,6	3,12
rozdíl 2001-1991	-179,3	-11,9	7,2	-102,7	-71,8	2,1	2,3	-2,0	-2,4	-0,09
Neúplné rodinné domácnosti										
1970	306,7	196,4	78,2	22,9	9,2	64,0	25,5	7,5	3,0	2,51
1980	325,1	205,4	89,5	22,4	7,8	63,2	27,5	6,9	2,4	2,49
1991	434,4	284,1	117,5	26,3	6,5	65,4	27,0	6,1	1,5	2,44
2001	576,4	359,5	175,6	34,0	7,3	62,4	30,4	5,9	1,3	2,46
rozdíl 2001-1991	142,0	75,4	58,1	7,7	0,8	-3,0	3,4	-0,2	-0,2	0,02

V období 1970–2001 tak zastoupení dvoučlenných úplných rodinných domácností vzrostlo na 35 % a počínaje cenem 1980 rostl i podíl i tříčlenných ÚRD (28 %), zatímco téměř třetinové zastoupení čtyřčlenných z let 1980 a 1991 se v roce 2001 snížilo na necelých 30 % (pokles sňatečnosti a plodnosti a posuny složení domácností během rodinného cyklu). V neúplných rodinných domácnostech se téměř dvoutřetinová převaha dvoučlenných domácností během třiceti let snižovala ve prospěch tříčlenných, jejichž podíl vzrostl ze čtvrtiny v roce

³⁾ Další alternativou může být např. zvýšení počtu i podílu bytových domácností se 2 a více cenзовými (v 90. letech přírůstek 54 tis. bytových domácností, tedy 17 % počtu z roku 1991); pokud totiž bydlel společně s rodinnou domácností dospělý, ekonomicky aktivní jedinec, záleželo pouze na deklaraci způsobu hospodaření jedince v rámci společného bydlení, zda bude považován za samostatnou domácnost či za nezávislé dítě v jedné rodinné cenзовé domácnosti (navíc deklarovaný způsob hospodaření vždy ani nemusel odpovídat skutečnosti).

1970 na více než 30 % v roce 2001. Ve složení vícečlenných nerodinných domácností převažovaly z 90 % dvoučlenné domácnosti.

Změny struktury soužití v rodinách a domácnostech se mění hlavně u mladších generací

Poměrně stabilizovaný vývoj počtu a složení domácností, pozorovaný od 60. do konce 80. let, byl v posledním desetiletí 20. století vystaven působení nového modelu demografického chování zejména mladých generací. Hluboce jej zasáhly nové ekonomické a sociální podmínky spojené s nástupem západoevropského modelu více diferencované demokratické společnosti, včetně vzorů reprodukčního chování, trendů individualizace a změn hodnotového systému, i možnosti využívat nejmodernější vědecké poznatky (zdravotní péče) a technické novinky (úloha nových komunikačních technologií) v nově se tvořícím prostředí tržního hospodářství. Všechny tyto změny se promítají do soužití lidí v rodinách a domácnostech s tím, že probíhají na základě struktur populace, vzniklých ještě před obdobím nástupu nového demografického chování, a to nejen struktur jednotlivců (věk a rodinný stav), ale vycházejí také z minulé struktury domácností a rodin a minulého demografického chování. Proto se převratné změny projevují v mnohem menším měřítku, než bychom očekávali a týkají se především mladších generací. Význam reprodukční úlohy rodinných domácností blíže osvětluje analýza *Milana Kučery Rodinné domácnosti ve výsledcích sčítání lidu 2001* uveřejněna na s. 13–20 tohoto čísla.

Zvláštní pozornost si zaslouží i domácnosti jednotlivců, nejen vzhledem k jejich zastoupení a poměrně značným změnám v jejich složení, k nimž během 90. let došlo, ale také proto, že se domácnosti jednotlivců stávají silnou zájmovou skupinou, jejíž specifické potřeby bude třeba respektovat a rychle řešit. Tomuto tématu – domácnostem jednotlivců bude věnován podrobnější příspěvek v dalším čísle *Demografie*.

Prameny a literatura

- Sčítání lidu, domů a bytů v ČR k 1. 3. 2001, byty – Česká republika*. Praha: ČSÚ, 2003.
Sčítání lidu, domů a bytů v ČR k 1. 3. 2001, domácnosti – Česká republika. Praha: ČSÚ, 2003.
Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001, obyvatelstvo, byty, domy a domácnosti – Česká republika. Praha: ČSÚ, 2003.
Sčítání lidu, domů a bytů v ČR k 3. 3. 1991 – Censové domácnosti, manželské páry a faktická manželství. Praha: FSÚ, 1992.
Sčítání lidu, domů a bytů k 3. 3. 1991 – Obyvatelstvo, domy byty a domácnosti. Praha: FSÚ, 1992.
Sčítání lidu, domů a bytů k 3. 3. 1991 – Podrobné údaje o bytech. Praha: FSÚ, 1992.
Sčítání lidu, domů a bytů v ČSSR k 1. 11. 1980 – Obyvatelstvo, domy byty a domácnosti – tabulky za ČSR. Praha: Československá statistika, ř. SL, sv. 2/82, 1982.
Sčítání lidu, domů a bytů v ČSSR k 1. 11. 1980 – Censové domácnosti – tabulky za ČSR. Praha: Československá statistika, ř. SL, sv. 4/82, 1982.
Sčítání lidu, domů a bytů v ČSSR k 1. 12. 1970 – Censové domácnosti, tabulky za ČSR. Praha: Československá statistika, sk. A, sv. 2/75, 1975.
Sčítání lidu, domů a bytů v ČSSR k 1. 12. 1970 – Data o obyvatelstvu, domech, bytech a domácnostech, ČSR. Praha: Československá statistika, sk. A, sv. 50/74, 1974.
Sčítání lidu, domů a bytů v ČSSR k 1. 3. 1961 – díl III.: Domy, byty, domácnosti. Praha: Československá statistika, sk. A, sv. 37, 1965. ÚKLS, 283 s.
Bartoňová, D. *Úplně rodinné domácnosti s dětmi (Complete family households with children)*. In *Populační vývoj ČR 1994*. Praha: Katedra demografie a geodemografie PřF UK, 1994, s. 97–103 (GAČR 205/94/0686).
Kučera, M. *Neúplně rodinné domácnosti s dětmi (Incomplete family households with children)*. In *Populační vývoj ČR 1994*. Praha: 1994, Katedra demografie a geodemografie PřF UK, s. 104–110 (GA ČR 205/94/0686).
Kučera, M. *Vývoj počtu a složení domácností v letech 1970–1980 (Development of numbers and structure of households during 1970–1980)*. *Demografie*, 1983, roč. 25, č. 1, s. 34–47.
Kučera, M. a kol. *Sčítání lidu, domů a bytů 1980, ČSR*. Praha: ČSÚ, Odbor statistiky obyvatelstva a životní úrovně, analytická publikace, 1982, 303 s.
Sčítání lidu, domů a bytů 1970, ČSR. Praha: ČSÚ, Odbor statistiky obyvatelstva a životní úrovně, analytická publikace, 1975, 337 s.

DAGMAR BARTOŇOVÁ je od roku 1993 (v letech 1978–1990 pracovala v ČSÚ, 1990–1993 v Geografickém ústavu AV ČR) odbornou asistentkou katedry demografie a geodemografie PříF UK, kde přednáší **Demografii rodin a domácností, Analýzu cenzových dat, Základy demografie a Demografické informační systémy**. Jejím odborným zaměřením je aplikovaná demografie, kde se orientuje na domácnosti a rodiny, migrace a populační cenzy.

Summary

The author examines numbers and structures of census households between 1961 and 2001 on the basis of data from four population censuses. Her attention is focused in particular on analysing changes in detailed structures of households linked with changes in demographic behaviour in the 1990's connected with the political, economic and social transformation of society and with the socio-cultural influence of west-European populations. Among the most important changes in last intercensal period is a dramatic decline in the proportion of two-parent family households with dependent children under concurrent rise in the proportion of childless two-parent family households due to a decrease and simultaneous shift of the highest intensity of marriages to higher ages of partners. A high increase was also found for lone-parent family households with children (affected by the constantly high level of divorce rate, higher proportion of children born out of wedlock), and almost just as high percentage increases of households of individuals, predominantly owing to a rising share of young individuals, led to their higher representation, so that they already accounted for 30% of all census households. As a result of faster increases in households of individuals and households with fewer members – growing representation of childless family households and families with one child and one-parent family households – the total average size of the household went down. On the other hand, the average number of members of two-parent family households without dependent children and lone-parent family households slightly rose, mainly due to the fact that independent children live longer in their parents' families and other persons cohabitate more frequently in two-parent family households.

Demografická příručka 2004

Demografická příručka 2004 navazuje na předchozí příručky vydávané v letech 1996, 1981, 1966. Shrnuje údaje o populačních procesech a demografické struktuře obyvatelstva na území České republiky v dlouhodobých časových řadách. Publikace je doplněna informacemi ze sčítání lidu, domů a bytů a mezinárodním srovnáním.

Cena: 500 Kč

Objednávky přijímá: ČSÚ, odbor informačních služeb, Na padesátém 81, 100 82 Praha 10, fax: 274054070, e-mail: objednavky@gw.czso.cz

RODINNÉ DOMÁCNOSTI VE VÝSLEDČÍCH SČÍTÁNÍ 2001

MILAN KUČERA

Family Households as Measured by Census 2001

The article focuses on family households with dependent children (incl. confessed consensual unions) or on change in their structure due to changes in demographic behaviour of young people.

Demografie, 2005, 47: 13–20

Rodinné domácnosti jsou prazákadem vytváření sociálních kolektivů v různých dobách různě definovaných. Původně je tvořily soubory osob bydlících v jednom celém domě (ten byl jako obytná budova charakterizován existencí komína, tj. ohniště), později v jednom bytě jako bytové domácnosti nebo dokonce jako domácnosti hospodařící (to když dispozice bytu a složení jeho obyvatelů včetně jejich finanční potence umožňuje samostatné hospodaření dvou nebo i více rodinných či jiných domácností v jednom bytě). U nás byly před sčítáním 1961 v zájmu přesnějšího a nezpochybnitelného výpočtu „potřeby“ vlastního bytu definovány cenzové domácnosti rodinného typu – úplné (ÚRD) a neúplné (NRD) s další specifikací, zda v takové domácnosti jsou nebo nejsou závislé děti.

V čase se měnícím pohledu na soužití osob vidíme za domácností klíčový pojem domácnost rodinného typu. Studium vývoje počtu a složení úplných rodinných domácností, jejichž jádrem je tzv. nukleární rodina, a v návaznosti na ně i neúplných, musí tedy zahrnovat každá analýza dat o domácnostech ze sčítání. Takové údaje se zjišťují ve většině zemí, byť v nestejném pojetí (bytové – hospodařící), srovnatelné údaje jsou i z našich podrobných třídění.

Kdysi tvořily úplné rodinné domácnosti převážující část sociálních kolektivů, případná ztráta jedné z obou osob v jejich čele bývala většinou brzy nahrazována novým sňatkem. Podrobné údaje ze sčítání 1930 a jen málo členěná data ze sčítání 1950 potvrdily, že převážnou většinu domácností představovaly tehdy úplné rodiny (na 100 vdaných žen připadalo v roce 1930 jen 114 domácností se 2 a více členy, v roce 1950 již 125). Dlouhodobý vzestup úrovně rozvodovosti bez následného sňatku převážně ženy s dítětem (dětmi) nebo při sňatku až po delší době vedl k růstu zastoupení neúplných rodinných domácností: spolu se stárnutím obyvatelstva a migrací do měst přispěl i ke stále se zrychlujícímu růstu počtu a podílu domácností jednotlivců. A tak se počet úplných rodinných domácností až do roku 1980 sice zvyšoval, ale jejich zastoupení již od roku 1961 postupně klesalo – z tehdejších téměř tří čtvrtin až na 55 % v roce 2001. Na druhé straně vzrostl podíl neúplných rodinných domácností s dětmi ve stejném období z necelých 4 % až na 8 % – absolutně ze 115 tis. na 343 tis. v roce 2001. Vlivem změn demografického chování mladých lidí v posledním desetiletí minulého století došlo k dramatickému poklesu počtu a zastoupení úplných rodinných domácností. Rozsah a příčiny těchto změn v počtech a struktuře všech domácností ukázala v předchozím článku *Dagmara Bartoňová* (s. 1–12); já se soustředím pouze na rodinné domácnosti a hlavně na ty, ve kterých byly závislé děti. Přitom v údajích za ÚRD jsou zahrnuty i případy příznaných nesezdaných soužití (faktická manželství).

Důsledky poklesu intenzity sňatečnosti po roce 1990

I když se podíl vdaných žen snižoval v členění podle věkových skupin již před rokem 1990, ke skutečnému propadu došlo v období 1991–2000 ve věku až do 40 let. Časování sňatků, tj. posun věku nejvyšší intenzity sňatečnosti svobodných žen z věku 21 let (1991) do věku 25–26

let v posledních letech, ale současně také značný pokles intenzity sňatečnosti rozvedených a ovdovělých žen způsobily, že ve věku 25–29 let bylo v roce 2001 vdaných necelých 60 %, tedy o 25 procentních bodů méně než v roce 1980, ve věku 35–39 let ještě téměř o 10 bodů méně. Až ve věku nad 60 let vlivem poklesu intenzity úmrtnosti starších mužů a tím méně častým ovdověním vdaných žen bylo úplných rodinných domácností relativně více než dříve.

Tab. 1 Intenzita vytváření úplných rodinných domácností podle věku žen (Intensity of forming two-parent family households: by age of women)

Věková skupina	Ze 100 žen se zjištěným rodinným stavem bylo vdaných				Na 100 vdaných žen připadalo ÚRD se ženou v čele			
	1970	1980	1991	2001	1970	1980	1991	2001
15–19	8,5	8,3	7,2	0,8	88,8	76,8	76,6	131,2
20–24	65,1	67,4	61,6	21,4	91,7	88,5	87,8	96,4
25–29	83,4	85,3	81,7	59,9	96,8	96,0	96,1	92,4
30–34	89,0	87,0	83,9	74,6	99,6	98,8	99,7	96,1
35–39	88,3	85,8	82,5	76,5	100,4	99,7	100,6	98,1
40–44	85,9	84,7	80,8	76,1	100,5	100,4	100,7	99,2
45–49	82,0	82,1	79,0	74,9	100,6	100,5	100,4	99,6
50–54	77,6	77,4	76,8	73,7	100,6	100,3	100,5	99,6
55–59	70,2	69,2	70,5	70,1	100,6	100,1	100,5	99,7
60–64	59,3	59,5	60,2	63,7	100,9	100,2	100,4	100,3
65–69	45,3	47,3	46,3	52,6	104,3	100,3	100,5	100,5
70 a více	22,2	22,7	19,9	24,7	101,1	99,3	99,0	100,7

Současně byly vdané ženy ve věku nad 25 let méně často v čele ÚRD; největší nepoměr ve věku zhruba do 25 let byl způsoben častější existencí nesezdaného soužití. V případech „chybějících“ vdaných žen v čele ÚRD šlo buď o případy odděleného bydlení obou manželů při neexistenci vlastního společného bytu nebo o případy rozpadlých manželství před rozvodem, resp. bez rozvodu. Skutečnost, že těchto případů bylo více než přiznaného nesezdaného soužití, byla druhou, ale méně silnou příčinou úbytku ÚRD.

I když intenzita rozvodovosti v minulých letech téměř nepřetržitě rostla, projevovalo se to – spolu s méně častým uzavřením druhého sňatku – v NRD až ve věku nad 30 let. Mladší ženy, převážně ještě svobodné, vytvářely neúplné rodinné domácnosti s dětmi méně často než kdykoli dříve. Vysvětlení je jednoduché: z nižších počtů původně vdaných žen s dětmi bylo relativně méně neúplných rodinných domácností s dětmi v čele s rozvedenou ženou, vysoké počty dětí narozených mimo manželství svobodným ženám vycházely ze značného nárůstu počtu mladých svobodných žen, když intenzita jejich plodnosti se zvýšila minimálně.

Pokles intenzity sňatečnosti měl tedy za následek nižší zastoupení vdaných žen, ty žily přitom méně často v čele ÚRD, rozvedené a ovdovělé ženy se méně často znovu vdávaly. Vlivem těchto tří faktorů se stalo, že i při méně častém ovdovění ve vyšším věku klesl počet vdaných žen v období 1991–2001 o 120 tis. (podíl ze starších 15 let z 60 % na necelých 55 %) a počet ÚRD z 2 513 tis. na 2 334 tis., tedy o 180 tis. (7 %).

Skladba rodinných domácností podle počtu závislých dětí

Změny počtů ÚRD byly provázány – a to je závažnější zjištění – změnou jejich struktury. ÚRD bez závislých dětí přibýlo za deset let 126 tis. (11 %) na 1 243 tis., kdežto ÚRD se závislými dětmi ubylo 305 tis. (22 %) na 1 091 tis. Pokračoval tedy trend započatý kolem roku 1980. Z úhrnu cenzových domácností se zvýšilo zastoupení bezdětných ÚRD z 28 % jen na 29 %, zatímco zastoupení ÚRD s dětmi se snížilo z 38 % na 26 %. Přidáme-li k tomu NRD s dětmi, pak reprodukčně „aktivních“ žen bylo v roce 1961 ještě 47 % z úhrnu CD (1 520 tis.), v roce 1980 jen 43 % (1 679 tis.), ale v roce 2001 pouze 34 % (1 434 tis.). Svým způsobem lépe než údaje o plodnosti žen, modifikované změnami rodinného stavu, ukazují naši popu-

lační situaci data o složení rodinných domácností podle počtu závislých dětí. Jsou také obrazem toho, jak se poklesem intenzity sňatečnosti a plodnosti – ať v manželství nebo mimo ně – měnila struktura ÚRD a NRD podle počtu žijících závislých dětí. Přitom jsou každá novější data nadlepena tím, že věk závislosti dětí se prodlužuje častějším studiem na středních a vysokých školách, navíc ještě příp. studiem a stážemi v cizině.

Tab. 2 Složení úplných rodinných domácností podle počtu závislých dětí (v % v dané věkové skupině žen) (Composition of two-parent family households: by number of dependent children (% in given age group of women))

Věková skupina	Rok sčítání	Počet závislých dětí					Průměrný počet dětí		Podíl žen v %
		0	1	2	3	4+	všech žen	žen s dětmi	
15-19	1970	50,3	45,8	3,5	0,3	0,1	0,54	1,09	8
	1980	42,4	52,2	5,2	0,2	0,0	0,63	1,10	6
	1991	48,7	48,0	3,1	0,2	0,0	0,55	1,07	6
	2001	51,2	43,9	4,6	0,3	0,0	0,54	1,11	1
20-24	1970	24,0	55,0	18,8	1,9	0,3	1,00	1,31	60
	1980	17,1	47,2	32,1	3,2	0,4	1,23	1,48	60
	1991	21,1	51,8	25,0	1,9	0,2	1,08	1,37	54
	2001	37,4	47,7	13,7	1,0	0,2	0,79	1,26	21
25-29	1970	8,5	38,0	43,8	8,0	1,7	1,57	1,71	81
	1980	6,4	25,0	55,8	11,2	1,6	1,77	1,89	82
	1991	7,4	29,6	53,9	8,0	1,1	1,66	1,79	79
	2001	15,8	39,4	40,2	3,8	0,8	1,35	1,60	55
30-34	1970	4,7	23,3	51,5	15,8	4,7	1,93	2,02	89
	1980	3,7	16,0	59,3	17,6	3,4	2,02	2,10	86
	1991	3,8	15,5	62,1	15,8	2,8	1,99	2,07	84
	2001	5,1	23,8	59,3	9,8	2,0	1,80	1,90	72
35-39	1970	7,3	25,8	46,4	15,5	5,0	1,86	2,01	89
	1980	5,6	23,0	52,6	15,4	3,4	1,90	2,01	86
	1991	5,9	22,1	55,1	14,4	2,5	1,86	1,98	83
	2001	4,8	20,9	59,0	12,7	2,6	1,88	1,97	75
40-44	1970	23,6	37,7	28,6	7,5	2,6	1,29	1,69	86
	1980	23,7	39,8	29,0	6,0	1,5	1,22	1,60	85
	1991	25,6	40,7	28,1	4,9	0,7	1,15	1,54	81
	2001	24,7	36,4	32,3	5,5	1,1	1,22	1,62	75
45-49	1970	50,6	33,6	12,4	2,5	0,9	0,70	1,41	82
	1980	57,5	31,2	9,5	1,4	0,4	0,56	1,32	83
	1991	58,3	31,5	9,0	1,0	0,2	0,53	1,28	79
	2001	58,6	29,2	10,6	1,3	0,3	0,55	1,34	78

Pozn.: Podíl exponovaných žen v %: procento žen v čele ÚRD z úhrnu žen v dané věkové skupině (potenciál „dětnosti“ ÚRD).

Srovnání strukturálních ukazatelů za čtyři poslední sčítání (to v roce 1970 před demografickou vlnou po období reprodukční deprese, za rok 1980 po vyvrcholení vlny, za rok 2001 po období výrazných změn demografického chování) ukazuje, že

- k nejmenším změnám došlo v ÚRD se ženou ve věku do 20 let (zřejmě podíl s dětmi modifikovaný vlivem vynucených sňatků těhotenstvím snoubenky, příp. nesezdaným soužitím);
- ve věkovém rozpětí 20–29letých žen výrazně vzrostl podíl bezdětných; u žen 20–24letých se snížil podíl žen se dvěma dětmi téměř na polovinu zastoupení zjištěného v roce 1991, podobně u žen 25–29letých se zvýšilo zastoupení žen s jedním dítětem na úkor poklesu procenta se dvěma a zvláště se třemi dětmi;
- ve věku 30–34 let zvýšené zastoupení jednodětných bylo spojeno s poklesem zastoupení třídětných: dvoudětný systém se stabilizoval;
- ve věku nad 35 let jsou zjištěné změny mezi sčítáními opět malé, protože šlo o ÚRD vzniklé

většinou před rokem 1990 s dětmi již v tomto období narozenými, resp. jen v malém rozsahu „doplňnými“ ještě počátkem posledního desetiletí.

Přiměřeným způsobem se tyto změny struktury ÚRD promítají do průměrného počtu dětí, vypočteného dvojitým způsobem (včetně nebo bez bezdětných žen). Po období reprodukční deprese šedesátých let s nízkými průměrnými počty dětí v relaci na jednu ÚRD následovalo období demografické vlny, takže ve všech věkových skupinách až do 40 let se obojí průměrné hodnoty zvýšily (šlo o období reálného vzestupu plodnosti těch žen, které zastihly pozitivní změny životních podmínek rodin s dětmi ve věku nejvyšší reprodukce). V roce 1991 byly průměrné počty dětí opět nižší, ale zpravidla ještě nad úroveň z roku 1970. Údaje ze sčítání 2001 ukazují prudký pokles úrovně plodnosti způsobený ve věku do 30 let zatím ještě odkládáním, ve věku 30–34 let podle mého názoru již převažujícím odmítáním dítěte (dalšího dítěte). V ÚRD v čele se staršími ženami nad 35 let jde o data naznačující dřívější vyšší plodnost manželství v době demografické vlny společně s vlivem prodlužování doby závislosti dětí.

Obdobné změny struktury lze pozorovat v neúplných rodinných domácnostech se závislými dětmi: zde ovšem z logických důvodů chybí položka „bez dětí“. V uváděných údajích je zahrnut i malý, 11–13% podíl NRD v čele s mužem (2001). Ve věku 25–34 let je zřejmý vzestup podílu jednoduchých při úbytku dvoudětných a zvláště se 3 a více dětmi. Projevuje se tu skutečnost, že svobodné ženy v čele NRD mají převážně jen jedno dítě i že rozvádějící se ženy přecházejí z manželství s méně dětmi do souboru rozvedených rovněž s nižším počtem dětí.

Tab. 3 Intenzita vytváření neúplných rodinných domácností podle věku žen (Intensity of forming lone-parent family households: by age of women)

Věková skupina	Na 100 nevdaných žen bylo v čele neúplných rodinných domácností žen s dětmi			
	1970	1980	1991	2001
15–19	0,9	1,0	1,0	1,0
20–24	15,1	19,3	18,9	8,4
25–29	44,2	49,1	49,9	35,4
30–34	54,3	61,3	62,1	68,6
35–39	56,8	63,6	65,2	73,8
40–44	45,5	49,7	50,9	55,5
45–49	29,2	28,2	29,6	31,8

Pozn.: Růst zastoupení nevdaných žen zvláště v letech 1991–2001 je zřejmý z údajů tab. 1.

počty ÚRD a NRD s jedním a dvěma dětmi. Přispěla k tomu po roce 1990 samozřejmě také skutečnost, že z podstatně vyšších počtů svobodných žen než dříve „vzniklo“ také mnohem více NRD převážně jen s jedním dítětem. V roce 1970 byla z jednoduchých rodinných domácností zhruba osmina neúplných, v roce 1980 kolem pětiny, o deset let později zhruba čtvrtina a v době sčítání 2001 téměř třetina. U dvoudětných se relace zvýšila z původní dvacetiny přes patnáctinu a desetinu při dalších sčítáních až na šestinu či sedminu. Zvýšení nepoměru v roce 2001 bylo způsobeno i tím, že se rozvedené ženy vdávaly po druhé méně často než dříve. Z dat sčítání, jak byla zpracována, se nedá zjistit, do jaké míry dochází po narození prvního dítěte v nesezdaném soužití k opožděnému sňatku a v jakém rozsahu jsou tím uváděná data modifikována.

Podrobný výpočet ukázal, že počty NRD svobodných žen se závislými dětmi sice postupně vzrůstaly, ale že intenzita jejich vytváření se mezi roky 1991 a 2001 změnila více až ve věku nad 30 let. Hlavní část vzestupu počtu dětí narozených mimo manželství a tím počtu NRD s dětmi byla tedy způsobena tím, že vlivem odkládání nebo odmítání sňatku značně vzrostly

Porovnání průměrného počtu dětí v ÚRD a v NRD ukazuje, že pokles plodnosti po roce 1990 se projevil v obou ukazatelích. Při nižší úrovni plodnosti žen v celé populaci se rozdíl zmenšuje, protože omezená plodnost svobodných a předčasně ukončení reprodukce rozvedených (ty tvoří převážnou část NRD s osobou v čele ve věku nad 30 let) nehrají takovou roli jako v dobách vysoké úrovně plodnosti, kdy vdané ženy rodily častěji třetí i další děti. Z osob v čele NRD se závislými dětmi bylo v roce 2001 rozvedených ve věku 20–24 let jen 12 %, ve věku 30–34 let již 54 % a ve věku 40–44 let dokonce 63 %.

Již od sčítání 1961 se zvyšoval hlavně vlivem rostoucí úrovně rozvodovosti nepoměr mezi

počty exponovaných svobodných žen. „Náhrada“ reprodukčně aktivních vdaných žen reprodukčně aktivními svobodnými ženami probíhá tedy spíše až ve vyšším věku nad 30 let, a je výrazně nedostatečná (viz průměrné počty závislých dětí).

Tab. 4 Složení neúplných rodinných domácností podle počtu závislých dětí (v % v dané věkové skupině) (Composition of lone-parent family households: by number of dependent children (% in given age group))

Věková skupina	Rok sčítání	Počet závislých dětí			Průměrný počet dětí	Počty NRD s dětmi v tis.
		1	2	3+		
15-19	1970	96,0	3,0	0,2	1,03	3,4
	1980	96,1	3,6	0,3	1,04	3,2
	1991	94,6	4,8	0,6	1,06	4,5
	2001	92,8	6,6	0,6	1,08	2,5
20-24	1970	88,4	10,6	1,0	1,13	23,5
	1980	82,4	16,1	1,5	1,19	22,3
	1991	86,1	12,8	1,1	1,15	25,6
	2001	86,2	12,2	1,6	1,15	27,8
25-29	1970	72,5	23,3	4,2	1,38	24,5
	1980	61,6	32,7	5,7	1,45	31,9
	1991	65,3	30,3	4,4	1,39	33,0
	2001	71,1	25,4	3,5	1,33	62,5
30-34	1970	55,2	33,4	11,4	1,58	18,3
	1980	48,6	41,1	10,3	1,64	36,9
	1991	45,8	43,5	10,7	1,65	36,6
	2001	52,6	39,3	8,1	1,56	63,4
35-39	1970	51,5	35,1	13,4	1,64	21,9
	1980	49,7	39,5	10,8	1,64	34,6
	1991	45,5	43,7	10,8	1,66	50,9
	2001	45,4	44,4	10,2	1,66	66,2
40-44	1970	62,4	29,1	8,5	1,48	24,0
	1980	65,0	28,7	6,3	1,43	24,1
	1991	65,7	29,2	5,1	1,40	48,9
	2001	61,9	32,5	5,6	1,45	53,6
45-49	1970	75,2	20,0	4,8	1,30	21,8
	1980	77,0	19,3	3,7	1,28	17,8
	1991	79,5	18,1	2,4	1,23	26,0
	2001	76,9	20,4	2,7	1,26	40,1

Pozn.: Zahrnuty jsou i NRD v čele s mužem.

Tab. 5 Relace mezi počty úplných a neúplných rodinných domácností s jedním a dvěma dětmi (Relation between the numbers of two-parent and lone-parent family households with one child and two children)

Věková skupina	Na 100 ÚRD s jedním dítětem bylo NRD s jedním dítětem				Na 100 ÚRD se dvěma dětmi bylo NRD se dvěma dětmi			
	1970	1980	1991	2001	1970	1980	1991	2001
15-19	23,8	27,6	38,0	155,1	9,7	10,5	29,7	105,8
20-24	14,7	19,1	23,5	59,6	5,1	5,5	7,3	29,4
25-29	16,0	23,5	27,5	48,5	4,5	5,6	7,0	16,9
30-34	17,4	30,7	38,5	58,4	4,8	7,0	9,2	17,5
35-39	16,7	25,2	31,6	57,0	6,3	8,8	12,2	19,7
40-44	13,9	16,8	23,1	36,3	8,5	10,2	14,9	21,4
45-49	16,5	18,3	24,0	35,9	11,9	15,1	19,2	26,2

Pozn.: ÚRD podle věku ženy, NRD podle věku ženy nebo muže.

Tab. 6 Neúplné rodinné domácnosti svobodných žen se závislými dětmi (Lone-parent family households of unmarried women with dependent children)

Věková skupina	1970		1980		1991		2001	
	tis.	%	tis.	%	tis.	%	tis.	%
Svobodné ženy								
15–19	371,0	91,4	307,2	91,6	393,9	92,7	330,2	99,2
20–24	139,5	32,4	101,6	29,7	117,3	35,1	315,9	77,1
25–29	32,9	9,3	36,3	8,9	36,7	10,9	134,2	32,0
30–34	13,6	4,8	21,3	5,0	19,1	5,7	36,0	10,8
35–39	11,1	3,7	13,4	3,9	16,5	4,1	20,4	6,1
40–44	13,1	4,0	9,1	3,3	14,7	3,5	14,7	4,4
45–49	16,4	4,6	8,8	3,0	11,0	3,2	14,1	3,6
Neúplné rodinné domácnosti svobodných žen se závislými dětmi								
15–19	1,4	0,4	3,8	0,9	1,5	0,4	2,0	0,9
20–24	3,8	2,8	3,8	0,9	4,4	3,8	13,4	4,2
25–29	2,5	7,5	3,0	8,3	4,1	11,1	14,6	10,9
30–34	1,4	10,4	2,7	12,5	3,3	17,1	7,5	20,7
35–39	1,3	11,6	1,8	13,2	3,0	18,2	4,9	23,8
40–44	1,2	9,4	1,4	8,9	2,3	15,7	3,0	20,3
45–49	1,0	6,4	1,4	8,9	1,0	9,5	1,9	13,5

Pozn.: Procento v horní části tabulky vyjadřuje podíl svobodných žen z úhrnu žen se zjištěným rodinným stavem, v dolní části tabulky procento svobodných žen vytvářejících neúplnou rodinnou domácnost se závislými dětmi. Data za rok 1980 byla zpracována ve věkových skupinách do 25 let, resp. 40–49 let.

Někdy se soudí, že z hlediska reprodukce je v podstatě jedno, zda se mladá svobodná žena vdá nebo zda vstoupí do nesezdaného soužití; že pak obě skupiny žen mohou mít stejnou úroveň plodnosti, resp. „dětnatosti“ rodin v obou typech soužití. Z údajů o počtech faktických manželství svobodných se dají získat podrobnější informace. Ze svobodných mužů vytvářelo v roce 2001 nesezdané soužití i ve věku 30–34 let jen necelých 10 %; u žen byla tato hranice překročena v širším věkovém rozpětí 25–34 let a ve vyšším věku nad 25 let šlo vždy častěji o nesezdané soužití svobodných žen se závislými dětmi než bez dětí. Přiznané nesezdané soužití podle dat sčítání 2001 nahrazovalo tedy úbytek legitimních manželství mladých lidí jen ve velmi malém rozsahu.

Tab. 7 Intenzita nesezdaného soužití svobodných osob v letech 1991 a 2001 (na 1000 svobodných osob příslušné věkové skupiny a pohlaví) (Intensity of consensual unions of unmarried persons in 1991 and 2001 (per 1000 unmarried persons of respective age group and sex))

Věková skupina	Svobodní muži		Svobodné ženy					
	1991	2001	1991			2001		
			celkem	bez dětí	s dětmi	celkem	bez dětí	s dětmi
15–19	1,1	1,0	4,8	3,3	1,5	5,0	3,1	1,9
20–24	14,8	24,7	21,7	12,7	9,0	52,0	34,4	17,6
25–29	43,8	67,4	71,9	29,9	42,0	107,0	56,4	50,6
30–34	68,7	95,0	81,8	27,5	54,3	132,3	47,0	85,3

Z demografického hlediska, tj. v rámci hodnocení úrovně reprodukce souborů žen s rozdílným způsobem soužití, se tedy projevil vzestup intenzity vytváření nesezdaného soužití a vzestup počtu dětí rodičů se mimo manželství (v nesezdaném soužití i mimo ně) jako naprosto nedostatečná náhrada úbytku počtů a zastoupení vdaných žen žijících v úplných rodinných domácnostech při jejich vyšší plodnosti.

Svobodné ženy v nesezdaném soužití jsou mnohem častěji bez dětí, než by byly jako vdané v legitimním manželství, a značný rozdíl v plodnosti obou skupin žen nelze vysvětlit ani

Tab. 8 Průměrné počty závislých dětí v úplných rodinných domácnostech a v nesezdaném soužití svobodných žen v roce 2001 (Average numbers of dependent children in two-parent family households and in consensual unions of unmarried women in 2001)

Věková skupina	Procento bez dětí		Průměry za úhrny žen			Průměry za ženy s dětmi		
	ÚRD	NS	ÚRD	NS	rozdíl	ÚRD	NS	rozdíl
15-19	51	61	0,54	0,45	-0,09	1,11	1,16	0,05
20-24	37	66	0,79	0,45	-0,34	1,26	1,34	0,08
25-29	16	53	1,35	0,78	-0,57	1,60	1,66	0,06
30-34	5	36	1,80	1,16	-0,64	1,90	1,81	-0,09

neověřitelným předpokladem, že část mladých svobodných žen žije v nesezdaném soužití jen „na zkoušku“ pro pozdější sňatek, a že se po narození dítěte nebo spíše ještě před tím vdá a přesune se do jiného sledovaného souboru žen. Může k tomu častěji docházet zřejmě až ve věku nad 30 let, kdy svobodné ženy v nesezdaném soužití představují v odpovídajícím věku jen 35 % jeho úhrnu (ve věku do 25 let 94 %, ve věku 25–29 ještě 71 %).

Dá se předpokládat, že skutečné počty nesezdaného soužití mladých svobodných žen jsou vyšší než partneři zapsali do sčítacích archů. Každá možná definice „manželství na zkoušku“ je však problematická. Ověřitelnou skutečností je zjištění z dat demografické statistiky, že podíl prvních dětí narozených v manželství z předmanželských koncepcí (přesně do 8 měsíců po sňatku) se snížil z průměrných 55 % v dlouhém období až do roku 1994 na necelých 41 % v průměru let 2000–2002. Pokles hodnot tohoto ukazatele nesezdaná soužití před narozením dítěte končila častěji sňatkem.

Údaje o složení rodinných domácností – úplných i neúplných – jsou konkretizací charakteristik úrovně plodnosti žen podle věku a rodinného stavu v období těsně před sčítáními, ale také v posledních 15–20 letech. Umožňují také podrobněji hodnotit úroveň mimomanželské plodnosti, a to hlavně plodnosti žen žijících v nesezdaném soužití ve smyslu „náhrady“ legitimních manželství. Proto bude vhodné v tomto směru rozšířit při příštím sčítání některá třídění.

Tab. 9 „Náhrada“ úplných rodinných domácností nesezdaným soužitím a neúplnými rodinnými domácnostmi se závislými dětmi svobodných žen (“Replacement” of two-parent family households with consensual unions and lone-parent family households with dependent children of unmarried women)

Věková skupina	Ze 100 žen bylo vdaných		Ze 100 svobodných žen bylo v roce					
	1991	2001	1991			2001		
			v NS	v NRDd	celkem	v NS	v NRDd	celkem
15-19	7,2	0,8	0,5	0,4	0,9	0,5	0,9	1,4
20-24	61,6	21,4	3,8	3,8	7,6	5,2	4,2	9,4
25-29	81,7	59,9	7,2	11,1	18,3	10,7	10,9	21,6
30-34	83,9	74,6	8,2	17,1	25,3	13,2	20,7	33,9

Pozn.: NRDd – neúplné rodinné domácnosti se závislými dětmi, NS – nesezdaná soužití.

Tab. 10 Složení svobodných žen v nesezdaném soužití podle počtu závislých dětí (v %) (Structure of unmarried women in consensual unions: by number of dependent children (%))

Věková skupina	NS svobodných žen v tis.	Počet závislých dětí				NS svobodných žen z úhrnu ÚRD (v %)
		0	1	2	3+	
15-19	1,7	61,3	33,1	5,3	0,3	48,6
20-24	16,4	66,2	24,7	7,3	1,8	19,5
25-29	14,4	52,7	27,1	13,2	7,0	6,2
30-34	4,8	35,5	32,4	20,3	11,8	2,0

MILAN KUČERA pracoval v letech 1952–1970 v odboru demografické statistiky Státního úřadu statistického jako analytik, v letech 1971–1977 v Terplanu, v letech 1977–1991 byl vedoucím oddělení sčítání Českého statistického úřadu. V roce 1993 přešel jako vědecký pracovník na katedru demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty UK. V desítkách článků se zaměřoval na **analýzu populačního vývoje a výsledků sčítání lidu, domů a bytů**. Je spoluautorem několika knih s demografickou problematikou, dlouholetým členem České demografické společnosti a redakční rady Demografie.

Summary

Postponing and frequent reluctance to marry and to have children led to dramatic changes in the structure of family households with dependent children. The number of these two-parent family households fell by more than 300 thousand (22 %) between 1991 and 2001, the highest decrease being observed up to the woman's age of 25. In the age group 25–34, which is today the most important group with respect to fertility, the shares of households without children or with one child grew, whereas households with two and particularly with more children are less represented: the average number of living dependent children dropped roughly by 0.2 (Table 2). On the other hand, the number of lone-parent family households with dependent children rose by nearly 100 thousand, mainly due to high increases in young unmarried mothers (in terms of intensity, the rise occurred only at the age above 30 – Table 3). Lone-parent family households saw similar structural changes by number of children as two-parent households (Table 4). In lone-parent family households with one dependent child lived already one-third, and with two dependent children one-sixth of these children (Table 5). The intensity of forming consensual unions of unmarried women grew only slightly (Table 6), but data on their numbers are not complete. These women were much more frequently childless and had thus lower numbers of children than married women (Table 8). The numbers and realised fertility of unmarried women in consensual unions and of single mothers are much too low to offset the deficit found in two-parent family households. As the share of children born out of wedlock (before marriage, in consensual union or after divorce) is on the increase, data on the structure of family households by number of children are becoming equally important as data on women fertility.

Rodiny se závislými dětmi

Český statistický úřad vydal další z řady analýz ze sčítání 2001. Autorka v pěti kapitolách sleduje vývoj rodin s dětmi v letech 1961–2001, jejich základní charakteristiky (změny ve srovnávání s rokem 1991), všímá si dalších osob v rodinných domácnostech, regionálních rozdílů ve struktuře rodin se závislými dětmi a nakonec se zaměřila na jejich bydlení (včetně rodin se závislými dětmi žijícími mimo byt). Součástí analýzy je bohatá tabulková příloha.

Cena: 170 Kč

Objednávky přijímá: ČSÚ, odbor informačních služeb, Na padesátém 81, 100 82 Praha 10, fax: 274054070, e-mail: objednavky@gw.czso.cz

MEZIGENERAČNÍ PŘENOS ROZVODOVÉHO CHOVÁNÍ NA PŘÍKLADU ČESKÉ REPUBLIKY A V MEZINÁRODNÍM SROVNÁNÍ¹⁾

ANNA ŠTASTNÁ

Intergeneration Transfer of Divorce Behaviour Exemplified on the Czech Republic and in International Comparison

An increasing share of children in the Czech Republic live part of their childhood in lone-parent or reconstructed families, and the incidence of so-called social orphanhood is higher than that of factual orphanhood caused by death of one of the parents. The author, therefore, concentrates on the issue of intergeneration transfer of divorce behaviour. Her analysis is based on data from the Fertility and Family Survey taken in the Czech Republic in 1997, which she compared with the results of similar surveys in Great Britain and the United States of America.

Demografie, 2005, 47: 21–31

Demografické chování se odvíjí na úrovni lidské každodennosti v rovině sociálně motivovaného individuálního rozhodování. Podle teorie kohort i teorií rodinného cyklu a životní dráhy se změna vzorců chování v jedné fázi životní dráhy určité populace (či generace) následně odráží ve struktuře jejího chování v průběhu celé její historie. Demografické procesy jsou zakotveny ve struktuře individuálních životních drah, v jejichž osnově hrají podstatnou úlohu takové události jako sňatek, narození dítěte, rozvod a úmrtí. Současně s tím jsou tyto procesy podmíněny historicky, tedy generačně. Generační vzorce chování jako projev historických proměn společenských procesů zahrnují i posuny ve fázování životních drah.

Při studiu rozvodovosti je pozornost demografů zaměřena obecně na analýzu procesu z hlediska bývalých manželů. Sledována je četnost rozvodů a jejich časování v kombinaci s dalšími diferencujícími faktory, jako jsou věk manželů při sňatku, pořadí jejich manželství, socioekonomický status, délka trvání manželství či počet dětí. Děti jsou však v tomto případě brány jako jedna z charakteristik a ne jako objekt zkoumání coby samostatná subpopulace.

V posledních letech v západních zemích neustále vzrůstá počet dětí prožívajících alespoň část svého dětství v neúplné rodině vzniklé v důsledku rozvodu rodičů. Ve Spojených státech, kde je úroveň rozvodovosti vyšší než v Evropě, je zájem o studium této skupiny dětí patrný již po několik desetiletí. V Evropě se obdobné studie objevují od 90. let 20. století.

Česká republika patří již od 50. let k zemím s vysokou úrovní rozvodovosti a tzv. sociální osíření je dnes mnohonásobně častější než faktické osíření úmrtím jednoho z rodičů. Stále větší podíl dětí prožije část dětství v neúplných či rekonstruovaných rodinách, nejedná se tedy o marginální jev a měl by se na něj brát ohled také při studiu reprodukčního chování.

Podle *Levingerova* modelu manželské nestability potomků pravděpodobnost rozvodu vzrůstá, jestliže rozličné faktory snižují výhody plynoucí z manželství, oslabují bariéry pro opuštění manželství a zvyšují množství a atraktivitu jiných možností, než je manželství (*Paul R. Amato*, 1996: 629). *Levinger* předpokládá, že rozvod rodičů má pro potomky tři typy důsledků: a) ovlivňuje proměnné životní dráhy a socioekonomické proměnné (snižuje jejich sňatkový věk,

¹⁾ Článek vychází z magisterské práce obhájené na katedře demografie a geodemografie PFF UK v roce 2004 (Štastná, 2004). Vedoucí této práce, RNDr. Ludmila Fialové, CSc., děkuji za cenné rady a připomínky.

zvyšuje frekvenci nesezdaného soužití, vede k nízkému socioekonomickému postavení, b) ovlivňuje postoje k rozvodu (rozvod rodičů liberalizuje postoje potomků vůči rozvodu a oslabuje tak hlavní psychickou bariéru opuštění manželství) a c) způsobuje problémy v interpersonálním chování (rozvod rodičů přímo zvyšuje pravděpodobnost toho, že interpersonální chování potomků bude oslabovat vnitřní vazby v manželství, a tím snižovat výhody plynoucí z manželství).

Sociální dědičnost rozvodového chování

Zaměříme se proto na vliv rodinných zkušeností dětí získávaných v období dospívání, spojených s rozvodem rodičů na jejich rodinné chování v období dospělosti. Základní otázkou je, jakým způsobem a zda vůbec ovlivňuje rozvod rodičů životní dráhu dítěte a časování některých důležitých životních událostí v dospělosti. Jako východisko sloužil koncept **přechodu do období dospělosti** vycházející z širšího teoretického konceptu **životní dráhy**. Vliv rozvodu rodičů byl v kontextu české populace zkoumán na datech **Šetření reprodukce a rodiny²⁾** (**Fertility and Family Survey, ČR 1997**; Rychtaříková – Kraus, 2001). Při zpracování bylo použito metody analýzy biografii (*Courageau – Lelièvre, 1989, Lelièvre, 1992, Lelièvre – Bringé, 1998*), konkrétně tabulek života a Coxovy regrese. Postup byl zvolen tak, aby bylo možno porovnat pomocí tabulek života délku významných životních etap a časování důležitých životních událostí u dvou skupin žen, jejichž diferencující charakteristikou byl rozvod rodičů. Pomocí modelu proporcionálních rizik byl pak popsán vliv proměnných na riziko podstoupit studovanou událost – v tomto případě jsou studovanými událostmi rozpad prvního partnerství a rozvod prvního manželství.

Z celkového počtu 1735 žen jich 308 (tj. 17,8 %) uvedlo, že se jejich rodiče rozvedli³⁾. Většina z těchto rozvodů se přitom odehrála v poměrně nízkém věku dotazovaných (tab. 1) – ve věku deseti let již měla více jak polovina z těchto žen, resp. dětí rozvedené rodiče, do věku dvaceti let to bylo již téměř 90 %.

Tab. 1 Rozvody rodičů podle věku dítěte, ženy, ČR, FFS 1997 (Divorces of parents: by age of the child, woman, CR, FFS 1997)

Věk	Počet	%	Kumulovaná %
0-4	66	21,43	22,68
5-9	72	23,38	47,42
10-14	59	19,16	67,70
15-19	63	20,45	89,35
20+	31	10,06	100,00
Nevím	17	5,52	x
Celkem	308	100,00	x

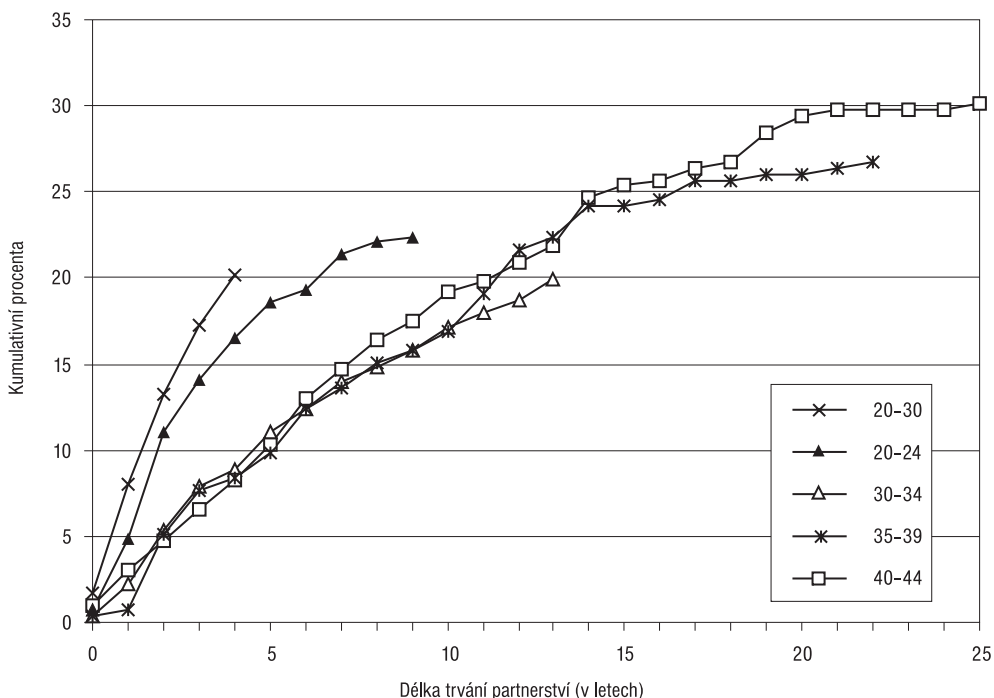
Úroveň rozvodovosti a tedy kumulativní procenta dětí zažívajících rozvod rodičů byla vyšší v každé následující generaci. Zatímco u žen narozených v letech 1952–1957 (věková skupina 40–44 let) zažilo rozvod rodičů do svých patnácti let 10,2 % žen, u generace 1968–1972 (věková skupina 25–29) to bylo 14,1 % žen a u nejmladší generace 1978–1982 (věková skupina 15–19) to bylo již více než 19 % žen, tedy téměř dvojnásobek v porovnání s nejstarší studovanou generací.

S vysokou úrovní rozvodovosti v poválečné České republice souvisejí zjištěné vysoké míry rozpadu prvních partnerství u žen ve zkoumaném souboru. Na grafu 1 je známo rozpad prvních partnerství celkově, to znamená jak rozvod prvního manželství, tak deklarovaný rozchod s prvním partnerem, s nímž žena žila v nesezdaném soužití. Nejmladší věkové skupiny (20–29 let v době konání výzkumu) vykazují podstatně vyšší sklon k rozpadu prvních partnerství než tři starší věkové skupiny, jež jsou z hlediska délky trvání prvního partnerství značně homogenní (graf 1). Obdobný rozdíl mezi mladšími a staršími generacemi zjistíme, počítáme-li kumulativní procenta rozvodů pouze pro první manželství, kterým nepředcházelo nesezdané soužití.

²⁾ Analyzovaný soubor se skládá z 1735 žen v dokončeném věku 15–44 let (generace narozené v letech 1952–1982), z nichž 1279 bylo někdy vdaných (1255 žen se provdalo za prvního partnera, se kterým žily ve společné domácnosti). Soubor obsahuje manželství uzavřená v letech 1969–1997 a rozpadlá mezi roky 1974–1997.

³⁾ Z celkového počtu dvě ženy nevěděly, zda k rozvodu rodičů došlo či nikoli.

Graf 1 Kumulatívní procenta prvních partnerství, která se rozpadla, podle délky trvání v dokončených letech a podle věku v době konání výzkumu, ženy, ČR, FFS 1997 (Cumulative percentages of first partnerships broken up: by length of partnership (completed years) and by age at the time of the survey, women, CR, FFS 1997)

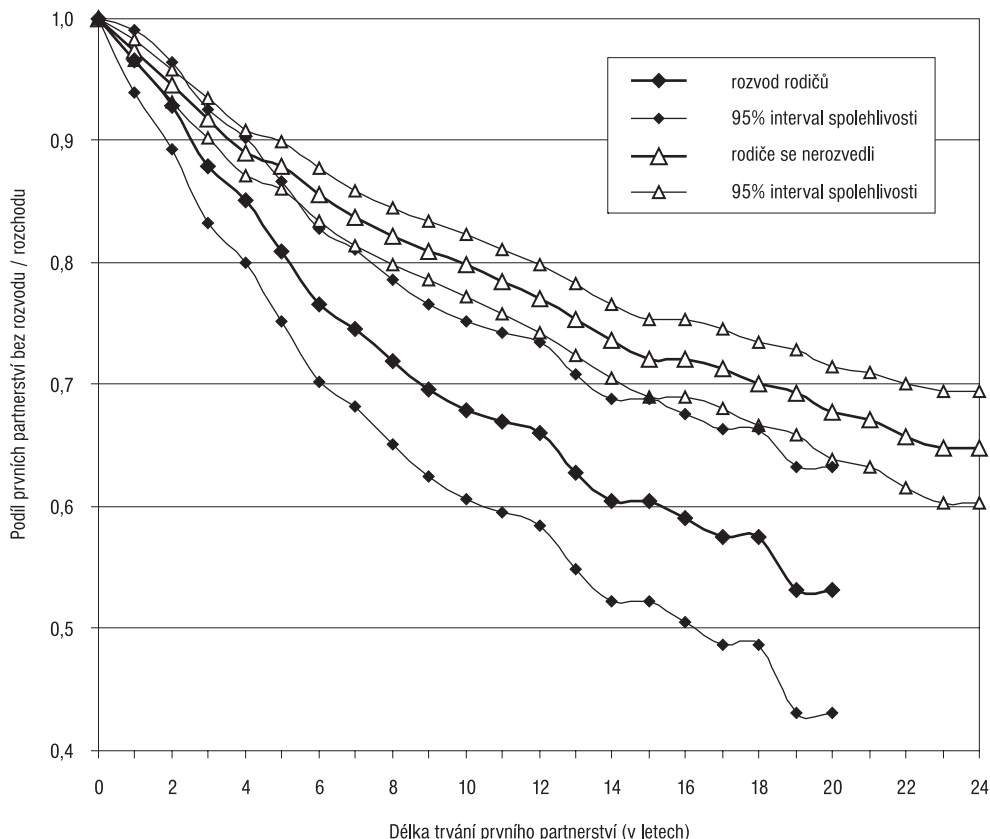

Vliv rozvodu rodičů na rozpad prvního partnerství

Rozpadem prvního partnerství se v následující analýze rozumí ty případy, ve kterých došlo k rozvodu či rozchodu nebo došlo-li k vynucenému odloučenému žití. Výchozí událostí je vstup do prvního partnerství, studovanou událostí pak jeho rozpad. Časovou proměnnou je délka trvání prvního partnerství počítaná v měsících, stratifikující proměnnou je rozvod rodičů, došlo-li k němu před dvacátým rokem věku ženy. Za referenční kategorii je brána skupina žen, jejichž rodiče se nerozvedli, nebo k rozvodu došlo až po dvacátých narozeninách ženy. Funkce přežití spolu s 95% intervalem spolehlivosti vypočítaná metodou tabulek života pro celkový soubor žen znázorňuje pravděpodobnost nepodstoupit rozpad prvního partnerství. Vyjadřuje-li funkce přežití pravděpodobnost nepodstoupit studovanou událost před datem t , tedy kumulativní zastoupení respondentů, kteří v čase t (na konci intervalu t) ještě nepodstoupili studovanou událost, pak je z grafu patrné, že dcery z rozvedených manželství mají vyšší pravděpodobnost toho, že se jejich první partnerství rozpadne, a to po celou dobu trvání partnerství, než dívky, které vyrostly v úplné rodině (graf 2).

Vliv rozvodu rodičů na rozpad prvního partnerství, tedy rozdíl mezi křivkami, je v tomto případě statisticky signifikantní a výsledky Coxovy regrese (tab. 2) ukazují, že rozvod rodičů má silný vliv na pravděpodobnost rozpadu vlastního partnerství žen – v celkovém souboru je pravděpodobnost rozpadu prvního partnerství o 60,9 % vyšší u žen z rozvedených manželství než u žen pocházejících z manželství, která přetrvala až do jejich dospělosti (výsledek statisticky významný, $p \leq 0,001$).

Graf 2 Vliv rozvodu rodičů na rozpad prvního partnerství, ženy celkem, ČR, FFS 1997 (Effects of divorce of parents on the break-up of first partnership: women total, CR, FFS 1997)

Po zahrnutí dalších vysvětlujících proměnných⁴⁾ do regresního modelu přestal být vliv rozvodu rodičů statisticky významný. Ukazuje se zde tedy, že ve zkoumaném souboru žen nepůsobil rozvod rodičů na pravděpodobnost rozpadu prvního partnerství dětí přímo, nýbrž zprostředkovaně přes věk při začátku prvního partnerství a přes zvolenou formu partnerství. Analýzou bylo prokázáno, že rozvod rodičů ovlivňuje věk dětí při jejich odchodu z domova a při začátku života s partnerem ve společné domácnosti ve smyslu jeho snižování. Právě věk při začátku prvního partnerství tedy z části zprostředkovává působení rozvodu rodičů na pravděpodobnost rozpadu tohoto partnerství. Nízký věk při vstupu do prvního partnerství (14–18 let) zvyšuje pravděpodobnost jeho pozdějšího rozpadu téměř o 40 % ve srovnání s věkem 19–22 let při začátku soužití. Naopak začala-li žena žít s prvním partnerem ve vyšším věku (konkrétně ve věku 23–26 let), pravděpodobnost rozpadu partnerství se tím pro ženu snížila o 52,4 % (tab. 2).

Největší vliv na rozpad prvního partnerství má jeho forma – jednalo-li se po celou dobu trvání partnerství o nesezdané soužití či zda se žena za prvního partnera provdala. První part-

⁴⁾ Jako další vysvětlující proměnné byla zahrnuta velikost místa bydliště, generace odpovídající dvěma věkovým skupinám s odlišným průběhem a časováním zkoumané události, věk při začátku prvního partnerství a to, zda manželství předcházelo nesezdané soužití či zda spolu partneři začali žít ve společné domácnosti až po sňatku a zda bylo první partnerství po celou dobu nesezdaným soužitím či zda se žena za prvního partnera provdala.

Tab. 2 Rozpad prvního partnerství, ženy celkem, ČR, FFS 1997 (Coxova regrese) Break-up of first partnership: women total, CR, FFS (Cox regression)

	MODEL A		MODEL B	
	Exp(B)	sign.	Exp(B)	sign.
Rozvod rodičů před dvacátým rokem dítěte				
ano	1,609 ***		1,088	
ne	1		1	
Nesezdané soužití				
Začátek života ve společné domácnosti – kohabitace			1,295	
Začátek života ve společné domácnosti – po sňatku			1	
Sňatek s první partnerem				
ano			1	
ne			7,016 ***	
Generace				
1968–1952			1,489 **	
1952–1967			1	
Věk při začátku partnerství				
14–18			1,393 **	
19–22			1	
23–26			0,476 **	
27+			0,721	
Velikost místa bydliště do věku 15 let				
do 2000			0,389 ***	
2000–9999			0,461 **	
10 000–99 999			0,660 *	
100 000–999 999			0,441 **	
nad 1 000 000			1	

Pozn.: *** $p \leq 0,001$ ** $p \leq 0,01$ * $p \leq 0,05$.

nerství, jež je nesezdaným soužitím, má sedmkrát vyšší pravděpodobnost rozpadu než partnerství, jež buď jako manželství přímo začínalo, nebo v jehož průběhu došlo ke sňatku partnerů. Toto může být chápáno také jako jeden ze zprostředkujících faktorů vlivu rozvodu manželství rodičů na stabilitu partnerství dětí. Ve zkoumaném souboru bylo mezi ženami z neúplných rodin statisticky významně vyšší procento těch, které žily se svým prvním partnerem v kohabitaci a nikdy se za něj neprovdaly.

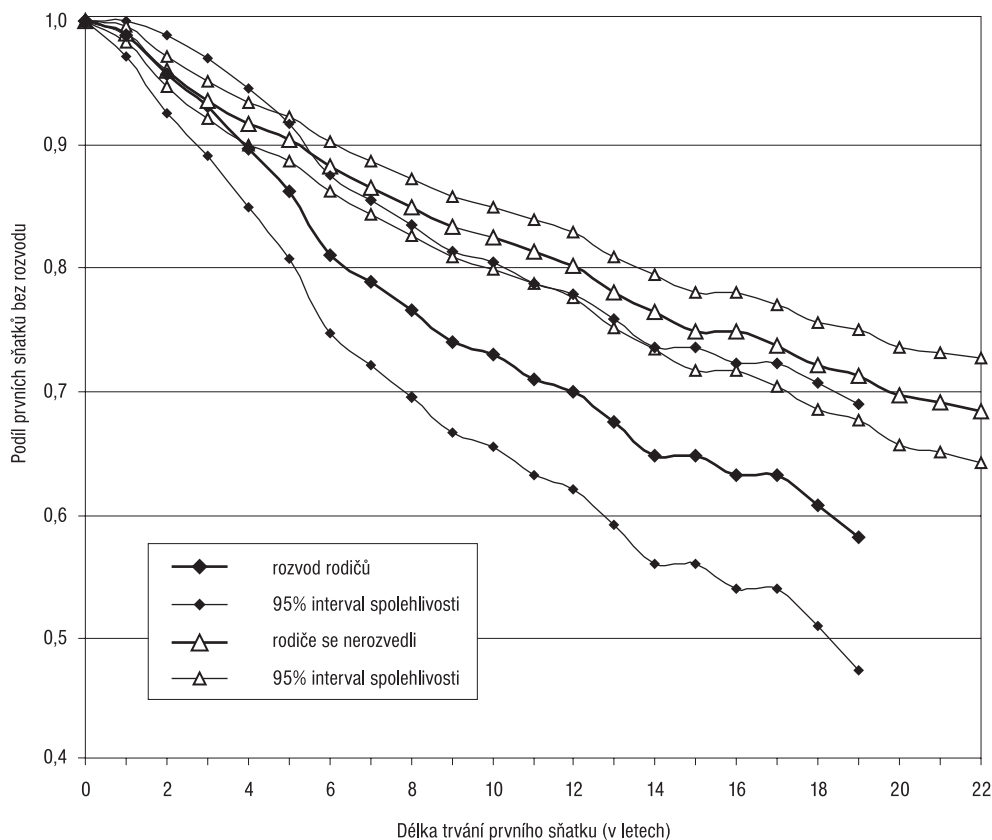
Vliv rozvodu rodičů na rozvod prvního manželství

Kromě rozpadu prvního partnerství celkově byla studována také pravděpodobnost rozvodu prvního manželství. Jako první manželství byla chápána ta první partnerství, která buď jakožto manželství přímo začínala (žena začala žít s prvním partnerem ve společné domácnosti až po sňatku), nebo která byla na počátku společného života nesezdaným soužitím a až po určité době byl uzavřen sňatek.

V celkovém souboru žen byla pravděpodobnost rozvodu prvního manželství vyšší o 52,2 % u žen z rozvedených manželství než u žen pocházejících z úplných rodin a tento výsledek byl statisticky významný $p \leq 0,01$ (tab. 3).

Po zahrnutí kontrolních proměnných (model B v tab. 3) však přestal být vliv rozvodu rodičů statisticky významný. Obdobně jako u analýzy rozpadu prvního partnerství i ve zkoumaném souboru žen nepůsobil rozvod rodičů na pravděpodobnost rozvodu manželství dětí přímo, nýbrž zprostředkovaně přes věk při sňatku a přes nesezdané soužití, jež předcházelo sňatku. Velmi nízký sňatkový věk (15–18 let) zvyšuje pravděpodobnost rozvodu prvního manželství o 42,8 % ve srovnání se sňatkovým věkem 19–22 let. Naopak je-li sňatek uzavřen ve vyšším

Graf 3 Vliv rozvodu rodičů na rozvod prvního manželství, ženy celkem, ČR, FFS 1997 (Effects of divorce of parents on divorce of first marriage: women total, CR, FFS 1997)

věku (konkrétně ve věku 23–26 let), pravděpodobnost rozvodu manželství se tím pro ženu sníží o 37 % (tab. 3).

Nesezdané soužití předcházející manželství zvyšuje pravděpodobnost jeho pozdějšího rozvodu o 57,4 % ve srovnání s přímými sňatky (respektive s případem, kdy spolu partneři začali bydlet ve společné domácnosti až po sňatku). Dcery rozvedených rodičů statisticky významně častěji žily s partnerem v kohabitaci než ženy vyrůstající v úplných rodinách. Také v případech prvního partnerství statisticky významně vyšší procento žen z rozvedených rodin začíná společný život s prvním partnerem ve formě kohabitace a statisticky významně nižší procento prvních partnerství žen bylo přímým manželstvím (bez nesezdaného soužití předcházející sňatku). V tomto případě je tedy vliv rozvodu rodičů na rozvod manželství dcer zprostředkovan zvoleným typem partnerského soužití.

Podle teoretiků zabývajících se problematikou vlivu rozvodu rodičů na životní dráhu dětí se u dětí z rozvedených manželství častěji vyskytuje nesezdané soužití jako typ partnerského soužití (např. *Bumpass – Sweet – Cherlin*, 1989; *Bumpass et al.*, 1991; *Thornton*, 1991). Avšak ani v uvedených studiích není zcela jasné, proč děti z rozvedených rodin volí spíše tuto formu partnerství.

Ani data získaná u českého vzorku žen zkoumaných v rámci FFS nám nemohou zodpovědět otázku, proč je u dětí z neúplných rodin častěji volena tato forma soužití, neboť v rámci

Tab. 3 Rozvod prvního manželství, ženy celkem, ČR, FFS 1997 (Coxova regrese) (Divorce of first marriage: women total, CR, FFS 1997 (Cox regression))

	MODEL A		MODEL B	
	Exp(B)	sign.	Exp(B)	sign.
Rozvod rodičů před dvacátým rokem dítěte				
ano	1,522 **		1,272	
ne	1		1	
Nesezdané soužití				
Začátek života ve společné domácnosti - kohabitanace			1,574 ***	
Začátek života ve společné domácnosti - po sňatku			1	
Generace				
1968-1982			1,716 ***	
1952-1967			1	
Věk při sňatku				
15-18			1,428 **	
19-22			1	
23-26			0,630 *	
27+			1,161	
Velikost místa bydliště do věku 15 let				
do 2000			0,290 ***	
2000-9999			0,400 ***	
10 000-99 999			0,564 **	
100 000-999 999			0,514 *	
nad 1 000 000			1	

Pozn.: ***p ≤ 0,001 **p ≤ 0,01 *p ≤ 0,05.

kvantitativního výzkumu nebyl věnován prostor vlastním interpretacím chování, jak jsou zpracovány ve vědomí jedince a na jejichž komunikaci působí nejen čas uplynulý od konkrétní události, ale také jim připisovaný význam. To jsou postupy typické pro výzkumy kvalitativní, jež nebyly pro doplnění daných dat k dispozici. Dalším omezujícím faktorem by v této souvislosti byla skutečnost, že pracujeme s daty retrospektivního, nikoli longitudinálního výzkumu. Odpovědi na postojové otázky tedy často nevypovídají o motivech podstatných v dané chvíli v minulosti, protože deklarovaný názor v době výzkumu je již ovlivněn událostmi prožitými od té doby. Jednotlivé kroky mohou být zpětně racionalizovány a jedinec může pracovat též s jinými vysvětlujícími motivy, než které pocítoval jako hlavní pro své rozhodování v minulosti.

Tab. 4 Nesezdané soužití s prvním partnerem v závislosti na rozvodu rodičů, ženy, ČR, FFS 1997 (Consensual unions with first partner: in dependence on divorce of parents, women, CR, FFS 1997)

	„Byla jste provdaná za prvního partnera, když jste spolu začali žít?“		
	ANO	NE	Celkem
Rozvod rodičů	107,0	99,0	206
%	51,9**	48,1***	100
Rodiče se nerozvedli	807,0	355,0	1162
%	69,5,0	30,5	100
Celkem	914,0	454,0	1368

Pozn.: ***p ≤ 0,001 **p ≤ 0,01.

Přesto však můžeme pomocí dat FFS a následující kontingenční tabulky (tab. 4) sledovat, lišili se zastoupení žen z rozvedených rodin, které začaly žít s prvním partnerem v nesezdaném soužití, od zastoupení žen pocházejících z rodin úplných. Z výsledků vypočítaných v souboru žen, které již někdy žily v partnerství, je patrné, že v případě, kdy se rodiče ženy rozvedli do jejich dvaceti let věku, spíše začínala život ve společné domácnosti s prvním partnerem formou nesezdaného soužití a naopak statisticky významně méně jich bylo za partnera v době, kdy spolu začali žít, již provdaná.

Potvrzují se tak nepřímě závěry některých zahraničních studií, které ukazují, že ženy ze

všech rodin po rozpadu manželství mají třikrát vyšší pravděpodobnost (kvantifikace platí pro výzkum ve Velké Británii, nikoli v České republice) vstoupit do kohabitace před dvacátým rokem než ženy z úplných rodin nebo z těch rodin, které se rozpadly v důsledku úmrtí jednoho z rodičů (Kiernan, 1992).

Mezinárodní srovnání

Výsledky vycházející z českého prostředí jsou v souladu s výsledky studií provedených ve Velké Británii a USA. Také zde byl opakovaně prokázán vliv rodinného uspořádání, ve kterém jedinci během svého dětství žijí, na jejich budoucí životní dráhu, demografické chování a způsob rodinného uspořádání. Na životní strategie dětí působí rozvodová situace a spolu se vznikem složitějších příbuzenských sítí pak spolupůsobí na modifikaci vztahů v rodinném systému. V rámci vybraných zahraničních výzkumů byla prokázána existence mezigeneračního přenosu či sociální dědičnosti rozvodového chování (Amato, 1996; Amato – Booth, 1997; Booth – Edwards, 1989; Du Feng et al., 1999; Cherlin et al., 1995; Cherlin – Kiernan, 1999; Kiernan, 1992; Kiernan – Hobcraft, 1997).

Ve **Velké Británii** byl přenos rozvodového chování prokázán u členů kohorty zkoumané v rámci **The National Child Development Study**⁵⁾, neboť až do věku 33 let (v tomto věku byl proveden poslední výzkum) byla pravděpodobnost toho, že první partnerský vztah zůstane neporušen, v každém věku vyšší pro ty, kteří vyrůstali v úplné rodině – okolo $\frac{3}{4}$ těchto vztahů přetrvalo. Druhou nejvyšší pravděpodobnost udržení vztahu měli ti, jejichž rodiče se rozvedli až v době, kdy byl člen kohorty starší než 20 let – z těchto vztahů se $\frac{2}{3}$ nerozpadly. Nejnižší pravděpodobnost bylo možno pozorovat u těch respondentů, jejichž rodiče se rozvedli již v průběhu jejich dětství (resp. než dosáhli věku 20 let) – zde se pravděpodobnost přetrvání svazku pohybuje mezi 55–58 % (Cherlin – Kiernan, 1999). Rozvod rodičů, který se uskutečnil během dětství a adolescence jejich potomka má tedy největší vliv na trvalost budoucího partnerského vztahu dítěte. Zjištění platí i při zahrnutí kontrolních proměnných, jakými byly věk při prvním partnerství, typ partnerství (manželství, kohabitace předcházející uzavření sňatku, kohabitace) včetně indikátorů sledujících sociální zázemí dítěte, jeho školní výsledky a problémy s chováním. V této souvislosti se odhaduje, že rozvod rodičů před dvacátým rokem věku dítěte přímo zvyšuje riziko rozpadu partnerství o 16 % u žen a o 41 % u mužů (Cherlin – Kiernan, 1999)⁶⁾.

Studie mezigeneračního přenosu rozvodového chování a vlivu rozvodu rodičů na životní dráhu dětí v **USA** využívají často data longitudinálních výzkumů, jako byl například **The Study of Marriage Over the Life Course**⁷⁾ (Amato, 1996). Páry, ve kterých muž či žena zažili rozvod manželství svých rodičů, se rozváděly častěji než ta manželství, z nichž ani jeden z partnerů rozvod svých rodičů nezažil. Toto platilo jak pro oboustranně první manželství, tak pro manželství druhého pořadí. Pravděpodobnost rozpadu manželství se zvyšovala hlavně v případech, pocházeli-li oba partneři z neúplných rodin vzniklých následkem rozvodu rodičů. Další analýza ukázala, že věk při sňatku, nesezdané soužití, dosažené vzdělání a problémy s chováním jsou nejpravděpodobnějšími proměnnými, které mohou sehrát roli zprostředkovatelů vlivu rozvodu rodičů na stabilitu manželství dětí.

⁵⁾ V rámci výzkumu *The National Child Development Study* (NCDS) byly sledovány děti narozené ve Velké Británii během prvního březnového týdne roku 1958. Data byla pořizována metodou rozhovoru, jenž byl veden se 17 414 matkami, které zastupovaly 98 % dětí ze všech narozených v tomto týdnu. Následující rozhovory byly vedeny s rodiči a učiteli v době, kdy byly děti ze studované kohorty ve věku 7, 11 a 16 let. Ve věku 16, 23 a 33 pak byli dotazováni samotní členové kohorty. Ve věku 33 let byly navíc předmětem dotazování informace týkající se dosavadního života a případného narušení manželství nebo kohabitace. Dále bylo zjišťováno, zda jsou rodiče trvale odloučení nebo rozvedeni, a v případě kladné odpovědi také věk respondenta v době, kdy k této události došlo.

⁶⁾ Výše zmíněné výsledky jsou shodné se závěry projektu *Transitions to adulthood in Europe: from a mater of standard to a mater of choice* založeného na datech FFS (Corijn, 1999).

⁷⁾ Výzkum *Study of Marriage Over the Life Course* (SMOLC) proběhl celkem ve čtyřech vlnách mezi lety 1980 a 1992 – formou telefonního dotazování v letech 1980, 1983, 1988 a 1992. Analýza byla založena na jedincích, pro něž existovaly informace alespoň ze dvou telefonních šetření.

Autor zmíněné studie došel k závěru, že pravděpodobnost rozvodu je vysoká obzvláště v tom případě, pocházejí-li oba partneři z rozvedených manželství. Analýza identifikovala dva případy, v nichž byl vliv rozvodu rodičů nejzjevnější: 1) při krátké době trvání manželství dětí (u respondentů sezdanych méně než čtyři roky zvyšoval rozvod rodičů ženy a rozvod rodičů muže pravděpodobnost rozvodu vlastního manželství o 87 %, respektive o 620 %) a 2) došlo-li k rozvodu rodičů do dvanácti let věku dítěte – rozvod rodičů do dvanácti let věku dítěte včetně zvýšil pravděpodobnost rozvodu vlastního manželství o 60 %, neobjevil se rozdíl v závislosti na pohlaví dítěte (Amato, 1996).

Bylo tedy prokázáno, že proměnné životní dráhy (konkrétně pak sňatkový věk a nesezdané soužití) zprostředkovávají některé z předpokládaných vlivů rozvodu rodičů. Studie však poskytl především longitudinální data umožňující formulovat další vysvětlení mezigeneračního přenosu rozvodového chování. Ukázalo se, že názory lidí na otázku rozvodu jsou pouze v malé míře ovlivňovány rozvodem rodičů. Rozvod rodičů tedy nezvyšuje riziko rozvodu potomků tím, že by tito ve vyšší míře akceptovali možnost rozpadu manželství. Naproti tomu se ukázalo, že vliv rozvodu rodičů se daleko více projevuje skrze interpersonální chování manželů. Ve srovnání s lidmi vyrůstajícími v úplné rodině měli ti, jejichž rodiče se rozvedli, s vyšší pravděpodobností ve svém interpersonálním vystupování prvky problémového chování (problémy ve vztekem, žárlivostí, komunikací, nevěrou apod.), a tyto interpersonální problémy poté u nich zvyšovaly riziko rozvodu.

V průběhu 90. let 20. století je možné nalézt v amerických odborných časopisech studie, které se již nezabývají pouze důsledky rozvodu rodičů, ale kladou si otázku širší a z hlediska empirického zkoumání obtížněji postižitelnou. Zaměřují se spíše na vliv kvality manželství rodičů na děti a jejich budoucí životní dráhu, neboť některé důsledky mohou být způsobeny partnerským nesouladem, který rozvodu předcházal. Toto tvrzení podporují studie (např. Cherlin *et al.*, 1995b), v jejichž výsledcích rodinné prostředí (faktory jako disfunkčnost rodiny a manželské konflikty) před rozvodem manželství vysvětluje řadu účinků rozvodu na dosažené vzdělání dětí a na jejich problémy s chováním.

Přetrvávají ovšem problémy s měřením kvality manželství rodičů i manželství dětí. Studie autorů Booth a Edwardse (1989) sice odhalila pozitivní korelaci mezi kvalitou manželství dětí a jejich vnímáním kvality manželství rodičů, avšak přímé zkoumání těchto otázek vyžaduje longitudinální výzkum, ve kterém by o kvalitě svého vlastního manželství vypovídali jak rodiče respondenta, tak děti v době, kdy by byly již dospělé. Studie Amata a Booth (1997) přímo zkoumala kvalitu manželství rodičů a jejich potomků a prokázala pozitivní korelaci mezi kvalitou manželství rodičů v roce 1980 a kvalitou manželství jejich dětí v roce 1992.

V jiné longitudinální studii **Longitudinal Study of Generations (LSG)**, zkoumající dlouhodobé vlivy rozvodu rodičů na kvalitu manželství dětí i na jejich manželskou nestabilitu, bylo testováno několik hypotéz vysvětlujících mezigenerační přenos rozvodového chování (Du Feng *et al.*, 1999). Za pomoci dat šetření zkoumajícího jak rodiče, tak jejich děti, byla kromě samotné otázky mezigeneračního přenosu zkoumána jeho různá vysvětlení a přímo testovány hypotézy přenosu kvality manželství. Analyzovány byly tři hlavní okruhy faktorů. V prvé řadě se jednalo o demografické faktory a faktory životní dráhy, neboť předcházející výzkumy prokázaly, že děti rozvedených rodičů mají nižší dosažené vzdělání a nižší příjmy, uzavírají sňatek v nižším věku a vyskytuje se u nich vyšší pravděpodobnost nesezdaného soužití před sňatkem než u dětí z úplných rodin. Druhou skupinou byly faktory vnější vzhledem k manželství, vycházející z Levingerovy teorie a spojující vyšší pravděpodobnost rozvodu s poklesem výhod plynoucích z manželství. Podle této teorie mají děti rozvedených rodičů méně psychických bariér zvolit rozvod jako způsob řešení partnerských problémů a též více jiných alternativ (podle výzkumů jsou ve Spojených státech dívky z rozvedených rodin zaměstnány s vyšší pravděpodobností než dívky z úplných rodin; finanční nezávislost tedy může představovat jednu z alternativ k manželství). Třetí skupinu faktorů tvoří charakteristiky vzhledem

k manželství vnitřní, které zahrnují problematiku kvality manželství a vycházejí z hypotézy, že děti z rozvedených manželství mají samy v dospělosti nižší kvalitu manželství než děti z úplných rodin, a tato nižší spokojenost s vlastním manželstvím u nich zvyšuje míru rozvodovosti.

Výsledky výzkumu prokázaly dědičnost rozvodového chování mezi rodiči a jejich dcerami (především pak, došlo-li k rozvodu manželství rodičů v době, kdy byla dcera mladší osmnácti let), oproti některým jiným studiím nebyl prokázán přenos mezi rodiči a syny. Dále byl, podobně jako ve výše zmíněných výzkumech, prokázán zprostředkující vliv demografických faktorů a životní dráhy na interpersonální přenos rozvodového chování, především vliv časných sňatků a nízkého dosaženého vzdělání mezi dětmi rozvedených rodičů. Děti z rozvedených manželství ve zkoumaném souboru uzavíraly sňatek v nižším věku (průměrný rozdíl byl 1,8 let u mužů a 1,5 let u žen) a tento nižší sňatkový věk se ukázal být hlavním zprostředkovatelem. Rozvod rodičů snižoval dosažené vzdělání dcer a jejich věk při prvním sňatku, nízká úroveň vzdělání zároveň souvisela s nízkým věkem při vstupu do manželství. Zdá se tedy, že věk při prvním sňatku zprostředkovává vlivy rozvodu rodičů a dosaženého vzdělání dcer na pravděpodobnost rozvodu jejich manželství (Du Feng et al., 1999).

Naproti tomu nebyly potvrzeny hypotézy o vlivu rozvodu rodičů na příjem potomků ani na zaměstnanost a nebyl potvrzen ani vliv rozvodu rodičů na kvalitu manželství dětí. V případě problematiky mezigeneračního přenosu kvality manželství byly hypotézy částečně potvrzeny korelační analýzou – negativní pocity a vnímání vlastního manželství ze strany rodičů v roce 1971 souvisely v případě synů s deklarovanou mírou spokojenosti či nespokojenosti s jejich vlastním manželstvím v roce 1991. Autoři sami neměli k dispozici teoretické vysvětlení toho, proč ve zkoumaném souboru pozitivní interakce rodičů nespojily se spokojeností pozdějších manželství dětí, a proč nízká kvalita manželství rodičů ovlivňovala spokojenost s manželstvím pouze u synů a nikoli u dcer.

Závěr

Analýza souboru žen z výběrového **Šetření reprodukce a rodiny** (ČR, 1997) prokázala vliv rodinného uspořádání, ve kterém jedinci během svého dětství žijí, na jejich budoucí životní dráhu, demografické chování a způsob rodinného uspořádání. Rozvod rodičů nepůsobil na pravděpodobnost rozpadu prvního partnerství dětí přímo, nýbrž zprostředkovaně přes věk při začátku prvního partnerství a přes zvolenou formu partnerství. Rozvod rodičů ovlivňuje věk při odchodu z domova a při začátku života s partnerem ve společné domácnosti ve smyslu jeho snižování. Právě věk při začátku prvního partnerství tedy z části zprostředkovává působení rozvodu rodičů na pravděpodobnost rozpadu tohoto partnerství. Obdobné závěry lze formulovat při zkoumání pravděpodobnosti rozvodu prvního manželství. Ve zkoumaném souboru ženy, jejichž rodiče se rozvedli, častěji uzavíraly sňatek v nižším věku než ženy vyrůstající až do dospělosti v úplné rodině. Obdobně nesezdané soužití předcházející sňatku je spojeno se zvýšeným rizikem rozpadu manželství.

Uvedená zjištění by se mohla stát podnětem k dalším výzkumům, které by dále rozšiřovaly a doplňovaly již získané údaje. Stále větší množství dětí prochází různými typy rodinného uspořádání, kde nedochází pouze ke změnám v působení rodin na své členy, ale také k celospolečenským změnám v nazírání a akceptování různých rodinných konstelací. Otevírá se prostor též pro další a v mnoha směrech lepší studie vlivu kvality manželství rodičů na životní dráhu dětí. Na druhou stranu ale i neuspokojující, přesto nerozvedené manželství může mít celou řadu dlouhodobých nepříznivých důsledků pro děti, neboť ty v nich nabudou dlouhodobou zkušenost s nešťastně sezdanými rodiči.

Změny v rodinné struktuře vyžadují pro vědecké uchopení více longitudinálních studií, které by poskytovaly informace týkající se interpersonálního chování, postojů či psychické pohody během různých stádií vývoje. Data z takových výzkumů by byla užitečná pro zkou-

mání zprostředkující role jednotlivých faktorů v rámci mezigeneračního přenosu kvality manželství, neboť ta je ovlivňována jednotlivými událostmi v různých životních fázích.

Literatura

- Amato, P. R. 1996. *Explaining the intergenerational transmission of divorce*. Journal of Marriage and the Family, roč. 58, č. 3, s. 628–640.
- Amato, P. R. – Booth, A. 1997. *A generation at risk: Growing up in an era of family upheaval*. Cambridge: Harvard University Press.
- Booth, A. – Edwards, J. N. 1989. *Transmission of marital and family quality over the generations: The effect of parental divorce and unhappiness*. Journal of Divorce, roč. 13, s. 41–57.
- Bumpass, L. L. – Castro Martin, T. – Sweet, J. A. 1991. *The impact of family background and early marital factors on marital disruption*. Journal of Family Issues, roč. 12, č. 1, s. 22–42.
- Bumpass, L. L. – Sweet, J. A. – Cherlin, A. 1989. *The role of cohabitation in declining rates of marriage*. Journal of Marriage and the Family, roč. 53, s. 913–927.
- Corijn, M. 1999. *Transition to adulthood in Europe for the 1950s and 1960s cohorts*. Paper presented at the European Population Conference, European Population: Unity in diversity, The Hague, 30 August – 3 September 1999.
- Courgeau, D. – Lelièvre, É. 1989. *Analyse démographique des biographies*. Paris: INED.
- Du Feng – Giarrusso, R. – Bengtson, V. L. – Frye, N. 1999. *Intergenerational Transmission of Marital Quality and Marital Instability*. Journal of Marriage and the Family, roč. 61, č. 2, s. 451–463.
- Cherlin, A. J. – Kiernan, K. E. 1999. *Parental divorce and partnership dissolution in adulthood: Evidence from a British cohort study*. Population Studies, roč. 53, č. 1, s. 39–48.
- Cherlin, A. J. – Kiernan, K. E. – Chase-Lansdale, P. L. 1995. *Parental divorce in childhood and demographic outcomes in young adulthood*. Demography, roč. 32, č. 3, s. 299–318.
- Cherlin, A. J. – Furstenberg, F. F. – Chase-Lansdale, P. L. – Kiernan, K. E. – Robins, P. R. – Morrison, D. R. – Teitler, J. O. 1995b. *Longitudinal studies of effects of divorce on children in Great Britain and the United States*. Science, roč. 252, s. 1386–1389.
- Kiernan, K. E. 1992. *The impact of family disruption in childhood on transitions made in young adult life*. Population Studies, roč. 46, č. 2, s. 213–234.
- Kiernan, K. E. – Hobcraft, J. 1997. *Parental divorce during childhood: Age at first intercourse, partnership and parenthood*. Population Studies, roč. 51, č. 1, s. 41–55.
- Lelièvre, É. – Bringé, A. 1998. *Manuel pratique pour l'analyse statistique des biographies*. Paris: INED.
- Lelièvre, É. 1992. *Nové metody studia vztahů mezi demografickými událostmi*. In Sňatečnost a rodina. Ed by Z. Pavlík. Praha: Academia, s. 225–237.
- Rychtaříková, J. – Kraus, J. 2001. *Fertility and family surveys in countries in the ECE region. Country report – Czech Republic*. New York and Geneva: UN.
- Šťastná, A. 2004. *Vliv rozvodu rodičů na partnerské vztahy dětí na příkladu České republiky*. Magisterská práce, Praha: PšF UK.
- Thornton, A. 1991. *Influence of the marital history of parents on the marital and cohabitational experiences of children*. American Journal of Sociology, roč. 96, s. 868–894.

ANNA ŠŤASTNÁ je absolventkou demografie PšF UK, kde v roce 2004 obhájila diplomovou práci **Vliv rozvodu rodičů na partnerské vztahy dětí na příkladu České republiky**. Nyní pokračuje v doktorském studiu na PšF UK, v magisterském studiu sociologie na FF UK a současně pracuje ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí ve výzkumné skupině rodinné politiky.

Summary

An analysis of a set of women from the Fertility and Family Survey (CR, 1997) proved the effects of family arrangement, in which individuals lived their childhood, on their lives in the future, on their demographic and partnership behaviour. Divorce of parents did not affect the probability of the break-up of children's first partnership directly, but by way of mediation – over the age at which individuals entered their first partnership and over the chosen form of partnership. Children of divorced parents leave home earlier and start to share household with a partner at a younger age. And just the young age at the beginning of the first partnership partly mediates the effects of parents' divorce on the probability of the break-up of this partnership. Similar conclusions may also be drawn from examining the probability of the dissolution of the first marriage. Women in the inquired set, whose parents got divorced, married more often at a younger age than women growing up to full age in a two-parent family. Similarly, a consensual union preceding getting married is connected with a higher risk of the break-up of the marriage. The results of the inquiry in the Czech environment are in compliance with the results of studies carried out in Great Britain and the USA. The effects of family arrangement on life strategies of children were proved more times in these countries too.

PROFESOR PhDr. ZDENĚK MATĚJČEK, CSc. ZEMŘEL

JIRÍ DUNOVSKÝ – MILAN KUČERA

Professor Zdeněk Matějček died

The authors of this report on the death of Prof. Zdeněk Matějček review the life work of the co-father of child clinical psychology in the Czech Republic. Prof. Matějček worked in children's homes and children's mental hospitals and from this angle he was concerned with the basic needs of children – in particular psychological and emotional – and their interests. He significantly influenced the universal endeavour to improve the care and upbringing of children in the Czech Republic.

Demografie, 2004, 46: 32–46

Významná osobnost české psychologie, spoluzakladatel jejího oboru – dětské klinické psychologie, vědec, vysokoškolský učitel a humanista, *profesor Zdeněk Matějček* (16. srpna 1922) dne 26. října 2004 zemřel ve věku 82 let.

Za svůj dlouhý pracovní život vyšetřil, léčil a pomáhal téměř 40 tisícům dětí a jejich rodinám. Daleko více lidí – prakticky několik generací – však ovlivnil svým působením v médiích ve všeobecném úsilí o zlepšení péče o děti a jejich výchovu, o náležité uspokojování jejich základních potřeb – především psychických a citových, o prosazování zájmu o každé dítě. Zvláštní pozornost věnoval dětem postiženým, opuštěným, zanedbávaným. Napsal neobyčejné množství článků a sdělení, nesčíslněkrát vystoupil v rozhlasu a televizi, v nejrůznějších besedách a přednáškách (a to i v nejzapadlejších místech), v několika filmech – vždy s významným dopadem na veřejnost. Napsal řadu vědecko–populárních knih a publikací, v nichž upozorňoval na nejrůznější situace a problémy v péči o dítě a jak se v nich vyznat a jak je řešit.

V celém tomto úsilí vycházel ze svých poznatků získaných při sledování a hodnocení vývoje dětí v dětských domovech. Po promoci v roce 1949 nastoupil totiž do Sociodiagnostického ústavu přeměněného na *Dětské psychiatrické oddělení Krajského ústavu národního zdraví Středočeského kraje*. Tam ve spolupráci s *prof. dr. Langmeierem* hodnotili tyto poznatky a vyvodili z nich významné závěry. Uveřejnili je v knize **Psychická deprivace v dětství** (1963), v níž definovali a utřídili základní psychologické potřeby dítěte a popsali klinické důsledky jejich nedostatečného uspokojování v současnosti a hlavně v budoucnosti. Mimořádný důraz přitom přisuzovali významu rodiny – a to jak v pozitivní, tak i negativní rovině (jestliže nenaplnila náležitě své funkce či dokonce ubližovala a zneužívala je). V takových situacích je nutné umístit dítě mimo ni, nejčastěji do některé z forem náhradní rodinné péče. Spolu s *J. Langmeierem* a *J. Kochem* v té době uveřejnili také návrh nového systému péče o děti mimo rodinu, který není dodnes zcela realizován. Svou teoretickou a publikační činností také významnou měrou ovlivnil tehdejší diskusi o existenci, funkcích a významu rodiny i v „budoucí komunistické společnosti“: prokázal, že jen v pevné funkční rodině je možné vytvořit příznivé prostředí pro péči o děti a jejich výchovu.

Tehdy se prof. Matějček spolu s primářkou *Damborskou* a režisérem *Goldbergrem* podílel na filmu **Děti bez lásky**. Ten neobyčejně příznivě zapůsobil na naši veřejnost ve smyslu rodinné péče o děti a nebezpečí z její nedostatečnosti či poruch. Současně omezil tehdejší oficiální ideologické odmítání prvořadého významu rodiny v životě jedince a společnosti, což se promítlo přímo do znění zákona o rodině. Uvedená kniha byla vydána třikrát česky a byla přeložena do angličtiny, ruštiny a němčiny. Film byl převeden do angličtiny a němčiny.

V roce 1969 přešel prof. Matějček do *Institutu pro další vzdělávání lékařů*, kde působil až do roku 1991. Rozvíjel tam dále nejen svou výzkumnou a vědeckou práci, ale hlavně práci pedagogickou. Značně v tomto duchu ovlivnil několik generací dětských lékařů, zvláště budoucích primářů. Zde také v externí a posléze interní spolupráci s *doc. Dytrychem* a dalšími založil neobyčejně seriózně několik výzkumných kohort dětí různě ohrožených a postižených, jež pak dlouhodobě sledoval. Získané poznatky vyhodnocoval a u nás i v zahraničí s velkým ohlasem publikoval. Šlo o děti vyrůstající od samého narození v ústavech, dále o děti z SOS dětských vesniček, z individuální pěstounské péče, o děti z rozvedených manželství a také o děti narozené z těhotenství po dvojnásobném odmítnutí žádosti matky o interrupci („nechtěné děti“), aj. Dnes je již řada sledovaných „dětí“ čtyřicetiletých. Pro závažnost získaných a stále získávaných znalostí o jejich stavu a vývoji lze předpokládat, že vedení Psychiatrického centra, kde prof. Matějček do konce svého života pracoval, bude v dalším sledování těchto již dospělých dětí pokračovat.

Profesor Matějček vynikal mimo jiné jednou zvláštností. Jako psycholog promítal do své disciplíny i jiné obory, především biologii a medicínu a dále pak celou řadu dalších, angažujících se v péči o dítě. Jedním z nich se stala právě demografie. V pozadí řady studií prof. Matějčka byly různé demografické údaje – jak publikované, ale spíše častěji vyžadované historické a aktuální nápočty, odhady a prognostické výhledy, z dat sčítání i pohybu obyvatelstva. Nebyly zpravidla citovány, sloužily ke kvantifikaci některých charakteristik nebo jejich objasnění, ale poznáváme je v různých studiích o rodinách a dětech v nich. Tak se velmi aktivně podílel na vytvoření vskutku interdisciplinární práce a tak také svou vlastní disciplínu chápal.

Prof. Matějček měl velký citový vztah k charitativní práci a péči o děti ve zvláště obtížných situacích. Ten promítal do soustavné podpory nejenom finanční, ale i odborné a expertizní. Největší zájem projevil v tomto směru při zakládání a činnosti SOS dětských vesniček u nás a nyní pak v práci nadace Bariéry.

Ač nebyl nikdy kmenovým pracovníkem katedry psychologie Filozofické fakulty UK, mnoha jejím studentům přednášel – přicházeli k němu na stáže a řadě z nich byl vlídným, ale náročným vedoucím jejich diplomových a dizertačních prací. A to byl jistě jeden z důvodů, proč pro absolventy psychologie FF UK založil svou nadaci, z níž jsou jejich nejlepší diplomové práce odměňovány.

Nelze zde uvést vše, čím prof. Matějček byl a co vykonal pro naši péči o dítě – a to nikoli jen pro dětskou psychologii, ale pro celou řadu na ní zúčastněných disciplín. Prof. Matějček se významným způsobem podílel na zušlechťování vztahu naší společnosti k dítěti a jeho rodině. Jeho dílo a život jsou významnými ukazateli na otevřených cestách vedoucích k dobru a prospěchu každého dítěte. A nikoli jen k němu.

Se svou celoživotní prací se prof. Matějček rozloučil symbolicky – knihou **Psychologické eseje (z konce kariéry)**¹⁾. V její předmluvě napsal: „Je to vskutku už jen dovětek za mou předchozí poměrně dlouhou psychologickou kariérou“. Kdo nezná starší Matějčkovy práce, ať se začte alespoň do této poslední. Pozná tak zaměření jeho životního díla. Přetiskujeme z ní s laskavým souhlasem nakladatele dvě kapitoly důležité především pro demografy – **Proč nechtějí děti a Volný svazek – a co děti?**²⁾

¹⁾ Matějček, Zdeněk. *Psychologické eseje (z konce kariéry)*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2004, 212 s., 220 Kč.

²⁾ Tamtéž, kapitoly *Proč nechtějí děti? a Volný svazek – a co děti?*, s. 165–181.

Co jsem si přečetl:

Rodiče, kterým se podaří počít, donosit a porodit dítě bez problémů, si nedovedou představit, jak velká je míra stresu párů, kterým se tato „biologická samozřejmost“ nedaří...

(Dr. Helena Chvátalová, Děti a my, 34/1, 2004)

PROČ NECHTĚJÍ DĚTI?

Totíž, někteří chtějí a moc chtějí – a někteří nechtějí vůbec, anebo jen málo. Tak nejvýš jedno. A kdyby to šlo, tak jen tři čtvrtě nebo spíš půlku, anebo jen občas, tak na neděli nebo na víkend. Ale to bohužel nestačí. Jedno dítě nenahradí dva rodiče, natož dvě babičky a dva dědečky. Na to máme jednoduché laické počty. Ale i když naši demografové dovedou počítat mnohem lépe, vychází to nastejno: S naší budoucností jakožto národa to zrovna moc pěkně nevypadá!

Ora et labora, čili modli se a pracuj, měli ve svém předsevzetí mnišské řady středověku – čili žádné pohlavní milování a plazení dětí. „Pracovat a milovat“ kázal však praotec Sigmund Freud a „pracovat a rozmnožovat se“ káže doktor Plzák letos (2003) v *Psychologii dnes*. Říká, že jsou to dvě základní povinnosti. A myslí tím dnešního dospělého člověka. Jsem na jeho straně – a přidávám se k němu, když k tomu dodává, že by byl pro to, „aby manželství vznikalo jako téměř něco nerozlučitelného, kdy by důvodem k rozvodu byl jedině alkoholismus nebo jakákoliv psychopatie či nenormalita, ale nikdy ne fakt, že se někdo zamiloval do nějaké slečny, a proto se chystá opustit dvě nezletilé děti“.

To jsme trochu odbočili – ale i tak nám jde o děti a koneckonců také o manželství. Starým sluší vzpomínati – a tak já vzpomínám. Když jsme počátkem let sedmdesátých začali velkou studii o dětech narozených z nechtěného těhotenství, musel jsem přechít kděco o důvodech takové „nechtěnosti“. I přečetl jsem a pokusil se to pro sebe a ostatní spolupracovníky nějak urovnat a přidat k tomu to, co vzešlo z našich vlastních zkušeností.

Jen tak pro dokreslení situace: V jednom tříletém období na začátku let šedesátých žádalo v Praze 555 žen dvakrát o umělé ukončení těhotenství. Stály před komisí obvodní a ta řekla „ne“ – a stály pak ještě jednou před krajskou komisí odvolací a ta řekla také „ne“. Mělo se tedy narodit 555 dětí – ale narodilo se jich prokazatelně jen 316! „Nechtěnost“ je tedy nepochybně různě motivovaná a různě silná – některá je tak silná, že si najde prostředky jak překonat všechny možné oficiální překážky a zákazy.

Vzešlo z toho v podstatě to, co dále ve stručnější, heslovité formě uvedu. Osvědčilo se mi to, co už mnohokrát, totiž Langmeierovo schéma pěti základních psychických potřeb. Přidal jsem k tomu jen pojetí dítěte jakožto činitele v jejich uspokojování či neuspokojování. Uspořádali jsme na téma „nechtěnosti“ dokonce i seminář, který se konal (pokud si pamatuji) v ÚPMD v Praze–Podolí, a když jsem viděl, jak se tam scházejí přátelé psychologové a sexuologové, co jich tehdy bylo od nejvyšších až po nejnižší, byla ve mně moc malá dušička. Přednesl jsem tedy psychologické schéma chtěnosti a nechtěnosti dítěte. Odezva žádná velká nebyla. Sexuologové neříkali nic ani pro, ani proti, takže jsem stejně nevěděl, na čem jsem. (A nevím to vlastně dodnes – a to jsem toto schéma použil od té doby už vícekrát v různých článcích, ba i knížkách, doma i v cizině.)

To ale zrovna byla doba, kdy u nás po předchozí stagnaci došlo k znatelnému zvýšení porodnosti. Prostě český baby-boom, který ovšem později nadělal demografům i ekonomům a státním plánovačům dost starostí. Všelijak nepravidelně rozvětvený demografický strom života nás ostatně bude provázet ještě hezky dlouho. Jenomže tehdy si politici a plánovači mnuli ruce, jak se jim to povedlo. Byla to totiž zjevná reakce na pronatalitní politiku vlády, na zvýšení mateřských přídavků, zlevnění dětského zboží a vůbec na celou řadu opatření tzv. ve prospěch mladé rodiny. Byl tu tedy jasný důkaz, že o počtu dětí v rodinách jednoznačně a jednoduše rozhoduje ekonomická situace. Půjdem-li tak dál, bude vyhráno. Tím chci naznačit, že předkládat v té době nějaké psychologické úvahy o chtěnosti a nechtěnosti dětí a říkat, že to zdaleka není tak jednoduché, asi zrovna moc přitažlivé nebylo.

Ale ono se ukázalo, že to opravdu tak jednoduché není. S pouhými ekonomickými opatřeními to sice krátkodobě vyšlo, avšak v déleodbě perspektivě nikoliv. Porodnost nadále klesala, napřed pomalu, pak rychle. Nezměnil se ani poměr počtu narozených dětí k počtu umělých potratů. Na 100 dětí bylo pořád potratů víc než 50.

Tento poměr se změnil až nyní, kdy potratů ve vztahu k porodům vsuktno významně ubylo. Což znamená, že z toho mála dětí, které se rodí, je procento těch plánovaných a chtěných dnes přece jen znatelně vyšší než kdy dříve. To je samozřejmě moc dobře – škoda jen, že se to v absolutních číslech týká stále menšího počtu dětí.

Tak se teď podívejme na ono schéma chtěnosti a nechtěnosti dítěte, jak jsem si je před třiceti lety vymyslel a jak bych na něm ani teď nic moc neměnil.

MÍT DĚTI / NEMÍT DĚTI

Potřeba:

1. STIMULACE

Dítě je velmi pohyblivý živel, dramatický – přináší plno vzruchu do života – nikdy není nouze o zábavu ani o starosti a úzkosti. – S dětmi se rozhodně nenudíme, naopak bez nich by byl život nudný a prázdný – i manželství by bylo prázdné.

Děti brání stimulaci jinými podněty. Člověk je jimi vázán, nemůže si života plně užít. Život s dětmi je monotónní a nudný. Zatěžují a ochuzují i manželský život.

2. SMYSLUPLNÝ SVĚT (UČENÍ)

Dítě přináší rodičům poznatky a zkušenosti jinak nezískatelné, umožňuje jejich vnitřní růst.

Děti rostou k dospělosti a rodiče s nimi zrají k životní moudrosti a to je něco specificky lidského.

Dítě brání získávání jiných poznatků a zkušeností, „uvazuje“ člověka u plotny, u plenek, u školních úkolů. „Nic z toho člověk nemá“!

3. ŽIVOTNÍ JISTOTA (CITOVÉ VZTAHY)

Děti přijímají lásku, ale také ji vracejí. Je tu někdo, kdo je k nám vázán hlubokým, čistým citovým poutem. Nemůže nás opustit, až do stáří budeme mít na koho myslet a bude o nás citově postaráno. Vztah dětí k nám je významná záruka naší životní bezpečnosti.

Dítě naši potřebu bezpečnosti stále ohrožuje. Budeme mít stále strach, že se mu něco stane, že bude zlobit, že v životě neuspěje, že se dostane na scesti atd. Mít děti znamená být velmi zranitelný právě v nich. Je možno na nás skrze ně vykonávat nátlak. Jsme jimi vázáni a svázáni.

4. IDENTITA

(NAŠE JÁ, SPOLEČENSKÁ HODNOTA)

Mít děti zhodnocuje člověka, dává muži a ženě společenskou hodnotu i hodnost. Ve vztahu k dítěti ztrácíme anonymitu a nejsme anonymitou ohroženi, protože nás potřebuje. Jsme normálními lidmi – všichni to musí vidět a uznat.

Mít děti brání dosažení významných společenských cílů. Dokázali bychom víc, starali bychom se o důležitější věci, měli bychom vyšší společenské postavení. „Mít děti“ nás zařazuje do davu obyčejných lidí s obyčejnými starostmi – uzemňuje nás to.

5. OTEVŘENÁ BUDOUCNOST

Mít děti otvírá budoucnost – s dětmi se stále na něco těšíme a něčeho se obáváme. V dětech také překonáváme svůj osobní čas – v dětech pokračuje dál do další generace náš biologický vklad a tvořivé dílo naší výchovy. Jsme součástí mohutného proudu vývoje lidského rodu.

Mít děti nám brání, abychom vytvořili takové dílo, které by přežvalo věky a v němž bychom překonali svůj osobní čas. Jsme upoutáni ke každodenním starostem, jsme vězni současnosti. I naše tvůrčí svoboda je tím omezena.

Řekl jsem, že bych na tomto schématu nic moc neměnil – jen bych něco přidal. Totiž to, že každá doba má něco svého a že někdy v potřebách lidí něco přebývá a něco naopak ztrácí na své naléhavosti. Je tedy legitimní ptát se, jak to vypadá s námi nyní na prahu nového století a tisíciletí.

Jsem optimista. Pořád jsou tu lidé, kteří po dětech touží. A o tom, jak dnešní děti naplňují základní psychické potřeby svých dnešních rodičů, nám nejvíce mohou povědět (a povídají) ti, kdo sami děti nemají a za své přijímají děti cizí, ať už formou adopce nebo péstounské péče. Anebo i své děti mají, ale přijímají ještě další cizí děti (a třeba i ne docela zdravé a zdatné, ale s nejrůznějším postižením) a vytvářejí velkou (dnes mimořádně velkou) rodinu. Tihle lidé moc dobře vědí, že mít dítě není vůbec žádná samozřejmost a že zklamané naděje na těhotenství a vlastní potomstvo jsou těžší a bolestnější než zklamané naděje na místo kdesi nahoře na příjmovém či společenském žebříčku.

Ale spokojený nejsem. Ani v nejmenším. V dnešní situaci vidím znamení úpadku tzv. západní kultury, i když navenek lidstvo v celoplanetárním měřítku nadále početně kypí a bobtná.

Vyděme z hlubin vývoje lidstva, kdy plodit potomstvo bylo lidem tak živočišně přirozené jako ostatnímu zemskému tvorstvu. Kdyby si člověk nevytvořil úspěšné formy reprodukce a úspěšné

formy ochrany mládat, nestal by se úspěšným živočišným druhem na této zemi. Sotva se však povznesl nad tuto základní živočišnou úroveň, zařadil nutně také existenci a neexistenci svého potomstva (a to navíc potomstva více či méně četného, více či méně zdatného, a pak dokonce více či méně zdárného) do systému svých životních hodnot. Dítě už dávno není pro člověka jen přírodní fakt či danost – je to něco víc, něco mnohem víc, ba řekl bych nesrovnatelně, nebyťcně víc. Je tomu tak od té doby, kdy mu svítilo vědomí budoucnosti – té budoucnosti, do které on sám tvořivě zasahuje. Od doby, kdy děti jsou naše budoucnost, která nás přesahuje.

Jestliže tedy jsou dnes lidé (a že jich přibývá, to nám říká demografická statistika), kteří vskutku nechtějí děti (nebo jen tak napůl nebo jako dekoraci k osobnímu blahobytu), pak se chovají hned dvakrát proti přirozenosti. Jednou proti oné přirozenosti živočišné, přírodní, druhové, prapůvodní, která káže „množte se“ (a která, jak nás učí neodarwinisté, je v nás a které neunikneme, ať se jakkoliv civilizovaně naparujeme) – a podruhé proti oné přirozenosti lidské, kulturní, povznesené, sebevědomé, jež objevila čas a budoucnost a možnost stát se vědomě stvořitelem nového života a vlastní život přesáhnout.

Jinak řečeno, ti kdo pohrdli vlastními dětmi, pohrdli jedinečnou příležitostí dát život, stvořit život a podílet se na formování života někoho, kdo nese dál znamení jejich osobnosti, té biologické i té psychické. Pohrdli touto jedinečnou možností – náhradou za pár tisícovek měsíčně, za nějakou kariéru, za nějaké požitky, za to, co se převádí na peníze. Ještě za komunistů pomohly přídatky od státu – ale ani ty teď už nepomáhají. Peníze však nezůstanou, kariéra nezůstane a žádné požitky světa se nedají konzervovat, abychom si je odnesli kamsi za hrob. Jen život jde dál. Proč bychom se tedy měli sami z jeho proudu vylučovat, když už jsme se do něho zásluhou svých rodičů jednou dostali? Život jsme dostali jako dar. Jiný vzácnější jistě není. Bylo by fér, abychom si jej nechali jen sami pro sebe? Jestliže se lidstvo pro takovoto sobectví v jedné své generaci rozhodne, přestane být úspěšným živočišným druhem na této planetě a všechny civilizační rafinovanosti mu budou k ničemu.

Ona potřeba otevřené budoucnosti je jen lidská – a je naplňována biologicky zplozením dětí a psychologicky tvořivým dílem jejich výchovy. Je tu po nás někdo, kdo vnímá, cítí, doufá, myslí. A kdo myslí, ten je (s velkým „J“, jak nám vysvětlil už kdysi dávno pan René Descartes).

Víte, vážení, co mi dalo podnět k napsání této úvahy? Když jsem o nehdy na pražském nábřeží až dole u Vltavy (ono nahoře na ulici by to ani nešlo) pozoroval, jak jeden otec učí svého malého kloučka jezdit na kole. Jak mu radí, jak ho povzbuzuje, jak pomalu jede s ním a jak ho upozorňuje na možná úskalí – učí ho pro život a je hrdý na něho i na sebe. Jednou ho bude takhle učit řídit auto, říkal jsem si, a třeba i řídit podnik a kdoví co ještě. Otevřená budoucnost má totiž na rozdíl od všech těch materiálních hodnot jednu charakteristiku navíc – ona totiž opravdu zůstává.

Co jsem si zapamatoval:

Lidi, život sám je ten nejvzácnější dar, který jste mohli od Pána Boha dostat. Tak neblbněte!

VOLNÝ SVAZEK – A CO DĚTI?

Nejsem moralista a nebudu tu kázat o zkáze mravů, i když je toho dost, nad čím by se člověk jako já, tj. z předpředminulé generace, asi měl pozastavit. Ale už kdysi dávno jsem přišel na to, že to stejně nic platné není. A tak nekážu, nehorlím a moc si nestěžuju. Ale přece jen se nevyhnu tomu, aby mne něco z tzv. běžných neboli „normálních“ jevů dneška dost netrápilo a abych se nesnažil něco si ujasnit aspoň sám pro sebe, když už to nemohu změnit.

Musím ale hned na začátku maličko odbočit. Kdykoli totiž někdy někde narazím na slovo „normální“, „normalita“ apod. (natož když toho slova sám použiji), hned se zarazím a připomenu si pozoruhodnou knížku paní docentky Syříštové o *normalitě už* kdysi ze sedmdesátých let minulého století. Hezky tam ukazuje, jak je to slovo ošidné a v kolika různých významech se ho užívá. Mezi jiným jako *normální* označujeme mnohdy to, co je dobře známé, běžné, obvyklé, či prostě jen dosti časté. Když nějaký jev dosáhne určitého procenta výskytu v populaci, tak se řekne, že je *to normální*. Jenomže když v době epidemie má třeba víc než 50 % lidí chřipku, tak je to pořád nemoc a my děláme všechno možné, abychom se jí zbavili! Je to sice *normální*, ale taky *nenormální*. A s některou takovou *normalitou* (jako je častá a běžná nemoc) vůbec nejsme spokojeni!

Toto konstatování budí tedy jakýmsi předznamenáním celého výkladu dalšího.

Ptáte se zajisté, copak z toho dnešního *normálního* se mi zase nelíbí. Mám tu na mysli tzv. *volné soužití mladých lidí před manželstvím nebo místo manželství, či jak se říkávalo „jen tak“*,

„na psí knížku“, „na hromádce“, nebo jazykem úředním „v poměru družském“ a v jazyku neúředním „v poměru partnerském“. Už sám fakt, že pro tento společenský jev máme v ústech lidu českého (asi i mnohého jiného) tolik všelijakých (trochu posměšných, přiňanných či ironických) pojmenování, napovídá, že je to sice něco dávno známého a víceméně společensky přijímaného, ale přece jen mimo obecně platnou normu, či spíše pod ní. Jinými slovy, je to „běžná zvláštnost“, nad kterou, pokud se nás přímo netýká, dáváme trochu povyššené nejavo své rozpaky. A kterou, pokud se nás to přímo týká, v řeči a v chování různě kamuflujeme, čili zastíráme.

Jak je vidět, nechtěl bych házet všechny takovéto svazky do jednoho pytle. To vůbec ne. A nemám nejmenších námitek např. proti partnerskému (pseudomanželskému) svazku lidí v letech, kteří už své děti uviedli z hnízda, kteří ovdověli nebo se po rozvodu ocitli v osamění a nové manželství z různých důvodů už nechtějí uzavírat. Zamýšlím se však nad svazkem těch mladých, kteří mají ještě celý život před sebou, na děti teprve pomýšlejí, nebo už je právě zplodili, ale nechtějí se vázat ani jeden k druhému nějakým slibem manželským, natož domlouvat se s nějakými úřady či jinými pochybnými společenskými institucemi o tom, co mají nebo nemají dělat. Svoboda je jim nade vše – a k tomu, aby mohli spolu šťastně žít, rozhodně nepotřebují žádné ceremonie na veřejnosti. Jde jim především o to, aby mohli plně užívat toho, co heterosexuální (popřípadě i homosexuální) milenecká láska lidem přináší, tj. dnes tak uctívaný SEX.

Je pravda, že ve všech současných kulturách světa (i v těch tzv. přírodních a nejvíce vzdálených té naší západní křesťansko-židovské) se manželství stalo víceméně posvátnou a závaznou institucí, která má navenek i své podivuhodné ceremonie a rituály. Lidská společnost na určitých stupních svého vývoje vzala zkrátka svazek muže a ženy za svůj a vykonává nad ním určitý dohled. Znamená to, že si uvědomila jeho důležitost, a to nejen pro plození potomstva, což je nutnost přírodní a prapůvodní, ale také pro vyloučení primitivní agresivní konkurence mezi jedinci mužského (ale pravděpodobně, i když asi v menší míře, i ženského) pohlaví. Ve větší lidské skupině (a to čím dál větší a větší) bylo prostě nutno zavést přehledný pořádek, jinak by se lidstvo asi moc nepovzneslo nad úroveň dnešní skupiny šimpanzů či bonobů.

Ale pravda asi také je, že v době přechodné, tj. mezi úrovní šimpanzů a oním civilizačním obratem k svatebnímu obřadu a závazku, byly vzájemné svazky mužů a žen co do závaznosti a trvalosti víceméně „volné“ – takže dnešní mládež má na co se odvolávat. Výhodou je, že si to nikdo nepamatuje a kulturně antropologické důkazy pro to také nemáme. Sám osobně si myslím, že by se ti dnešní naši mladí pro inspiraci věru až tak daleko do šeré minulosti vracet nemuseli. Kdyby zůstali v přítomnosti a poslouchali dnešní psychology, dověděli by se to, co bych se teď rád pokusil povědět.

Proč doktor Miroslav Plzák po všech těch letitých poradenských zkušenostech se vztahy mužsko-ženskými, dobrými i špatnými, nakonec říká, že *byl pro to, aby manželství vznikalo jako něco téměř nerozlučitelného. A že pokud se dvě manželství za život stávají normou, je to po jeho soudu norma nežádoucí*. Proč to říká? No proto, že jde o děti.

A druhý znalec vztahů manželských a rodinných, docent Ivo Plaňava, v jiném čísle *Psychologie* dnes mluví řečí podobnou: „*A tak kolem nás poletují milostně tékající hledači a hledačky stále nových vzrušujících excesů. Což by ještě nemuselo tak škodit, pokud by při tom milostném tékání za sebou nezanechávali marasmus, spoušť a hlavně dítka, která s mediální pompou odnosit, porodí a za čas potichu kamsi odloží*“.

Staronová psychologická moudrost totiž praví, že *má-li dítě vyrůstat v osobnost zdravou a zdatnou* (což by si zajisté měli přát jak jeho rodiče, tak celá společnost), *má vyrůstat v prostředí citově vřelém (vstřícném, přijímajícím) a stálém!* Dítěti nezáleží na tom, zdali jeho rodiče uzavřeli sňatek formálně nebo neformálně, úředně či neúředně, církevně či necírkevně, ale moc mu záleží na tom, zda a jak naplňují jeho základní psychické potřeby (o nichž tu tak často mluvíme). A z těch potřeb jsou tu ve hře zrovna ty dvě nejzávažnější – *potřeba životní jistoty a potřeba pozitivní identity*.

Znovu trochu odbočím, to abych připomněl a do hry vtáhl jinou prastarou poučku – tu o svobodě. Ta říká, že *svoboda jednoho končí tam, kde začíná svoboda druhého*. Takže vlastně nikdy nejsme a nemůžeme být úplně a docela svobodní. Nevázaní, to snad ano, ale svobodní? To ne. Svoboda a nezávanost, to je přece jen něco dosti jiného. A máme-li jednou děti, uvědomíme si to asi velice hmatatelně! A děti samy? Ty si to nemusí uvědomovat, ty to zcela prostě *prožívají!*

Ale vraťme se k oněm dvěma základním psychologickým potřebám. Co dává dítěti vědomí životní jistoty? Jeho lidé! Že tito lidé (muž a žena) patří k němu a ono k nim. Že je neopustí. Že tento svazek je trvalý! No, a znamením této trvalosti je právě ona instituce manželství – posvěcená,

zpečetěná, garantovaná svědky, příbuzenstvem, společenským řádem a koneckonců i zákonem. Malé dítě tohle samozřejmě nechápe – to větší trochu – a to ještě větší, tj. tak od deseti let výš, už skoro naplno. Ale i to malé dovede vycítit stabilitu rodinného svazku a zažívá otřes, když se ona stabilita poruší (třeba rozvodem, nebo i jen dočasným rozchodem). A zkušenost, výzkum a statistika k tomu dodávají, že tzv. volný svazek, bez manželského slibu, bez veřejně deklarovaného závazku, je přece jen „volnější“ než manželství uzavřené natrvalo. (Čili slovy doktora Plzáka *jako něco téměř nerozlučitelného*.) Připomeňme si, jak si manželé před oltářem či před čímkoliv a kýmkoliv, kdo reprezentuje danou společnost, slibují věrnost. (Jak to slyšíme v amerických filmech – ve zdraví a nemoci, v chudobě a bohatství, atd., neboť co Bůh spojil, člověk nerozlučuje.)

Jestliže tedy rodiče chtějí své děti opravdu „zajistit“ (tj. uspokojit jejich potřebu životní jistoty), měli by udělat předně něco sami se sebou – tj. vnitřně i navenek dát najevo, že to se svým vztahem myslí doopravdy a natrvalo.

Samozřejmě, sám manželský slib jakkoliv posvěcený ještě trvalost svazku nezaručuje. To víme moc dobře. Ostatně, rozvádějí se i evangeličtí faráři a kazatelé probuzeneckých církví, i když nutno spravedlivě říct, že zřejmě méně často, než odpovídá statistickému průměru dané populace. (Katoličtí faráři k tomu dosud nemají příležitost, takže k pozitivní statistice přispět nemohou.) Ale nedejme se mýlit. I když je rozvodů moc a moc a dvě manželství, jak praví doktor Plzák, se pomalu stávají epidemickou normalitou, přece jen jsou svazky manželské stabilnější než svazky partnerské, přátelské, družské a kdovíjaké jiné. A nedejme se mýlit podruhé a představme si své dítě ve věku pěti let, pak ve věku osmi let a pak ve věku dvanácti let – a ptáme se: Co by si toto dítě asi tak spíše samo od sebe vybralo? Aby rodiče byli *řádní manželé* se vším všudy, včetně stejného jména, anebo aby byli *partnery* vázanými jen vzájemnou dohodou (v podstatě nezávaznou), s různými příjmeními, nejasným vztahem k babičkám a dědečkům, tetičkám a strýčkům atd.?

Vědomí životní jistoty v dítěti posiluje, je-li jeho životní situace přehledná a srozumitelná, je-li ve věcech řád a pořádek, může-li na své lidi spoléhat. Neříkám, že to není možné v tzv. volném svazku – říkám jen, že je to méně jisté a méně pravděpodobné. A že tohle „méně“ vůbec není zanedbatelné! Je to totiž o něco méně pozitivní a o něco více negativní vklad do rodinného soužití!

A co ona druhá základní psychická potřeba dítěte, *potřeba pozitivní identity*? I z našich vlastních výzkumných šetření možno odvodit poznatek, že k našemu „já“ a k našemu vědomí společenské hodnoty nutně patří i vědomí našeho původu. Jak tomu bylo s našimi rodiči? V pořádku či v nepořádku? Mohl bych sáhodlouze citovat případy z klinické praxe a přidat pozoruhodné anekdotické příběhy, které by onen poznatek ilustrovaly. Neměli bychom to podečňovat.

Reknete, že na slovech přece nezáleží. Záleží na tom, jak se k dítěti chováme! (Ostatně, i já to tvrdím tady i jinde a opakuji to do omrzení.) Ano, je tomu tak – jenomže bohužel ne vždycky a ne za všech okolností. Platí to jen do té míry, pokud sami jsme se svým životním postavením, se svým stavem, se svou situací, se vztahem jednoho k druhému dokonale srozumění. A zrovna v tomto bodě musíme vznést určité pochybnosti.

Vždyť na váhu padá např. už to, že v onom volném svazku jeden o druhém nemůže před veřejností dobře říct ani tak prostičká, leč velevýznamná slova jako *můj muž, moje žena*. Říká se, že ta a ta *žije s partnerem* nebo *že bydlí u svého přítele*. To slovo *partner/partnerka* zní ovšem až příliš obchodnický a citově neutrálně, než aby z něho vyzařovala trvalost vztahu a životní jistota. Je to něco jenom na tak dlouho, jak se to oběma stranám materiálně vyplácí. Je to o penězích, zisku a nejvýš tak ještě o partnerské solidnosti a důvěryhodnosti.

Slovo *přítel/přítelkyně* zní už trochu líp a citový vztah obsahuje, jenomže přece jen jiný než milenecký a pak manželský. Ani v něm není plně obsažena závaznost a trvalost, i když ve vydařených manželstvih přátelství nepochybně přistupuje k lásce pohlavní a dodává jim oně žádoucí stability. Ale problém je především v tom, že přátelství vzniká a udržuje se jinými psychickými mechanismy než láska milenecká. Ve vývoji dítěte vzniká jindy a jinak než heterosexuální láska hodná toho jména. Váže k sobě dva nebo více příslušníků téhož pohlaví a má jiné společenské funkce a jiné společenské cíle než citový vztah mezi příslušníky pohlaví ženského a mužského. Když chlapci tráví spoustu času, ať už s jedním přítelem nebo ve větší partě nebo ve fotbalovém či jiném „mužstvu“, a když dívky mluví o té či oně „kámošce“, dobře cítíme, že „zamilování“ a pohlavní láska se dostává do konkurence s tímto přátelstvím a že je musí svým způsobem překonat, aby mohlo dojít k intimnímu sblížení mezi pohlavími.

(Stranou tu ponechávám vztahy homosexuální. Sigmund Freud sice onu vývojovou fázi, kdy

se plně rozvíjí přátelství mezi příslušníky téhož pohlaví, nazval (přechodnou) fází homosexuální, ale to s homoseksualitou, jak jí rozumíme dnes, nemá moc společného.)

A tak co říci na konec? Už jen to, že volný svazek rodičů zajisté nemusí být a není nějakou tragédií pro dítě. Ale že když se snažím dívat se na svět také trochu očima dítěte, jak jsem se tomu za ta léta přiučil, musím dát přednost docela obyčejnému a řádnému svazku manželskému. A to i tomu tradičnímu, nepřehlédnutelnému, závaznému, se svatbou jakožto jedním z životních mezníků na začátku. Neboť pořádek ve vztazích (jako ostatně ve všem jiném) přispívá k životní jistotě – manželů samotných a dítěte obzvláště. A jak vidíte, mám pro to důvody nikoliv náboženské nebo moralistní nebo jakékoliv jiné, nýbrž psychologické.

Summary

Prof. Zdeněk Matějček belonged to important personalities of Czech psychology. His lifelong endeavour was based on findings from monitoring and evaluation of development of children in children's homes. After graduation in 1949 he worked with the Socio-diagnostic Institute, which was later converted to the Children's Psychiatric Ward of the Regional Health Institute of the Středočeský Region. It was there where Zdeněk Matějček, in cooperation with Prof. Langmeier, drew important conclusions published in the book Psychiatric Deprivation in Childhood (1964) where they defined and classified the basic psychological needs of the child and described the clinical impacts of their insufficient satisfaction. Then, together with J. Langmeier and J. Koch, Zdeněk Matějček published a draft of the new system of care of children outside the family, which has not been fully implemented to date. At that time, Prof. Matějček participated, together with head physician Damborská and director Goldberg, in the creation of movie Children Without Love. This story made an exceptionally favourable impression on the public in the sense of care of children in the family and dangers of insufficient or malfunctioning care. The movie was translated into English and German. In 1969, Prof. Matějček came over to the Institute for Further Training of Physicians where he worked until 1991 and developed not only his research and scientific work, but in particular his teaching activities. He was a demanding head of many dissertations and established an endowment for psychology graduates from the Faculty of Arts of the Charles University, from which are rewarded the best dissertations. Prof. Matějček had a great feeling for charity and for care of children in very difficult situations. This was most clear by his work on the foundation and operation of SOS children's communities in the Czech Republic and by the operation of the Barriers endowment.

Faktická manželství

V publikaci jsou ve třech kapitolách - **Změny základních proporcí faktických manželství mezi lety 1991 a 2001, Faktická manželství v roce 2001 a Faktická manželství v mezinárodním srovnání** charakterizovány změny, jimiž neformální soužití - muže a ženy (druha a družky) v průběhu let 1991-2001 prochází. Součástí analýzy, provedené na základě dat sčítání 2001, je rozsáhlá tabulková příloha.

Cena: 135 Kč

Objednávky přijímá: ČSÚ, odbor informačních služeb, Na padesátém 81, 100 82 Praha 10, fax: 274054070, e-mail: objednavky@gw.czso.cz

BYDLENÍ RODIN SE ZÁVISLÝMI DĚTMI A VYBAVENOST JEJICH DOMÁCNOSTÍ

Údaje o bytech a osobách v nich žijících, zjišťované při sčítání lidu, domů a bytů, umožňují mimo jiné hodnotit i úroveň bydlení domácností. Charakteristiky bydlení je možné rozdělit na dvě základní skupiny, které spolu úzce souvisí, doplňují se, ale jejich vývoj je odlišný. První skupinu tvoří kvalitativní ukazatele bytového fondu, tj. technické vybavení bytů, jejich velikost a kategorie, které jsou ovlivněny intenzitou nové výstavby a rekonstrukcemi stávajícího bytového fondu. Do druhé skupiny patří charakteristiky způsobu ubytování domácností, tj. složení bytových domácností, podíl samostatné nebo společně bydlících domácností a jejich vybavenost.

Zatímco úroveň celkového bytového fondu se všeobecně trvale zvyšuje, rozdíly v úrovni bydlení mezi různými typy domácností i mezi různými typy rodin (úplnými a neúplnými rodinami, manželskými páry a faktickými manželstvími a mezi rodinami s dětmi a rodinami bezdětnými) přetrvávají, v některých oblastech se i prohlubují.

K 1. 3. 2001 bylo v České republice více než 1 434 tisíc rodin se závislými dětmi, z nich 99,5 % žilo v bytech a půl procenta žilo mimo byty. I když podíl rodin žijících v nouzových podmínkách mimo byt je velmi malý, v absolutním počtu to představuje 7,5 tisíc rodin s dětmi. Pro ilustraci – zhruba stejný je počet rodin se závislými dětmi v celém okresu Rakovník.

Společné bydlení rodin s dětmi s další domácností

Ve srovnání s jinými typy domácností rodiny s dětmi ve větší míře „spolubydlí“, tj. žijí společně v jednom bytě s minimálně jednou další domácností. V roce 2001 bylo takových rodin se závislými dětmi téměř 17 %. Nejčastější byl tento způsob bydlení v bytech ve vlastním domě, tedy převážně v rodinných domcích, kde je obecně vícegenerační bydlení čtenější.

Tab. 1 Rodiny se závislými dětmi podle způsobu bydlení v období 1980–2001 (Families with dependent children: by type of housing, 1980–2001)

Způsob bydlení, počet cenзовých domácností v bytě	1980		1991		2001		Index 1991/1980		Index 2001/1991	
	rodiny celkem	z toho neúplné	rodiny celkem	z toho neúplné	rodiny celkem	z toho neúplné	rodiny celkem	z toho neúplné	rodiny celkem	z toho neúplné
1 CD v bytě	1 420 071	133 501	1 423 472	177 842	1 172 821	218 503	100,2	133,2	82,4	122,9
2+ CD v bytě	255 890	69 008	225 014	75 427	253 814	120 302	87,9	109,3	112,8	159,5
rodiny v bytech celkem	1 675 961	202 509	1 648 486	253 269	1 426 635	338 805	98,4	125,1	86,5	133,8
rodiny mimo byty	3 302	1 373	1 465	814	7 540	4 600	44,4	59,3	514,7	565,1
rodiny se závislými dětmi úhrnem	1 679 263	203 882	1 649 951	254 083	1 434 175	343 405	98,3	124,6	86,9	135,2

Bytové poměry rodin se závislými dětmi se do roku 1991 – hodnoceno soužitím domácností v jednom bytě – zlepšovaly. V období 1991–2001 se bytová situace těchto rodin naopak zhoršila a vrátila se svými hodnotami na úroveň roku 1980, resp. v případě neúplných rodin ještě k hodnotám horším. Právě neúplné rodiny – jejich výrazný početní nárůst a současně nedostatek volných finančně dostupných bytů, ovlivnily významně hodnoty za rodiny s dětmi jako celek. Celá třetina neúplných rodin v roce 2001 žila v jednom bytě s další domácností.

V počtu spolubydlících rodin část tvoří společné bydlení chtěné, záměrné. Většinou se jedná o soužití více domácností v rodinných domcích. Více než polovina rodin s dětmi, které žily s další domácností v jednom bytě, bydlela v bytech ve vlastním domě. Tento právní důvod užívání bytu měl i ve srovnání s jinými byty odlišnou strukturu podle soužití domácností. Zatímco v bytech nájemních, družstevních nebo v bytech v osobním vlastnictví se podíl rodin se závislými dětmi žijících s jinou domácností pohyboval mezi 11–15 %, v bytech ve vlastním domě překročil podíl spolubydlících rodin s dětmi čtvrtinu jejich celkového počtu.

Průměrný počet dětí v rodině byl vyšší v rodinách, které žily v bytě samy (1,65) než v rodinách, které bydlely s další domácností (1,48). V absolutním vyjádření žilo v bytech se dvěma nebo více domácnostmi zhruba 376 tisíc závislých dětí, z nichž 44 % žilo v neúplných rodinách.

Tab. 2 Rodiny s dětmi a počty dětí podle počtu domácností v bytě (Families with children and numbers of children: by number of households in dwelling)

Způsob bydlení rodin	Úplné rodiny						Neúplné rodiny					
	manžel. páry	počet dětí	prům. počet dětí	fakt. manžel.	počet dětí	prům. počet dětí	v čele muž	počet dětí	prům. počet dětí	v čele žena	počet dětí	prům. počet dětí
byty celkem	1036734	1742498	1,68	51096	83716	1,64	42336	58776	1,39	296469	422506	1,43
1 CD	911905	1546877	1,70	42413	69906	1,65	25176	33457	1,33	193327	281619	1,46
2+ CD	124829	195621	1,57	8683	13810	1,59	17160	25319	1,48	103142	140887	1,37
z počtu spolubydlících rodin												
byt ve vlastním domě	87749	139794	1,59	3840	5861	1,53	5865	8467	1,44	39064	53287	1,36
byt nájemní	16579	25773	1,55	2826	4875	1,73	5834	8823	1,51	32713	45480	1,39
byt člena byt. družstva	7605	10657	1,40	804	1203	1,50	2627	3979	1,51	14029	18766	1,34

Část spolubydlících rodin žije v podmínkách, které jsou velmi nestandardní. Např. v jednopokojovém bytě žilo v roce 2001 společně s další domácností více než 6 % rodin se závislými dětmi, ve dvoupokojovém bytě žila téměř čtvrtina z nich.

Rodiny se závislými dětmi spolubydlící s jinou domácností obývaly méně často byty I. kategorie, naopak ve větší míře – ve srovnání s rodinami s dětmi celkem – žily v prostornějších bytech. Tato skutečnost byla důsledkem nadpolovičního zastoupení bytů ve vlastním domě, resp. bytů v rodinných domech, které mají všeobecně nižší podíl bytů I. kategorie a naopak byty větší – s vyšším počtem obytných místností a větší obytnou plochou.

Charakteristickým rysem rodin bydlicích společně s jinou domácností bylo samostatné hospodaření. Pouze v necelé pětina případů hospodařily rodiny s dětmi společně s další spolubydlící domácností. Většinou to byly opět případy bydlení v rodinných domech.

Více než polovina rodin s dětmi, spolubydlících s další domácností, žila v bytě, jehož uživatelem byl jeden z rodičů, prarodičů nebo jiná příbuzná osoba. Téměř 42 % rodin s dětmi mělo osobu ve svém čele současně v pozici uživatele bytu a pouhých 5 % rodin žilo v bytech, jejichž uživatelem byla cizí osoba nebo byly tyto rodiny přímo v pozici podnájemníků.

Tab. 3 Rodiny se závislými dětmi bydlící společně s jinou domácností podle vztahu osoby v čele rodiny k uživateli bytu (Families with dependent children sharing dwelling with another household: by relation of head of the family to dwelling user)

Vztah osoby v čele rodiny k uživateli bytu	Manželské páry		Fakt. manželství		Neúplné rodiny		Rodiny s dětmi celkem	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
uživatel bytu	59922	48,0	4408	50,8	41873	34,8	106203	41,8
děti	29547	23,7	1954	22,5	60434	50,2	91935	36,2
zeťové a snachy	27671	22,2	83	1,0	1395	1,2	29149	11,5
vnuci	1178	0,9	81	0,9	2818	2,3	4077	1,6
rodiče	356	0,3	11	0,1	630	0,5	997	0,4
ostatní příbuzní	3588	2,9	411	4,7	4201	3,5	8200	3,2
podnájemníci	1322	1,1	193	2,2	3119	2,6	4634	1,8
ostatní cizí osoby	1245	1,0	1542	17,8	5832	4,8	8619	3,4
Celkem	124829	100,0	8683	100,0	120302	100,0	253814	100,0

Struktury podle vztahu k uživateli bytu v jednotlivých typech rodin neodpovídaly ale rozložení úhrnu rodin s dětmi, naopak byly velmi různorodé. Úplné rodiny byly nejčastěji v pozici uživatele bytu, významné zastoupení mělo i bydlení u rodičů jednoho z manželů. Faktická manželství mají na rozdíl od jiných rodin s dětmi vysoký podíl bydlení v bytech, jejichž uživateli jsou cizí osoby. Každá druhá spolubydlící neúplná rodina žije v bytě rodičů. Neúplné rodiny mají také nejnižší podíl případů, kdy osoba v čele neúplné rodiny s dětmi byla současně uživatelem bytu.

Druh domu, kategorie a velikost bytu

Rodiny se závislými dětmi žily v 55 % případů v bytových domech a ve 44 % v rodinných domech. Toto proporcí rozložení odpovídá struktuře bydlení všech domácností. Neplatí ale pro všechny typy rodin se závislými dětmi. Manželské páry se závislými dětmi mají ve struktuře svého bydlení zhruba stejné zastoupení rodinných i bytových domů. Neúplné rodiny a z úplných rodin faktická manželství bydlely převážně (dvě třetiny) v bytových domech.

Druh domu ovlivnil i kvalitativní a velikostní charakteristiky bytového fondu – zejména složení podle kategorie a velikosti bytu. Rodinné domy obecně mají větší byty (počet obytných místností i obytnou plochu) a naopak nižší podíl bytů I. kategorie. Proto např. výraznější zastoupení rodinných domů ve struktuře bydlení manželských párů s dětmi ovlivnilo zprostředkovaně strukturu jejich bydlení podle kategorie a velikosti bytu.

Bydlení rodin s dětmi z hlediska kategorie bytu se za deset let mezi sčítáními zkvalitnilo. Zvýšení podílů bytů vyšší kategorie, zejména I. kategorie bylo u úplných i neúplných rodin. U neúplných rodin byly změny struktury (zejména vlivem razantního zvýšení absolutního počtu těchto domácností) dynamičtější. Sblížila se tak jejich úroveň bydlení. Zatímco v roce 1991 byly ještě mezi úplnými a neúplnými rodinami ve struktuře jejich bytů poměrně výrazné rozdíly, v roce 2001 byly již difference mnohem menší. V roce 1991 bydlelo v bytech I. kategorie 81 % úplných rodin se závislými dětmi a jen tři čtvrtiny neúplných rodin s dětmi. V roce 2001 již tyto podíly dosáhly, resp. překročily 90 % – u úplných rodin to bylo 93 %, u neúplných 90 %. V rámci skupiny úplných rodin však existují značné rozdíly mezi manželskými páry a faktickými manželstvími. Např. podíl bytů I. kategorie se lišil až o 10 procentních bodů v neprospěch faktických manželství. Zvláště pak faktická manželství s vyšším počtem závislých dětí měla strukturu bytů podle kategorie velmi nepříznivou.

Tab. 4 Složení jednotlivých typů rodin se závislými dětmi podle počtu místností a kategorie bytu k 1. 3. 2001¹⁾ v % (Composition of individual types of families with dependent children: by number of rooms and dwelling category, as at 1. March 2001¹⁾ %)

Velikost a kategorie bytu	Manželské páry					Faktická manželství					Neúplné rodiny				Rodiny s dětmi úhrnem
	celkem	v tom počet záv. dětí				celkem	v tom počet záv. dětí				celkem	v tom počet záv. dětí			
		1	2	3	4+		1	2	3	4+		1	2	3+	
1 obytná místnost	3,7	4,6	2,9	3,1	5,6	12,4	12,9	10,9	12,4	19,0	11,5	12,7	9,0	10,2	5,8
2 pokoje	20,7	22,8	19,5	17,3	20,0	32,5	33,0	31,8	31,3	35,9	30,2	31,0	28,7	28,9	23,4
3 pokoje	44,1	43,5	45,3	41,0	35,5	37,4	37,0	39,1	37,6	28,7	38,3	37,2	40,8	38,2	42,4
4 pokoje	17,8	16,6	18,3	21,0	19,9	10,9	10,6	11,4	11,0	9,3	11,7	11,2	12,5	12,9	16,1
5+ pokojů	13,3	12,1	13,7	17,2	18,1	5,9	5,8	5,9	6,7	5,1	7,3	6,9	7,9	8,2	11,6
kategorie I.	93,4	93,7	94,0	90,3	80,4	83,3	86,5	83,3	75,0	57,9	90,1	90,6	90,4	82,2	92,2
II.	5,2	4,9	4,9	7,5	13,4	11,3	9,4	11,7	16,4	23,6	6,8	6,5	6,7	11,3	5,8
III.	0,8	0,8	0,7	1,2	3,0	2,6	2,0	2,4	4,3	9,2	1,4	1,3	1,3	2,9	1,0
IV.	0,3	0,3	0,3	0,7	2,4	2,0	1,5	1,8	3,4	7,7	0,9	0,8	0,8	2,3	0,5

Pozn.: ¹⁾ Dopročet do 100,0 % tvoří nejištěné hodnoty.

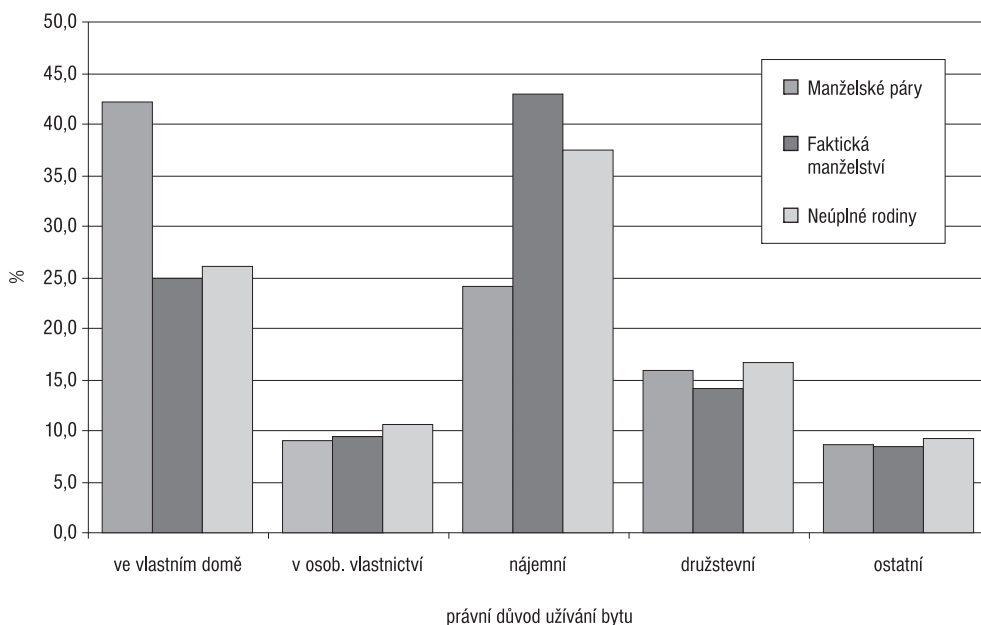
Změny struktury bydlení úplných a neúplných rodin s dětmi podle velikosti bytu měly v období 1991–2001 tendence protichůdné. Z celkového přírůstku počtu neúplných rodin jich nejvíce připadlo na třípokojové byty, jejichž prvenství se ve struktuře bydlení neúplných rodin s dětmi upevnilo. Menší váhu ve struktuře bytů měly v roce 2001 ve srovnání s rokem 1991 byty jednopokojové a zejména dvoupokojové. Byl tedy zaznamenán zcela jednoznačný posun ve struktuře od menších bytů k větším. Jiná situace byla u úplných rodin. Při celkovém poklesu jejich počtu se snižovaly počty rodin ve všech velikostních skupinách bytů kromě bytů jednopokojových, kde v roce 2001 naopak fakticky bydlelo zhruba o 6 tisíc úplných rodin se závislými dětmi více než v roce 1991. Zvýšil se tak i podíl úplných rodin s dětmi žijících v jedné obytné místnosti, což vzhledem k velikosti tohoto typu rodiny (průměrná velikost úplné rodiny se závislými dětmi v roce 2001 byla 3,9 osoby) nelze považovat za pozitivní vývoj. Nepříznivé velikostní parametry bydlení úplných rodin byly ovlivněny zejména skupinou faktických manželství, jejichž bytové podmínky jsou ze všech typů rodin s dětmi nejhorší (zejména pak v případě rodin s větším počtem dětí). Např. v roce 2001 více než tři čtvrtiny všech manželských párů se závislými dětmi žilo ve třípokojových a větších bytech, ale faktických manželství se závislými dětmi v takto velkých bytech bylo pouze 55 %. Byty s jedinou obytnou místností obývala necelá 4 % manželských párů, ale více než 12 % faktických manželství.

Vztah ekonomické aktivity osoby v čele rodiny a velikosti či kategorie bytu ukazuje, že zaměstnané osoby žijí častěji ve větších bytech a v bytech vyšší kategorie. Vazba je v těchto případech zřejmě obousměrná, lepší finanční situace umožňuje rodinám kvalitnější bydlení a naopak dosažený standard bydlení působí jako stimul pro zachování zaměstnanosti nebo hledání si nové práce při její ztrátě.

Právní důvod užívání bytu

Do struktury bytů podle právního důvodu užívání se promítly změny související s procesem privatizace bytového fondu v 90. letech 20. století. K významným přesunům došlo mezi byty nájemními příp. družstevními a byty v osobním vlastnictví. Základním rysem vývoje období 1991–2001 bylo posilování vlastnických forem bydlení. Ve struktuře bytového fondu se nově objevily byty „člena družstva nájemců v průběhu privatizace“, což byly byty v domech, jejichž vlastníkem, zapsaným v katastru nemovitostí, byla právnická osoba založená pro přechodné období v procesu privatizace domu.

Graf 1 Rodiny se závislými dětmi podle právního důvodu užívání bytu k 1. 3. 2001 (Families with dependent children: by tenure of dwelling, as at 1 March 2001)

Jana Štichauerová

V úhrnu trvale obydlených bytů bylo v roce 1991 bytů v osobním vlastnictví necelé jedno procento, v roce 2001 to již bylo více než 10 %. Stejně významně se zvýšil počet i podíl těchto bytů i v případě bydlení rodin se závislými dětmi. Uvedené tendence byly stejné u úplných i neúplných rodin, rozdílná byla pouze dynamika vývoje. Úplné rodiny se závislými dětmi v roce 2001 bydlely nejčastěji v bytech ve vlastním domě a v bytech nájemních. Z porovnání samostatných struktur bydlení manželských párů a faktických manželství vyplývají ale zcela rozdílná (protikladná) doporučení rozložení bytů ve vlastním domě a bytů nájemních. Stejně jako faktická manželství, i neúplné rodiny bydlí nejčastěji v nájemních bytech.

Podíl soužití více domácností v jednom bytě se pohybovaly v intervalu 11–25 %, kdy maximální podíl byl v bytech ve vlastním domě a minimální v bytech družstevních.

Porovnání parametrů bydlení v jednotlivých právních formách bytů u úplných a neúplných rodin s dětmi vyznívá ve prospěch úplných rodin, konkrétně manželských párů, jejichž byty v roce 2001 vykazovaly vždy nadprůměrné hodnoty – vyšší kategorie i větší průměrnou velikost bytu. Neúplné rodiny a zejména faktická manželství měly skromnější podmínky bydlení; hodnoty všech sledovaných kvalitativních ukazatelů měly v porovnání s průměrem vždy nižší.

Tab. 5 Rodiny se závislými dětmi podle právního důvodu užívání bytu v období 1991–2001 (Families with dependent children: by tenure of dwelling, 1991–2001)

Právní důvod užívání bytu	Rodiny se závislými dětmi úhrnem				Rok 2001 – struktura v %				Podíl bytů se 2+ domácn.
	1991		2001		manžel. páry	faktická manžel.	neúpl. rod. v čele muž	neúpl. rod. v čele žena	
	abs.	%	abs.	%					
ve vlastním domě v osob. vlastnictví	575 468	34,9	538 127	37,7	42,2	25,0	32,4	25,1	25,4
nájemní	.	.	134 708	9,4	9,1	9,4	9,1	10,7	12,6
družstevní	630 235	38,2	398 938	28,0	24,1	43,0	33,6	38,0	14,5
družstvo nájemců ¹⁾	372 568	22,6	229 143	16,1	16,0	14,1	15,5	16,8	10,9
ostatní	.	.	32 734	2,3	2,1	1,9	2,9	3,0	13,4
ostatní	70 215	4,3	92 985	6,5	6,6	6,7	6,6	6,3	13,9
Celkem	1 648 486	100,0	1 426 635	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	17,8

Pozn.: ¹⁾ Družstvo nájemců v průběhu privatizace.

Např. u dvou nejčtenějších právních forem bytů – bytů ve vlastním domě a bytů nájemních – byly v roce 2001 podíly bytů I. kategorie:

- u bytů ve vlastním domě celkem 91 %, manželské páry 92 %, faktická manželství 80 %, neúplné rodiny 86 %;
- u bytů nájemních celkem 90 %, manželské páry 92 %, faktická manželství 79 %, neúplné rodiny 89 %.

Analogické výsledky dává srovnání velikosti bytů; např. podíl bytů se 3 a více obytnými místnostmi v roce 2001 činil:

- u bytů ve vlastním domě celkem 85 %, manželské páry 86 %, faktická manželství 75 %, neúplné rodiny 79 %;
- u bytů nájemních celkem 52 %, manželské páry 59 %, faktická manželství 40 %, neúplné rodiny 40 %.

Z počtu rodin se závislými dětmi žijících v nájemních bytech žilo v roce 2001 v bytě o jediné obytné místnosti 8,4 % úplných rodin se závislými dětmi a téměř pětina rodin neúplných. Ve struktuře bytů ve vlastním domě podle počtu místností byly v případě úplných rodin s dětmi zhruba rovnoměrně zastoupeny byty s počtem místností 3, 4 a 5 a více; u neúplných rodin bylo v těchto bytech nejčastější bydení v třípokojovém bytě a zastoupení ve větších bytech rovnoměrně klesalo.

Vybavenost bytových domácností v roce 2001

Při sčítání 2001 se zjišťovala vybavenost bytové domácnosti (tedy osob žijících v jenom bytě) telefonem, osobním počítačem, osobním automobilem a také rekreační možnosti domácnosti. V případech, kdy v bytě žily dvě nebo více domácností, je uvedena vybavenost u všech domácností, i když ve skutečnosti byla vlastníkem a někdy i výlučným uživatelem např. pouze jediná osoba. Údaje o vybavenosti jednotlivých typů rodin jsou proto pouze ilustrativní. Při interpretaci je třeba brát v úvahu i míru „spolubydlení“ rodin v jednom bytě. Při vyšším podílu spolubydlících rodin (např. u neúplných rodin) mohou být údaje více nadhodnoceny. Smyslem porovnání úrovně vybavenosti rodin není proto hodnocení konkrétních údajů, ale spíše trendů či proporcí mezi jednotlivými typy rodin.

Z porovnání vybavenosti úplných a neúplných rodin se závislými dětmi vyplývá především:

- jednoznačně nižší míra vybavenosti neúplných rodin;
- nejvyšší vybavenost u manželských párů;
- klesající vybavenost v závislosti na rostoucím počtu dětí v rodině (od 3 dětí výše).

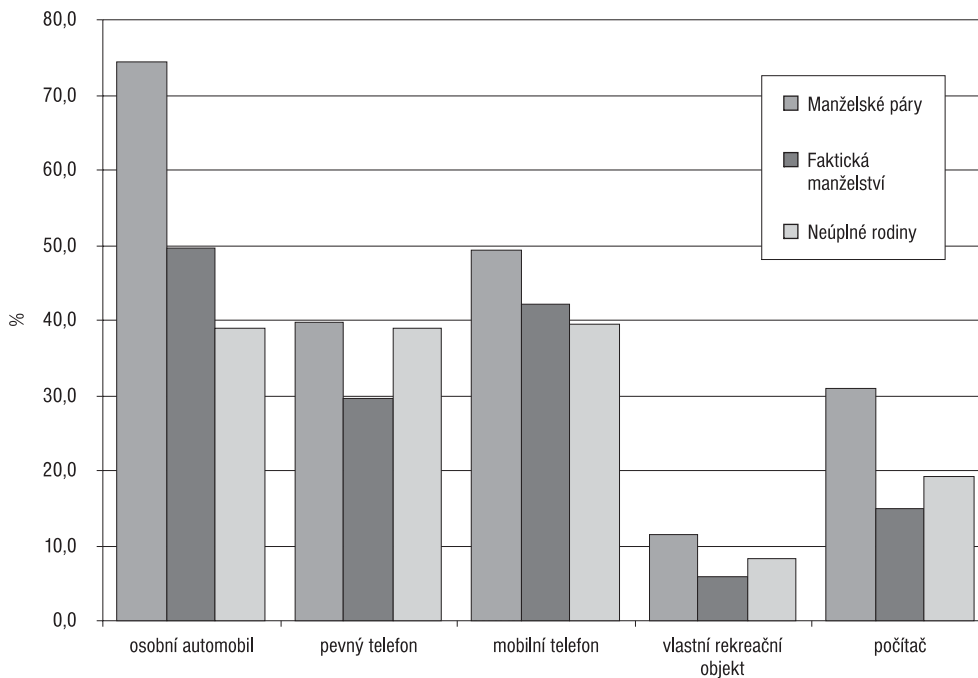
Rekreační možnosti domácností závisí přímo úměrně na věku osoby v čele rodiny; se zvyšujícím se věkem vybavenost (zejména vlastním rekreačním objektem) roste. Vybavenost osobním automobilem je nejvyšší u manželských párů a nejnižší u neúplných rodin. Telefony – pevné linky nebo mobilní přístroje – jsou již natolik dostupné, že rozdíly mezi jednotlivými typy rodin nejsou významné.

Jako zajímavost je možno uvést výsledky srovnání vybavenosti rodin se závislými dětmi s rodinami bezdětnými. Jednoznačnou převahu vybavenosti rodin s dětmi v případě mobilních telefonů nebo osobních počítačů dokumentuje fakt, že vybavenost těmito předměty je součástí životního stylu rodiny, zejména rodiny mladé. Bezdětné rodiny, v nichž převažují starší osoby, mají převahu pouze u vybavenosti pevnou telefonní linkou (patrně důkaz konzervativního postoje starší generace k tomuto komunikačnímu prostředku) a v případě vlastního rekreačního objektu.

Tab. 6. Vybavenost rodin se závislými dětmi k 1. 3. 2001 (v %) (Equipment of families having dependent children: as at 1 March 2001 (%))

Vybavenost, typ rodiny	Počet závislých dětí					Celkem
	1	2	3	4	5+	
osobní automobil						
úplné rodiny	72,0	75,1	69,7	58,4	49,3	73,0
neúplné rodiny	39,2	38,4	31,4	23,2	21,5	38,5
telefon – mobilní (samostatně nebo spolu s pevnou linkou)						
úplné rodiny	49,8	49,1	42,4	35,1	29,1	48,7
neúplné rodiny	39,1	39,5	33,5	26,6	20,5	38,8
rekreační objekt vlastní						
úplné rodiny	12,1	9,9	7,9	5,7	5,0	10,7
neúplné rodiny	8,7	7,5	5,3	3,5	2,8	8,2
počítač						
úplné rodiny	27,2	32,3	28,8	22,9	19,0	29,7
neúplné rodiny	17,6	22,3	17,0	11,4	7,5	18,9

Graf 2 Vybavenost rodin se závislými dětmi k 1. 3. 2001 (Equipment of families having dependent children: as at 1 March 2001)

Jana Štichauerová

Rodiny se závislými dětmi žijící mimo byt

Mimo byty, tzn. v různých formách nouzového ubytování, v rekreačních chatách nebo v mobilních přibytcích žilo k 1. 3. 2001 celkem 7,5 tisíc rodin se závislými dětmi. Z tohoto počtu necelá pětina žila v rekreačních chatách a chalupách a více než 80 % v nouzových podmínkách nestandardního bydlení. V procentním vyjádření z celkového počtu rodin se závislými dětmi je to pouhé půl procento, přesto v takto nevyhovujících podmínkách žilo celkem nezanedbatelných 12 tisíc závislých dětí. Dvě třetiny z nich byly ve věku do 10 let.

Ve srovnání s rokem 1991 byl počet rodin se závislými dětmi bydlicích mimo byty více než pětina-sobný, přičemž rychleji vzrostl počet případů bydlení mimo byt u neúplných rodin. Struktura podle charakteru bydlení mimo byt (nouzové obydlí, mobilní nebo rekreační chata a chalupa) nezaznamenala významnější změny, liší se ale podstatně při srovnání typu rodiny. Podíl bydlení v rekreační chatě nebo chalupě byl nejvyšší u manželských párů, v nouzových obydlích bydlely nečastěji neúplné rodiny.

Tab. 7 Rodiny se závislými dětmi bydlicích mimo byt k 1. 3. 2001 (Families with dependent children living outside dwelling: as at 1 March 2001)

Počet závislých dětí	Úplné rodiny			z celku v rekr. chatě, chalupě	Neúplné rodiny			z celku v rekr. chatě, chalupě	Rodiny se záv. dětmi celkem	z celku v rekr. chatě, chalupě
	manžel. páry	faktická manžel.	celkem		v čele muž	v čele žena	celkem			
1	1 136	165	1 301	446	398	2 447	2 845	288	4 146	734
2	1 147	103	1 250	380	136	1 192	1 328	148	2 578	528
3	236	35	271	72	38	281	319	28	590	100
4+	98	20	118	12	12	96	108	3	226	15
Celkem	2 617	323	2 940	910	584	4 016	4 600	467	7 540	1 377

Jednoznačnou převahu v souboru rodin se závislými dětmi bydlicích mimo byty měly neúplné rodiny, a to zejména neúplné rodiny v čele se ženou.

V celkovém počtu rodin žijících mimo byt převažovaly rodiny s jediným dítětem a více než třetinu tvořily rodiny se dvěma závislými dětmi. Při hodnocení jednotlivých typů rodin byly ale odlišné proporce v rodinách úplných a neúplných a v rámci úplných rodin byly rozdíly mezi manželskými páry a faktickými manželstvími. Podíly úplných rodin (především u manželských párů) s jedním a se dvěma dětmi byly zhruba stejné, ve struktuře neúplných rodin byl poměr rodin s jediným závislým dítětem a rodin se dvěma závislými dětmi 2:1. Průměrný počet dětí činil u úplných rodin 1,8 a u neúplných rodin 1,5 dítěte na jednu rodinu se závislými dětmi. **Celkem žilo v rodinách bydlicích mimo byty 12 tisíc závislých dětí.**

Struktura rodin se závislými dětmi bydlicích mimo byty z hlediska ekonomické aktivity rodičů dokumentuje nepříliš dobrou sociální úroveň rodin žijících v nouzových podmínkách. Pouze zhruba polovina těchto rodin má zaměstnaného jednoho nebo oba rodiče. Nejméně příznivá je situace u rodin se 4 a více dětmi. Tento nepříznivý stav souvisí i se vzdělanostní strukturou rodičů. Nouzově bydlicí rodiny s největším počtem dětí (4 a více) mají téměř v polovině případů osobu v čele rodiny s pouhým základním nebo neukončeným vzděláním, případně zcela bez vzdělání. V ostatních rodinách – s počtem dětí 1, 2 nebo 3 – převažuje zcela jednoznačně u osob v čele rodiny vzdělání střední.

Závěrem lze konstatovat, že úroveň bydlení rodin se závislými dětmi, tak jak ji dokumentují údaje ze sčítání, nelze hodnotit jednoznačně pozitivně. I když se úhrnný bytový fond zkvalitňoval a technická vybavenost bytů se dlouhodobě zvyšovala, vzrostl v období 1991–2001 i počet rodin se závislými dětmi bez vlastního bytu. Nejméně příznivá situace je u rodin neúplných.

Štěpánka Morávková

Příloha

Tab. I. Rodiny se závislými dětmi podle druhu domu, počtu obytných místností a kategorie bytu k 1. 3. 2001 (Families with dependent children: by type of house, number of habitable rooms and dwelling category, as at 1 March 2001)

	Úplné rodiny			Neúplné rodiny			Rodiny úhrnem	Podíl v %				rodiny úhrnem	
	manž. páry	faktická manž.	celkem	v čele muž	v čele žena	celkem		manž. páry	úplné rodiny		neúplné rodiny		
									faktická manž.	celkem	v čele muž		v čele žena
Rodinné domy celkem	503310	16291	519601	16058	91681	107739	627340	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
v tom 1 obytná místnost	11645	985	12630	578	4072	4650	17280	2,3	3,6	4,4	4,3	2,8	
2	67248	3566	70814	2753	17523	20276	91090	13,4	19,1	19,1	18,8	14,5	
3	153940	5284	159224	4962	28391	33353	192577	30,6	32,4	30,9	31,0	30,7	
4	134502	3436	137938	3778	20795	24573	162511	26,7	21,1	26,5	22,7	25,9	
5+	133706	2798	136504	3713	19550	23263	159767	26,6	17,2	26,3	21,3	25,5	
nezj.	2269	222	2491	274	1350	1624	4115	0,5	1,4	0,5	1,5	0,7	
v tom kategorie bytu:													
I.	459366	12525	471891	13602	76642	90244	562135	91,3	76,9	84,7	83,6	89,6	
II.	33138	2411	35549	1567	9828	11395	46944	6,6	14,8	9,8	10,7	7,5	
III.	6601	628	7229	373	2519	2892	10121	1,3	3,9	1,4	2,3	1,6	
IV.	2699	564	3263	307	1656	1963	5226	0,5	3,5	0,6	1,9	0,8	
nezj.	1506	163	1669	209	1036	1245	2914	0,3	1,0	0,3	1,1	0,5	
v tom ek. aktivita osoby v čele rodiny:													
zaměstnaní	469736	13191	482927	13602	61043	74645	557572	93,3	81,0	84,7	66,6	88,9	
nezaměstnaní	17725	2091	19816	1267	9748	11015	30831	3,5	12,8	3,8	7,9	4,9	
ek. neaktivní a nezj.	15849	1009	16858	1189	20890	22079	38937	3,1	6,2	3,2	7,4	6,2	
Bytové domy celkem	523609	34212	557821	25753	201966	227719	785540	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
v tom 1 obytná místnost	26046	5287	31333	2758	31011	33769	6502	5,0	15,5	5,6	10,7	8,3	
2	144345	12833	157178	7988	72757	80745	237923	27,6	37,5	28,0	31,0	30,3	
3	298506	13625	312131	12246	82981	95227	407358	57,0	39,8	56,0	47,6	51,9	
4	49186	2074	51260	2295	12551	14846	66106	9,4	6,1	9,2	8,9	8,4	
5+	4156	192	4348	206	1099	1305	5653	0,8	0,6	0,8	0,5	0,7	
nezj.	1370	201	1571	260	1567	1827	3398	0,3	0,6	0,3	1,0	0,4	
v tom kategorie bytu:													
I.	500123	29621	529744	23883	188422	212305	742049	95,5	86,6	95,0	92,7	94,5	
II.	19972	3269	23241	1330	10001	11331	34572	3,8	9,6	4,2	5,2	4,4	
III.	1622	690	2312	1523	1744	1744	4056	0,3	2,0	0,4	0,9	0,5	
IV.	816	445	1261	126	821	947	2208	0,2	1,3	0,2	0,5	0,3	
nezj.	1076	187	1263	193	1199	1392	2655	0,2	0,5	0,2	0,7	0,3	
v tom ek. aktivita osoby v čele rodiny:													
zaměstnaní	481555	25930	507485	21014	137374	158388	665873	92,0	75,8	91,0	81,6	84,8	
nezaměstnaní	25510	6218	31728	2781	26057	28838	60566	4,9	18,2	5,7	10,8	7,7	
ek. neaktivní a nezj.	16544	2064	18608	1958	38535	40493	59101	3,2	6,0	3,3	7,6	17,8	

(dokončení)

	Podíl v %											
	Úplně rodiny				Neúplně rodiny				Rodiny úhrnem			
	úplně rodiny		neúplně rodiny		úplně rodiny		neúplně rodiny		úplně rodiny		neúplně rodiny	
	manž. páry	fakrická manž.	celkem	v čele muž	v čele žena	celkem	manž. páry	fakrická manž.	celkem	v čele muž	v čele žena	celkem
Ostatní budovy celkem	9815	593	10408	525	2822	3347	13755	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
v tom 1 obytná místnost	521	84	605	33	358	391	996	5,3	6,3	12,7	11,7	7,2
2	3402	221	3623	193	1111	1304	4927	34,7	34,8	39,4	39,0	35,8
3	4264	199	4463	196	964	1160	5623	43,4	42,9	37,3	34,7	40,9
4	1116	50	1166	52	215	267	1433	11,4	11,2	7,6	8,0	10,4
5+	373	22	395	23	68	91	486	3,8	3,7	2,4	2,7	3,5
nežj.	139	17	156	28	106	134	290	1,4	2,9	3,8	4,0	2,1
v tom kategorie bytů:												
I.	8561	430	8991	427	2259	2686	11677	87,2	86,4	80,0	80,3	84,9
II.	989	100	1089	55	363	418	1507	10,1	16,9	10,5	12,9	11,0
III.	110	29	139	8	73	81	220	1,1	4,9	1,5	2,4	1,6
IV.	56	19	75	11	44	55	130	0,6	3,2	0,7	1,6	0,9
nežj.	99	15	114	24	83	107	221	1,0	2,5	4,6	2,9	1,6
v tom ek. aktivita osoby v čele rodiny:												
zaměstnani	9227	486	9713	457	2035	2492	12205	94,0	82,0	87,0	74,5	88,7
nezaměstnani	329	79	408	36	269	305	713	3,4	13,3	6,9	9,1	5,2
ek. neaktivní a nežj.	259	28	287	32	518	550	837	2,6	4,7	6,1	16,4	6,1
Domovní fond úhrnem	1036734	51096	1087830	42336	296469	338805	1426635	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
v tom 1 obytná místnost	38212	6356	44568	3369	35441	38810	83378	3,7	12,4	8,0	11,5	5,8
2	214995	16620	231615	10934	91391	102325	333940	20,7	32,5	25,8	30,2	23,4
3	456710	19108	475818	17404	112336	129740	605558	44,1	37,4	41,1	38,3	42,4
4	184804	5560	190364	6125	33561	39686	230050	17,8	10,9	14,5	11,7	16,1
5+	138235	3012	141247	3942	20717	24659	165906	13,3	5,9	9,3	7,3	11,6
nežj.	3778	440	4218	562	3023	3585	7803	0,4	0,9	1,3	1,1	0,5
v tom kategorie bytů:												
I.	968050	42576	1010626	37912	267323	305235	1315861	93,4	83,3	89,6	90,2	92,2
II.	54099	5780	59879	2952	20192	23144	83023	5,2	11,3	7,0	6,8	5,8
III.	8333	1347	9680	602	4115	4717	14397	0,8	2,6	0,9	1,4	1,0
IV.	3571	1028	4599	444	2521	2965	7564	0,3	2,0	0,4	0,9	0,5
nežj.	2681	365	3046	426	2318	2744	5790	0,3	0,7	1,0	0,8	0,4
v tom ek. aktivita osoby v čele rodiny:												
zaměstnani	960518	39607	1000125	35073	200452	235525	1235650	92,6	77,5	82,8	67,6	86,6
nezaměstnani	43564	8388	51952	4084	36074	40168	92110	4,2	16,4	4,8	12,2	6,5
ek. neaktivní a nežj.	32652	3101	35753	3179	59943	63122	98875	3,1	6,1	3,3	20,2	6,9

Galina Jungová

Tab. II Rodiny se závislými dětmi podle právního důvodu užívání bytu, počtu cenových domácností v bytě a kategorie bytu k 1. 3. 2001 (Families with dependent children: by tenure of dwelling, number of census households in dwelling, and dwelling category, as at 1 March 2001)

	Podíl v %																							
	Úplné rodiny				Neúplné rodiny				Rodiny úhrnem		úplné rodiny				neúplné rodiny		rodiny úhrnem							
	manž. páry		faktická manž.		v čele muž		v čele žena		celkem		manž. páry		faktická manž.		v čele muž		v čele žena		celkem					
	manž. páry	faktická manž.	celkem	v čele muž	v čele žena	celkem	manž. páry	faktická manž.	celkem	manž. páry	faktická manž.	celkem	v čele muž	v čele žena	celkem	manž. páry	faktická manž.	celkem	v čele muž	v čele žena	celkem			
Byt ve vlastním domě																								
1 CD	349443	8918	3568361	7638	35410	43248	401609	43248	35410	43248	401609	7638	35410	43248	79,9	69,9	79,6	57,2	47,5	49,0	74,6			
2+CD	87749	3840	91589	5665	39064	44929	136518	44929	39064	44929	136518	5665	39064	44929	20,1	30,1	20,4	42,8	52,5	51,0	25,4			
celkem	437192	12758	449950	13703	74474	88177	538127	88177	74474	88177	538127	13703	74474	88177	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0			
z celk. počtu bytu kategorie:																								
I.	403592	10228	413820	11928	63757	75685	489505	75685	63757	75685	489505	11928	63757	75685	92,3	80,2	92,0	87,0	85,6	85,8	91,0			
II.	26150	1619	27769	1168	7255	8423	36192	8423	7255	8423	36192	1168	7255	8423	6,0	12,7	6,2	8,5	9,7	9,6	6,7			
III.	4620	422	5042	270	1776	2046	7088	2046	1776	2046	7088	270	1776	2046	1,1	3,3	1,1	2,0	2,4	2,3	1,3			
IV.	1911	396	2307	218	1139	1357	3664	1357	1139	1357	3664	218	1139	1357	0,4	3,1	0,5	1,6	1,5	1,5	0,7			
Byt v osobním vlastnictví																								
1 CD	88661	4225	92886	2470	22424	24894	117780	24894	22424	24894	117780	2470	22424	24894	94,1	88,4	93,8	64,1	70,4	69,7	87,4			
2+CD	5556	556	6112	1383	9433	10816	16928	10816	9433	10816	16928	1383	9433	10816	5,9	11,6	6,2	35,9	29,6	30,3	12,6			
celkem	94217	4781	98998	3853	31857	35710	134708	35710	31857	35710	134708	3853	31857	35710	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0			
z celk. počtu bytu kategorie:																								
I.	90734	4415	95149	3696	30491	34187	129336	34187	30491	34187	129336	3696	30491	34187	96,3	92,3	96,1	95,9	95,7	95,7	96,0			
II.	3247	328	3575	135	1183	1318	4893	1318	1183	1318	4893	135	1183	1318	3,4	6,9	3,6	3,5	3,7	3,7	3,6			
III.	100	17	117	6	52	58	175	58	52	58	175	6	52	58	0,1	0,4	0,1	0,2	0,2	0,2	0,1			
IV.	18	9	27	1	13	14	41	14	13	14	41	1	13	14	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0			
Byt nájemní (včetně LBD)																								
1 CD	233406	19150	252556	8389	80041	88430	340986	88430	80041	88430	340986	8389	80041	88430	93,4	87,1	92,9	59,0	71,0	69,6	85,5			
2+CD	16579	2826	19405	5834	32713	38547	57952	38547	32713	38547	57952	5834	32713	38547	6,6	12,9	7,1	41,0	29,0	30,4	14,5			
celkem	249985	21976	271961	14223	112754	126977	398938	126977	112754	126977	398938	14223	112754	126977	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0			
z celk. počtu bytu kategorie:																								
I.	229233	17417	246650	12431	100110	112541	359191	112541	100110	112541	359191	12431	100110	112541	91,7	79,3	90,7	87,4	88,8	88,6	90,0			
II.	17163	3186	20349	1269	9234	10503	30852	10503	9234	10503	30852	1269	9234	10503	6,9	14,5	7,5	8,9	8,2	8,3	7,7			
III.	1852	722	2574	241	1655	1896	4470	1896	1655	1896	4470	241	1655	1896	0,7	3,3	0,9	1,7	1,5	1,5	1,1			
IV.	1040	504	1544	153	1012	1165	2709	1165	1012	1165	2709	153	1012	1165	0,4	2,3	0,6	1,1	0,9	0,9	0,7			
Byt člena bytového družstva																								
1 CD	157849	6423	164272	3941	35865	39806	204078	39806	35865	39806	204078	3941	35865	39806	95,4	88,9	95,1	60,0	71,9	70,5	89,1			
2+CD	7605	804	8409	2627	14029	16656	25065	16656	14029	16656	25065	2627	14029	16656	4,6	11,1	4,9	40,0	28,1	29,5	10,9			
celkem	165454	7227	172681	6568	49894	56462	229143	56462	49894	56462	229143	6568	49894	56462	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0			
z celk. počtu bytu kategorie:																								
I.	163299	7071	170370	6475	49208	55683	226053	55683	49208	55683	226053	6475	49208	55683	98,7	97,8	98,7	98,6	98,6	98,6	98,7			
II.	2064	146	2210	82	608	690	2900	690	608	690	2900	82	608	690	1,2	2,0	1,3	1,2	1,2	1,2	1,3			
III.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x	x	x	x	x	x	x			
IV.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x	x	x	x	x	x	x			

(dokončení)

	Podíl v %												Rodiny úhнем	rodiny úhнем				
	Úplné rodiny				Neúplné rodiny				Úplné rodiny						Neúplné rodiny			
	manž. páry	faktická manž.	celkem		v čele muž	v čele žena	celkem		manž. páry	faktická manž.	celkem				v čele muž	v čele žena	celkem	
Bytí člena družstva nájemců																		
I. CD	20410	838	21248		772	6322	7094		941	88,5	93,9		640	710	70,2		86,6	
2+CD	1269	109	1378		435	2579	3014		5,9	11,5	6,1		36,0	290	29,8		13,4	
celkem	21679	947	22626		1207	8901	10108		100,0	100,0	100,0		100,0	100,0	100,0		100,0	
z celk. počtu bytí kategorie:																		
I.	21481	931	22412		1196	8795	9991		99,1	98,3	99,1		99,1	98,8	98,8		99,0	
II.	171	13	184		10	76	86		0,8	1,4	0,8		0,8	0,9	0,9		0,8	
III.	7	-	7		-	3	3		0,0	x	0,0		x	0,0	0,0		0,0	
IV.	2	1	3		-	1	1		0,0	0,1	0,0		x	0,0	0,0		0,0	
Ostatní právní důvody																		
I. CD	62136	2859	64995		1766	13265	15031		91,1	83,9	90,8		63,5	71,4	70,3		86,1	
2+CD	6071	548	6619		1016	5324	6340		8,9	16,1	9,2		36,5	28,6	29,7		13,9	
celkem	68207	3407	71614		2782	18589	21371		100,0	100,0	100,0		100,0	100,0	100,0		100,0	
z celk. počtu bytí kategorie:																		
I.	59711	2514	62225		2186	14962	17148		87,5	73,8	86,9		78,6	80,5	80,2		85,4	
II.	5304	488	5792		288	1836	2124		7,8	14,3	8,1		10,4	9,9	9,9		8,5	
III.	1754	186	1940		85	629	714		2,6	5,5	2,7		3,1	3,4	3,3		2,9	
IV.	600	118	718		72	356	428		0,9	3,5	1,0		2,6	1,9	2,0		1,2	
Bytí celkem																		
I. CD	911905	42413	954318		25176	193327	218503		88,0	83,0	87,7		59,5	65,2	64,5		82,2	
2+CD	124829	8683	133512		17160	103142	120302		12,0	17,0	12,3		40,5	34,8	35,5		17,8	
celkem	1036734	51096	1087830		42336	296469	338805		100,0	100,0	100,0		100,0	100,0	100,0		100,0	
z celk. počtu bytí kategorie:																		
I.	968050	42576	1010626		37912	287323	305235		93,4	83,3	92,9		89,6	90,2	90,1		92,2	
II.	54099	5780	59879		2952	20192	23144		5,2	11,3	5,5		7,0	6,8	6,8		5,8	
III.	8333	1347	9680		602	4115	4717		0,8	2,6	0,9		1,4	1,4	1,4		1,0	
IV.	3571	1028	4599		444	2521	2965		0,3	2,0	0,4		1,0	0,9	0,9		0,5	

Galina Jungová

Tab. III Rodiny se závislými dětmi podle právního důvodu užívání bytu a počtu obytných místností k 1. 3. 2001 (Families with dependent children; by tenure of dwelling and number of habitable rooms, as at 1 March 2001)

	Úplné rodiny			Neúplné rodiny			Rodiny úhrnem	Podíl v %				rodiny úhrnem
	úplné rodiny		celkem	neúplné rodiny		celkem		úplné rodiny		neúplné rodiny		
	manž. páry	faktická manž.		v čele muž	v čele žena			manž. páry	faktická manž.	v čele muž	v čele žena	
Byt ve vlastním domě	437192	12758	449950	13703	74474	88177	538127	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
z toho 1 obytná místnost	8058	630	8688	402	2584	2986	11674	1,8	4,9	1,9	3,5	3,4
2	49542	2459	52001	2093	12114	14207	66208	11,3	19,3	11,6	16,3	16,1
3	126357	4017	130374	4132	22217	26349	156723	28,9	31,5	30,2	29,8	29,9
4	123219	2934	126153	3400	18472	21872	148025	28,2	23,0	28,0	24,8	24,8
5+	128460	2580	131040	3508	18306	21814	152854	29,4	20,2	29,1	25,6	24,7
Byt v osobním vlastnictví	94217	4781	98998	3853	31857	35710	134708	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
z toho 1 obytná místnost	3341	422	3763	276	3307	3583	7346	3,5	8,8	3,8	7,2	10,4
2	28870	1992	30862	1288	12181	13469	44331	30,6	41,7	31,2	38,2	37,7
3	52042	1999	54041	1864	13908	15772	69813	55,2	41,8	54,6	43,7	44,2
4	8920	316	9236	362	2100	2462	11698	9,5	6,6	9,3	9,4	6,6
5+	896	33	929	46	217	263	1192	1,0	0,7	0,9	1,2	0,7
Byt nájemní (včetně LBD)	249985	21976	271961	14223	112754	126977	398938	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
z toho 1 obytná místnost	18583	4299	22882	2057	22744	24801	47683	7,4	19,6	8,4	14,5	20,2
2	82891	8812	91703	5040	44564	49604	141307	33,2	40,1	33,7	35,4	39,5
3	122230	7267	129497	5652	37441	43093	172590	48,9	33,1	47,6	39,7	33,2
4	22235	1258	23493	1130	7314	7314	30807	8,9	5,7	8,6	7,9	5,5
5+	3184	187	3371	188	853	1041	4412	1,3	0,9	1,2	1,3	0,8
Byt člena bytového družstva	165454	7227	172681	6568	49894	56462	229143	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
z toho 1 obytná místnost	3491	460	3951	304	3707	4011	7962	2,1	6,4	2,3	4,6	7,4
2	28831	1884	30715	1350	13335	14685	45400	17,4	26,1	17,8	20,6	26,7
3	113556	4175	117731	4092	28138	32230	149961	68,6	57,8	68,2	62,3	56,4
4	18214	637	18851	754	4212	4966	23817	11,0	8,8	10,9	11,5	8,4
5+	1143	54	1197	36	299	335	1532	0,7	0,7	0,7	0,5	0,6
Byt člena družstva nájemců	21679	947	22626	1207	8901	10108	32734	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
z toho 1 obytná místnost	927	107	1034	89	1013	1102	2136	4,3	11,3	4,6	7,4	11,4
2	6095	352	6447	388	3177	3565	10012	28,1	37,2	28,5	32,1	35,7
3	12597	427	13024	618	4091	4709	17733	58,1	45,1	57,6	51,2	46,0
4	1846	57	1903	93	543	636	2539	8,5	6,0	8,4	7,7	6,1
5+	187	3	190	10	46	56	246	0,9	0,3	0,8	0,8	0,5

(dokončení)

	Úplně rodiny			Neúplně rodiny			Rodiny úhrnem	Podíly v %						rodiny úhrnem
	manž. páry	faktická manž.	celkem	v čele muž	v čele žena	celkem		úplně rodiny		neúplně rodiny		celkem		
								manž. páry	faktická manž.	v čele muž	v čele žena		celkem	
Ostatní právní důvody z toho 1 obytná místnost	68207	3407	71614	2782	18589	21371	92985	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2	3812	438	4250	241	2086	2327	6577	5,6	12,9	5,9	8,7	11,2	10,9	7,1
3	29928	1123	19887	775	6020	6795	28682	27,5	32,9	32,4	27,9	32,4	31,8	28,7
4	10370	358	10728	386	2050	2436	13164	43,9	35,9	43,5	37,6	35,2	35,5	41,7
5+	4365	155	4520	154	996	1150	5670	15,2	10,5	15,0	13,9	11,0	11,4	14,2
Býly celkem	1036734	51096	1087830	42336	296469	338805	1426635	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
z toho 1 obytná místnost	38212	6356	44568	3369	35441	38810	83378	3,7	12,4	4,1	8,0	12,0	11,5	5,8
2	214995	16820	231615	10934	91391	102325	333940	20,7	32,5	21,3	25,8	30,8	30,2	23,4
3	456710	19108	475818	17404	112336	129740	605558	44,1	37,4	43,7	41,1	37,9	38,3	42,4
4	184804	5560	190364	6125	33561	39686	230050	17,8	10,9	17,5	14,5	11,3	11,7	16,1
5+	138235	3012	141247	3942	20717	24659	165906	13,3	5,9	13,0	9,3	7,0	7,3	11,6
Počet záv. dětí v bytech celkem	1742498	83716	1826214	58776	422506	481282	2307496	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
v tom:														
byť ve vlastním domě	751057	20473	771530	19072	106566	125638	897168	43,1	24,5	42,2	32,4	25,2	26,1	38,9
byť v osobním vlastnictví	150147	7149	157296	5068	43512	48580	205876	8,6	8,5	8,6	8,6	10,3	10,1	8,9
byť nájemní (včetně LBD)	419654	37900	457554	19857	162888	182745	640299	24,1	45,3	25,1	33,8	38,6	38,0	27,7
byť člena byt. družstva	271435	11175	282610	9236	70143	79379	361989	15,6	13,3	15,5	15,7	16,6	16,5	15,7
byť člena družstva nájemců	33743	1367	35110	1605	11964	13569	48679	1,9	1,6	1,9	2,7	2,8	2,8	2,1
ostatní právní důvody	116462	5652	122114	3938	27433	31371	153485	6,7	6,8	6,7	6,7	6,5	6,5	6,7
Průměrný počet záv. dětí v rodině	1,68	1,64	1,68	1,39	1,43	1,42	1,62	x	x	x	x	x	x	x
v tom:														
byť ve vlastním domě	1,72	1,60	1,71	1,39	1,43	1,42	1,67	x	x	x	x	x	x	x
byť v osobním vlastnictví	1,59	1,50	1,59	1,32	1,37	1,36	1,53	x	x	x	x	x	x	x
byť nájemní (včetně LBD)	1,68	1,72	1,68	1,40	1,44	1,44	1,61	x	x	x	x	x	x	x
byť člena byt. družstva	1,64	1,55	1,64	1,41	1,41	1,41	1,58	x	x	x	x	x	x	x
byť člena družstva nájemců	1,56	1,44	1,55	1,33	1,34	1,34	1,49	x	x	x	x	x	x	x
ostatní právní důvody	1,71	1,66	1,71	1,42	1,48	1,47	1,65	x	x	x	x	x	x	x

Jana Štichauerová

HISTORIK ZAPOMENUTÝCH DĚJIN

Pod tímto názvem vydalo nakladatelství Libri sborník příspěvků, věnovaných profesoru *Eduardu Maurovi* k životnímu jubileu, které oslavil v roce 2002, kdy zároveň uplynulo čtyřicet let jeho pedagogického působení na *Filozofické fakultě Univerzity Karlovy*¹⁾.

Pokud 2. polovina 17. století a století osmnácté, právě tak jako dějiny sociální, agrární a studium demografických jevů v tomto období již nepatří k dějinám opomíjeným, má na tom u nás Eduard Maur nesporný podíl jako autor i iniciátor (právem připomenul jeden z autorů v tomto sborníku, že E. Maur již svými ranými studii z hospodářských a sociálních dějin velkostatku 17. století „vybudoval jeden z pilířů příštích výzkumů“). Sborník je dedikován vřelými úvodními slovy *Roberta Kvačka*: ocenil charakterové vlastnosti, organizační a pedagogické schopnosti jubilanta i jeho setrvalý zájem o „člověka v dějinách“, jehož výsledkem jsou přínosné práce z oblasti demografie, sociálních situací a konfliktů. Téma tzv. „každodennosti života“, které se v posledních letech stalo téměř módním v celé vlně zahraničního dějepiscetví, nalezlo své autory i u nás. Eduard Maur se v této stále narůstající tvorbě orientuje kriticky, je s ní obeznámen jako málokdo, a jeho vlastní studie jsou „heuristicky budovány přepečlivě“.

Bibliografie Maurových prací, sestavená *Janem Kahudou*, navazuje na předchozí souhrn do roku 1996, otištěný v *Historické demografii*, 1997, 21, s. 23–38.

První oddíl sborníku zahrnul práce, věnované **metodologii, dějepiscetví a práci s prameny**: Uvádí jej studie *Zdeňka Pavlíka* s názvem **Problémy demografického rozvoje**, svým charakterem nejobecnější, v níž shrnul podstatné, k čemu dospěl studiem demografické revoluce, která má v jeho pojetí „celosvětový a univerzální charakter a jako světový proces bude zakončena v průběhu 21. století“.

Metodologie se týká i druhý příspěvek autorů *Jany Macháčové* a *Jiřího Matějčka*, zabývající se teorií, metodami a výsledky výzkumů vzorů chování v 19. století a takzvané mentality. Konstatují, že zejména poslední termín je v zahraničních publikacích dost vágní a pojetí se liší podle „osobností, škol, směrů a národností“. Osvětlují, co sami pokládají za „vzory chování“ lidí a skupin, jaké strategie a metody výzkumu umožňují získat výsledky, dovolující jistou generalizaci o hromadném chování a jeho vzorech.

Příspěvek *Jana Horského* **Historik a Popperův „třetí svět“** je zaměřením nad rozlišením „tří světů“, jaké v návaznosti na Bernarda Bolzana a Gottloba Fregeho doporučil Karl R. Popper: Může totiž, podle mínění Jaroslava Marka, pomoci historikům, jak se vyhnout nebezpečí „bezbřehého subjektivismu“ při posuzování dobově podmíněných soudů a tvrzení.

Následující dvě studie *Lumíra Dokoupila* a *Zdeňka Beneše* patří k těm, které v naší historiografii zaplňují informační mezery o osobnostech, o nichž se buď psát nesmělo nebo se nezdály být natolik důležité, aby jim někdo věnoval pozornost. Zakladatele českého dějepiscetví ve Slezsku Vincence Praska představuje L. Dokoupil ve světle jeho korespondence s mnoha současníky – historiky.

Zdeněk Kalista (1900–1982), badatelsky zaměřený především na dobu pobělohorskou a problematiku barokní kultury, odsouzený ve vykonstruovaném procesu v roce 1952 k 15 letům vězení jako jeden z katolicky orientovaných historiků, náleží k těm, jejichž práce vycházejí teprve nyní bez cenzury a omezení. Od devadesátých let neobyčejně vzrostl zájem o rukopisy, uložené v pozůstalosti a výsledkem je i tento příspěvek *Z. Beneše* **Dějiny, osobnost a odpovědnost. (Příspěvek k poznání historického myšlení Z. Kalisty na konci 40. let 20. století)**.

Tématický oddíl uzavírá příspěvek *Ludmily Fialové* a *Pavly Horské* **Pražské barokní matriky jako pramen pro studium sociálních dějin**. Je shrnutím cenných zkušeností, jichž autorky nabýly při práci s farními matrikami.

Druhý tématický okruh zahrnul práce, týkající se **demografických a sociálních aspektů studia venkovské rodiny**.

Ačkoli badatelský zájem o „sociální dějiny stáří“ za poslední desetiletí logicky vzrostl nejen u nás (především v souvislosti s debátami o budoucnosti důchodového zabezpečení), přežívá i dost mylných představ o tom, jaký význam měla v minulosti práce v životní fázi, označované jako „stáří“. Výsledky, zjištěné posledními vědeckými výzkumy, shrnují *Dana Štefanová* a *Markus Cerman* v článku **Subsistence a živnost ve stáří ve venkovské společnosti raného novověku**.

¹⁾ *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků, věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*. K vydání připravily: Marie Koldinská, Alice Velková. Praha: Libri, 2003, 331 s.

Ze zápisů v pozemkových knihách vyšel při svém bádání o okolnostech změn vlastnických poměrů poddanského prostředí *Josef Grulich*, který podchytil situaci na jihočeském panství Chýnov v rozmezí let 1625–1795, časový úsek dostatečně dlouhý k tomu, aby mohl posoudit, jak konkrétní změny vlastnických poměrů ovlivnila osobní strategie původního vlastníka nemovitosti v závislosti na rodinné konstelaci, populačních poměrech, ekonomické situaci atd.

Do jisté míry s těmito výsledky korespondují i závěry pro období mnohem mladší, k nimž dospěl *Jürgen Schlumbohn* v dalším z příspěvků, týkajícím se výzkumu typických dědických poměrů na selských usedlostech v Německu v průběhu 19. století a v 1. polovině 20. století.

Následující příspěvky patří k tématu, jemuž se věnuje zejména v posledních letech značná pozornost – ke studiu domácího služebnictva. Výstižně charakterizovala toto studium Ludmila Fialová (Demografie, 2004, roč. 46, č. 1, s. 57): s jistou nadsázkou se dá říci, že jde o jakýsi pohled „pod sukni“ té které společnosti.

Sociální vztahy v několika venkovských komunitách v kraji zvaném „Baronnie“ za období 1793–1911 sleduje v prvním z článků francouzská historička *Antoinette Fauve-Chamoux*. **Odchod z domova: dětství a služba ve středních Pyrenejích (1793–1911)**.

Typologií domácností na podkladě rozboru soupisu poddaných z počátku 19. století z panství Štáhlavy v letech 1816–1824 se zabývá *Alice Velková*. Její analýza potvrdila příslušnost tohoto území k západoevropskému typu rodiny, v němž převažují jednoduché rodinné domácnosti. Čelední služba pak byla u mnohých běžnou životní fází před vstupem do manželství.

Do oddílu III zařadily editorky práce, týkající se soudobé **mentality a myšlení**. Do badatelského zájmu o dokumenty, umožňující důvěrněji nahlédnout do myšlenkového obzoru našich předků (deníky, korespondence, cestopisy, paměti atp.) patří projevy teatrality zatím jen okrajově. *Jaroslav Pánek* se soustředil na jeden „zřetelný, byť poněkud výjimečný příklad“, a to „**Sarmacií – neboli paměti Jana Zajíce z Házmburka (kolem 1492–1553)**, na němž demonstuje sebezprezentaci předbělohorského aristokrata. Nebyla to jen divadelní představení na renesančním zámku v Budyni, vlastní paměti dávají nahlédnout „do autorova nitra i intimity jeho rodiny“.

Marie Koldínská (autorka knihy **Každodennost renesančního aristokrata**, Praha: Paseka, 2004) píše o nové dimenzi, kterou první století novověku „vneslo do vztahu vrchností a poddaných“, spjaté s takzvaným „**sociálním ukázněním**“ (**Norma nebo ideál? Obraz vrchností a poddaných ve světle vrchnostenských instrukcí 16. a počátku 17. století**).

Každodenní život na statcích Štastného Václava Pětipeského z Chýš očima hospodářských úředníků počátkem 17. století od *Václava Bůžka* i další článek *Jaroslava Čechury* („toho roku byla velká nadúroda ořechů. Objektivní a subjektivní moment v petičích selských revolt 17. století – příklad Kysiblí“) jsou dalším dokladem toho, jak rozbor a výklad pramene (zdánlivě nepřítazlivého), jakým jsou v prvním případě účetní rejstříky panství a korespondence vrchnostenských úředníků, v druhém rozbor petičí poddaných, adresovaných vrchnosti a císaři, může dovést ke zcela jinému pohledu na všední dny poddaných, umožní nahlédnout do rozličných vzájemných vztahů v hierarchizované společnosti, pousmát se nad zarputilost ve „stěžovatelství“ za každou cenu, v níž máme, zdá se, silné tradice.

Z článku *Pavla Bělina* o **Františku Štěpánovi Hankem**, lékaři a pronásledovaném „kryptojakobínovi“ (1763–1812) jsem cítila potěšení, s jakým byl zpracován a jaké může ostatně zažít každý, komu se dostane tento sborník do ruky. Nepřipadá mi ani trochu provokativní autorova teze, že „**řada zajímavých osobností vypadla na dlouhá léta z lidské paměti snad jen proto, aby poskytla svému objeviteli příslovecnou radost ze zlatinky v kupě nepřilíš vzhledné a zdánlivě jalové hlušiny**“.

Z rozboru „*Ephémérides du citoyen*“, měsíčníku, který vycházel v letech 1765–1772 a stal se jediným nezávislým periodikem fysiokratů a propagátorem jejich myšlenek, vyšla autorka dalšího příspěvku *Martina Grečenková*, která sleduje, jakou roli v něm hrály zprávy o habsburské monarchii, novinářská strategie vydavatelů a jak interpretovali realitu.

Další článek, nevelký rozsahem, ale významný stále aktuálním námětem, je od autora, který se řadu let zabývá problematikou národa a národnosti, vznikem moderních evropských národních států, historickým vědomím, jeho stereotypy v souvislosti s „překonáváním“ nacionalismu a publikoval na toto téma řadu pozoruhodných prací. **Místo malého státu v moderní Evropě** od *Miroslava Hrocha* je příspěvek, který zaujme každého, komu není lhostejné současné vědomé (možná i záměrné) oslabování historismu a historického vědomí.

Závěrečný čtvrtý oddíl s názvem **Mikrohistorické studie a regionální aspekty dějin** zahrnuje celkem šest studií v časovém rozmezí 14.–18. století. *Lenka Bobková* píše o Doninské válce, dlouhotrvajícím konfliktu, který byl bojem o nové vymezení mocenských sfér mezi Lucemburky a Wettiny a úsilím o posun česko-míšeňské hranice. **Dozvuky husitství na Plzeňsku (Korandové, Pabiankové a ti druzí)** od *Ivana Martinovského* je epizodním, ale nadmíru poučným příběhem z doby, kdy původní husitské

ideály vyprchaly a znovu se začalo jednat – „o peníze až v první řadě“. **Cesta do Tater Marie Bláhové** informuje o zajímavém rukopisu kutnohorské proveniencí, uloženém v Národní knihovně ve Vídni, v němž neznámý kutnohorský měšťan v roce 1525 stručně zaznamenal svou cestu, nejspíš za obchodním cílem.

O jednom z výnosných odvětví českého podnikání v 16. a 17. století – pivovarnictví, píše **Petr Vorel** a v příloze své studie o pardubickém pivovarnictví přináší v plném znění dosud nepublikovaný mimořádný doklad hospodářsko-organizačních aktivit městské samosprávy – usnesení pardubické obce z 21. února 1524, vymezující pravidla výroby a prodeje sladu a piva. **Válečné škody na panství Vysoký Chlumeck v roce 1619** od **Marie Ryantové** jsou truchlivým dokladem, nikoliv ojedinělým, pro poznání „odvrácené tváře vojenských operací na počátku třicetileté války“, jak konstatuje autorka.

Poslední z příspěvků uvádí čtenáře do světa barokních náboženských bratrstev, která představují dosud málo zmapovanou oblast laického duchovního života. Je to pokus o modelovou sondu do matricy bratrstva Nejsvětější Trojice ze vsi Myslkovice na Táborsku, mnohem podrobnější, než bývá zvykem u pramenů tohoto druhu.

Není to s námi zdaleka tak zlé, napadne člověka po přečtení sborníku, jestliže tolik lidí je ochotných pracně rýžovat z hlusiny ony „zlatinky“, nepřinášející ani slávu a popularitu ani valný zisk. Jen pro „dobro obecné“, pro pravdivý obraz minulosti a pro radost z práce, která je jim často jedinou odměnou. V tomto případě je navíc shromáždili jako ocenění „celoživotního díla vědce, vysokoškolského učitele a laskavého člověka, který se zapomenutými dějiny vždy zabýval s tímž upřímným zájmem“, jak uvádějí editorky v závěru knížky.

Alena Šubrtová

HISTORICKÁ DEMOGRAFIE 27¹⁾

Již 27. svazek sborníku obsahuje historicko-demografické studie a oddíl věnovaný recenzím a zprávám o literatuře. Opět je zařazen oddíl nazvaný Materiály, který tvoří příspěvek **Elišky Čáňové** objasňující některá úskalí při užití metody rekonstrukce rodin a příspěvek **Jiřího Wolfa** dokládající čínorodost osekckých cisterciáků během morové epidemie v roce 1680. V oddíle Kronika je vzpomenu památce **Jana Havránka** – významného českého historika, jehož práce byla přínosná také pro historickou demografii, a **Petera Lasletta** – britského sociologa a politologa, představitele Cambridgeské skupiny pro sociální a historickou demografii. Jeho badatelská činnost podstatně přispěla ke zformování historické demografie jako svébytného vědního oboru.

Autor první studie **Martin Holý** se věnuje problematice uzavírání sňatků ve šlechtickém prostředí včetně faktorů ovlivňujících výběr budoucího partnera (**Šlechtické sňatky v českých zemích v letech 1500 až 1650**, s. 5–36). Vylíčením konkrétních osudů barvitě popisuje sňatky šlechty v rané novověké společnosti a rituály spojené s tímto významným mezníkem v životě každého.

Druhý příspěvek přibližuje dva zpovědní seznamy staroměstské farnosti sv. Valentina, které vznikly na přelomu 40. a 50. let 17. století a jsou dochovány v řádovém archivu Křižovníků s červenou hvězdou (**Pavel B. Kůrka, Dva zpovědní seznamy farnosti svatého Valentina na Starém městě pražském**, s. 37–62). Obdobné zpovědní seznamy původem z archivu pražského arcibiskupství, které shromáždila **Eliška Čáňová**, již byly obsaženy v edici faksimilí, která ovšem tyto dva zpovědní seznamy nezahrnuje. Zmíněná farnost sv. Valentina, duchovně spravovaná křižovníky sv. Františka z Assisi, patřila mezi malé farnosti o méně než padesáti domech. Autor představuje tyto dva seznamy po obsahové stránce a dokládá možnosti jejich využití jako historicko-demografického pramene. Příspěvek je zakončen edicí zpovědního pramene B (autorovo označení). Odlišné a doplňující údaje ze seznamu A i dalších pramenů jsou uvedeny v poznámkách.

ADHIBERI SOLENT, QUI COMPATRES VOCANTUR Kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti je název studie **Miroslavy Melkesové**, s. 63–122. Autorka se pokusila zachytit životní osudy obyvatel chýnovské farnosti v jižních Čechách a význam kmotrovství v jejich každodenním životě. Miroslava Melkesová vycházela z výzkumu matrik narozených farnosti Chýnov z let 1645–1654, soupisu poddaných podle víry (1651), berní ruly (1654) a pozemkových knih chýnovského panství. Prameny dokládá rituály spojené s udělením křtu a sleduje faktory ovlivňující rodinné strategie při výběru vhodného kmotra. Tento článek je dalším příspěvkem ke studiu způsobu života venkovských lidí.

¹⁾ Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003, 288 s.

Cezary Kuklo a Malgrzata Kamecka se v příspěvku nazvaném **Polští sloužící v právní praxi: pravidla a jejich porušování (konec 15. – počátek 19. století)**, s. 123–132, zabývají legislativní úpravou postavení služebnictva ve vztahu k jejich zločinnosti. Autoři konstatují, že nejpozději počátkem novověku převážil v právu polských měst princip subjektivní odpovědnosti, zcela však nebyla eliminována objektivní odpovědnost při posuzování trestnosti. Analýza nařízení dokládá ještě v 16. století stále platnou odpovědnost pána za činy svých sloužících. Část těchto sloužících se rekrutovala z delikventů. Části z nich se podařilo zprerhat vazby s původním prostředím, ale zbývajícím nikoli. Z dosud publikovaných studií vyplývá, že 33 % zločinců – žen patřilo právě ke služebnému personálu. Během 18. století byla v Gdaňsku vydána tři nařízení týkající se právních poměrů sloužících. Nařízení mj. reglementovala mzdové čeledi, nicméně tato legislativa se dotýkala především práv zaměstnavatelů, resp. hájení jejich postavení a zájmů. Dále se autoři zaměřili na sledování situace ve Varšavském knížectví (1807–1813) a v Polském království (1815–1864), vytvořených po trojím dělení Polska, které proběhlo v letech 1772, 1793 a 1795. Ve Varšavském knížectví vycházela regulace námezdní práce z proslulého Code Napoleon, nebyla však zajištěna plná rovnost smluvních stran. V Polském království byla námezdní práce rovněž právně ošetřena, tělesné tresty však byly stále uznávány. Postupným vývojem začínají ve sledované oblasti hrát důležitou roli státní instituce a problémy sloužících mají místo v legislativní politice země.

Studie *Daniely Tinkové – Ilegimita a „nová ekonomie života“ v osvětské Habsburské monarchii*, s. 133–172, se věnuje otázce ilegimity a nemanželského mateřství v souvislosti se změnami ve společnosti, které přineslo osvícenství. Problém ilegimity je sledován z trestněprávního a institucionálního hlediska, a také v pojetí soudobé policejní a lékařské praxe. V trestněprávní oblasti sehrál paradigmatickou roli především trestní zákoník Karla V. Constitutio Criminalis Carolina z roku 1532. V pozdější době byl posílen postih zločinů smilstva a prostituce, které tento zákoník ještě neznal. V potridentském období se radikálně zesiluje ostrakizace nemanželských dětí i svobodných matek, následně také represe potratu a infanticidy. Snaha přísného postihu potratů a infanticidy během 18. století souvisela s kameralistickou pronatalitní ideologií. Tvrdé tresty však nedokázaly zabránit narůstajícímu počtu vražd nemluvňat vlastními matkami, související hlavně s jejich velmi špatným sociálním zázemím. Za vlády Josefa II. dochází k dekriminalizaci prostého smilstva a ke zrušení bezectnosti nemanželsky narozených, a až teprve josefínský zákoník definitivně ruší v Rakousku trest smrti za spáchání potratu a infanticidy. Autorka se zamýšlí, prostřednictvím zápisů ve smolných knihách, nad povahou vztahů, které vedly k počtu nemanželského dítěte. Na základě dochovaných dobových pramenů přibližuje situaci v pražské porodnici v 90. letech 18. století. Závěrem konstatuje, že nové pojetí ilegimity v osvícenství souviselo s obecnější strategií kapitalizace potenciální pracovní síly.

Alice Velková (Význam sociální mobility na příkladu osob narozených v letech 1791–1800 na panství Štáhlavy), s. 173–224) objasňuje spojitost mezi sociální mobilitou a sociálním původem – generace narozených v letech 1791–1800 – ve čtyřech lokalitách panství Štáhlavy u Plzně (Štáhlavy, Starý Plzenec, Sedlec a Lhůta). Ve všech sledovaných lokalitách byly zastoupeny v této době typické vrstvy venkovského obyvatelstva. Autorka využila vedle matrik a pozemkových knih také soupisů obyvatel. Zjištěné údaje potvrdily limitaci sociální mobility obyvatel jejich sociálním původem a ekonomickým zázemím. Studii uzavírá mikrohistorický exkurz tvořený popisem osudů rodin, které reprezentují vyšší, střední a dolní vrstvu venkovské společnosti.

Poslední příspěvek sborníku nazvaný **Umělé přerušování těhotenství pohledem historické demografie** (s. 225–242) od *Pavly Horské* je zamýšlením nad některými možnostmi studia interrupcí. Autorka poukazuje na nedostatek vhodných pramenů z tzv. předstatistického období, z nichž by bylo možné studovat frekvenci umělých přerušování těhotenství v historických populacích.

Vedle zajímavých a podnětných příspěvků, které zaujmou nejen historického demografa, je třeba ocenit zdařilou grafickou úpravu sborníku.

Petra Brabcová

EKONOMICKÉ ASPEKTY POPULAČNÍ POLITIKY

Ekonomie má s demografií řadu styčných ploch, oblast populační politiky je určitě jednou z nich. I proto každá publikace, která se tímto oborem zabývá, má svůj velký význam. Nejinak tomu je i u nové publikace *Centra pro ekonomiku a politiku* autora *Marka Loužka*¹⁾. V principu se jedná o autorovu dizertační práci, kterou obhájil v roce 2003 na katedře ekonomických teorií pražské *Vysoké školy ekonomické*.

¹⁾ Loužek, Marek. *Populační ekonomie a její důsledky pro účinnost pronatalitních politik*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2004, 152 s.

Publikace je rozdělena do dvou hlavních částí a pěti základních kapitol. První část se věnuje tzv. populační ekonomii, kde autor popisuje mikro a makroekonomické aspekty demografického chování. První kapitola shrnuje základní makroekonomické teorie popisující vztah reprodukčního chování a „chování“ ekonomiky. Důraz je kladen zejména na vztah populačního a hospodářského růstu, resp. na závislost hospodářských cyklů na populačním vývoji. Stěžejní diskutovanou otázkou mezi ekonomy v tomto smyslu je, zda populační růst pozitivně či negativně ovlivňuje hospodářský vývoj. Pesimistické interpretace zdůrazňují pokles mezního výnosu na hlavu, růst veřejných výdajů, nárůst nezaměstnanosti apod. Základ těchto teorií lze nalézt v *Malthusově populačním zákonu*²⁾, svůj návrat teorie zažily v 70. letech 20. století pod hlavičkou *Římského klubu*. Optimistické interpretace naproti tomu zdůrazňují pozitivní účinky růstu ekonomických trhů především formou stimulace celkové poptávky a následného růstu inovací a technického pokroku. Nadšeným propagátorem těchto teorií byl např. *J. M. Keynes*. Mediálně v pozadí pak jsou teorie, které odmítají jednoznačnou závislost mezi populačním a hospodářským růstem a zdůrazňují jedinečnost situace v té které zemi. Do karet jim hraje fakt, že se doposud nenalezlo uspokojivé vysvětlení, proč v některých zemích existuje „populační problém“ z důvodu vysoké porodnosti a jinde z důvodu nízké porodnosti. Autor sám se s pomocí základních tabulkových srovnání přidává k třetímu názorovému taboru, vzhledem ke komplexnosti problematiky je však kapitola především popisem faktů.

Druhá kapitola (**Mikroekonomické aspekty reprodukčního rozhodování**) definuje pohled rodičů na svého potomka jako na spotřební statek (v tomto případě potenciální rodiče při rozhodování poměří náklady na dítě s užitekem, který jim dítě přináší) či kapitálový statek (rodiče chápou pořízení dítěte jako investici, která jim přinese z dlouhodobého pohledu budoucí výnosy – např. podporu ve stáří). V tomto pojetí³⁾ je potom pronatalitní politika definována jako politika, která snižuje náklady na dítě a antinatalitní politika ta, která náklady na dítě zvyšuje. V závěru kapitoly autor přiznává, že snaha státu o snižování nákladů na dítě má pouze krátkodobý efekt a nedokáže ovlivnit především růst alternativních nákladů⁴⁾ rodičů v západních společnostech.

Samy o sobě by tyto dvě kapitoly vydaly na samostatnou publikaci, v této práci však zahrnují sotva třetinu jejího rozsahu. Autor tak zákonitě text krátí a řada problémů je uvedena velmi zkratkovitě.

Zbýlé kapitoly se věnují problematice populační politiky. Třetí kapitola je úvodem do této oblasti. Autor odlišuje dva základní přístupy: úzké pojetí, kde chápe populační politiku jako soubor aktivních veřejných politik přijatých za účelem ovlivňování populačního vývoje, a široké pojetí zahrnující veškerou veřejnou politiku, která přímo či nepřímo ovlivňuje demografické proměnné. V kapitole jsou kategorizovány jednotlivé země světa podle názorů na vyšší porodnosti (*příliš nízká – vyhovuje – příliš vysoká*), kdy je jasné vidět, že skupiny států s nízkou a vysokou porodností jsou přibližně stejně početné a zároveň že existuje pouze malé množství států, které jsou s intenzitou porodnosti spokojeny. Závěr kapitoly pak shrnuje odbornou i veřejnou diskusi o podobě populační politiky v ČR v devadesátých letech 20. století.

Čtvrtá kapitola je výletem do historie populačních politik. Můžeme tak porovnat antinatalitní snahy rozvojových zemí s vývojem populačních opatření západního světa od 19. století po současnost. Především v západních zemích se snaha o populační politiku vždy bila s liberálním společenským smýšlením, kdy pouze totalitní režimy (nacistické i komunistické) si dokázaly vynutit opatření, která výrazným způsobem ovlivnila demografické chování obyvatelstva.

Poslední pátá kapitola se zabývá problémem účinnosti populačních politik. Zajímavá je definice čtyř základních modelů účinnosti populačních politik. Podle *modelu konstantní míry porodnosti* porodnost nereaguje na žádné vnější podněty a populační politika je neúčinná. Podle *adaptabilního modelu* porodnost na populační politiku reaguje a zůstává po skončení účinku politiky na nové úrovni. *Model přirozené míry* říká, že účinek populační politiky je pouze krátkodobý, neboť po skončení účinku se porodnost vrací na původní úroveň. *Model vytlačování* hovoří o pouhém posunu intenzity porodnosti v čase, nikoli o absolutní změně porodnosti. Tyto uvedené modely jsou v textu následně testovány na konkrétních datech vybraných devíti evropských zemí. Testování přináší zajímavé výsledky: jako nejčastější se ukazuje model vytlačování následovaný modelem adaptabilní plodnosti a modelem trvalého poklesu plodnosti. I tento fakt ukazuje na komplikovanost názoru na úspěšnost provádění populačních politik.

²⁾ Podstatou Malthusova populačního zákona je myšlenka, že růst populace má charakter geometrické řady, zatímco zdroje (úživné prostředky) rostou řadou aritmetickou. Jestliže populační růst přesáhne únosnou mez, nemoci, hladomor a ostatní „pozitivní překážky“ nesoulad mezi populačním růstem a možnostmi obživy opět vyrovnají.

³⁾ Tento přístup vychází z učení tzv. chicagské školy a jeho hlavním představitelem je G. Becker.

⁴⁾ Náklady obětované příležitosti – hodnota ušlých příjmů plynoucích z nezrealizované varianty. V tomto případě se jedná o hodnotu ušlých pracovních příjmů, hodnotu vzdělávání, cestovatelských možností apod.

Jak jsem se již zmínil, rozsah problematiky přímo nabádá k rozdělení do více samostatných textů. Na druhou stranu spojením celého problému umožňuje zdůraznit kauzální propojenost těchto oblastí. Obávám se však, že tato výhoda zůstala nevyužita. Chybí totiž významnější propojení jednotlivých kapitol a především propojení první ekonomické části s druhou částí věnovanou populační politice. Kniha je zároveň příliš popisná – myslím, že právě díky tomuto širokému pojetí. Význam publikace tak vidím především v popisu a analýze vzájemných vazeb populačního a ekonomického vývoje. Práce ukazuje, jak demografie a ekonomie zkoumá stejnou problematiku z různých úhlů, ale zároveň i jak může k problému přistupovat z jednoho společného úhlu. Nechť je tedy kniha vstupem do oblasti populační ekonomie a výzvou pro jiné ve výzkumu v této oblasti dále pokračovat.

Marek Tietze

REPRODUKČNÉ SPRÁVANIE OBYVATELSTVA V OBCIACH NA SLOVENSKU

Nová edice analýz *Výskumného demografického centra Akty* byla zahájena důležitým rozbořem zaměřeným na čtyři skupiny obyvatelstva, zejména dvě s nízkým životním standardem¹⁾.

Autoři *Boris Vaňo* a *Ján Mézsáros* se zaměřili na analýzu reprodukce obyvatelstva 454 obcí s nízkou životní úrovní obyvatelstva se zvláštním zaměřením na obce s „nízkým standardem“ a „velmi nízkým standardem“, a srovnali výsledky šetření za průměr let 1993–1997 a 1998–2002. Významnou část obyvatelstva v nich představuje romské obyvatelstvo, jemuž je v práci věnována samostatná pozornost. Sledované obce se nacházejí v Banskobystrickém, Prešovském a Košickém kraji.

V obcích s velmi nízkým standardem žilo koncem roku 2002 40 tisíc obyvatel, v obcích s nízkým životním standardem 101 tisíc obyvatel. Životní standard byl měřen podílem bytů 4. kategorie, existencí veřejné kanalizace, podílem bezprašných silnic a existencí romské osady na území obce.

Jednotlivé složky reprodukce obyvatelstva se liší podle stupně vybavenosti obcí. Proti pětiletí 1993–1997 se v následujícím období 1998–2002 základní ukazatele sblížily při celkovém snížení výsledků reprodukce obyvatelstva. U úhrnné **plodnosti** došlo ke snížení u obcí s nízkým standardem životní úrovně z 2,744 na 2,593, u obcí s velmi nízkým standardem však došlo ke zvýšení ze 4,042 na 4,529 při celostátním poklesu 1,604 na 1,275. Průměrný věk ženy při 1. porodu celostátně vzrostl z 22,7 na 23,9 při zachování ukazatele u obcí s nízkým standardem na hladině 21,1 roku a obcí s velmi nízkým standardem 21,1 roku. Podíl nemanželsky narozených dětí vzrostl na Slovensku z 12,6 % na 18,2 %, v obcích s nízkým standardem z 30,2 % na 37,0 %, u obcí s velmi nízkým standardem ze 42,2 % na 43,7 %.

Ukazatel **úmrtnosti** je hodnocen na základě střední délky života při narození v průměru let 1993–2002, což je přirozené pro nízká absolutní data výchozích ukazatelů. Celoslovenský ukazatel za muže byl 68,9 roku, za ženy 77,1 roku. U obcí s nízkým standardem byl první ukazatel 66,2 roku, u žen 74,8 roku, u druhé skupiny obcí 65,0 roku a 72,6 roku. Vyčleněný ukazatel kojenecké úmrtnosti byl za Slovensko 9,3, za obce s nízkým standardem 17,4, za obce s velmi nízkým standardem 20,3 ‰. Při značných rozdílech kojenecké úmrtnosti mezi Slovenskem a obcemi s nízkým a velmi vysokým standardem se zdají ukazatele střední délky života relativně malé. Kromě rozdílů v kojenecké úmrtnosti zjistila analýza však velké rozdíly v celkové dětské úmrtnosti, což zcela neodpovídá věkově diferenční úmrtnosti jednotlivých územních celků sledovaných analýzou.

Celkový přírůstek obyvatelstva Slovenské republiky činil v úhrnu let 1993–2002 1,2 % obyvatelstva. **Přírůstek** obyvatelstva v obcích s nízkým standardem vzrostl v letech 1993–2002 o 13,2 % na 101 729 jedinců, kdežto v obcích s nejnižším standardem došlo ke zvýšení o 30,7 % na 39 015 obyvatel. Přírůstek obyvatel v nízkostandardních obcích představoval kolem třetiny přírůstku obyvatelstva republiky 65 006. Rozdíly v míře přírůstku obcí s nízkým a velmi nízkým životním standardem vznikají zřejmě v důsledku různé intenzity stěhování, i když na to rozbor neupozorňuje.

Výsledkem pohybu obyvatelstva 1993 až 2002 byly změny ve **věkovém** složení obyvatel sledovaných demografických celků. Podíl dětí do 15 let se v úhrnu státu snížil z 24,1 % na 18,1 %, v obcích s nízkým standardem však klesl z 28,5 % na 28,1 %. Proti tomu v obcích s velmi nízkým standardem došlo ke zvýšení z 37,1 % na 39,0 %. Odvozují tyto změny migracemi rodin s různým počtem dětí. Obyvatelstvo starší 65 let zvýšilo celostátně podíl z 10,5 % na 11,5 %, avšak díky snížení úmrtnosti ve vyšším věku měl vývoj tohoto ukazatele příznivější průběh: v nízkostandardních obcích se podíl snížil z 10,7 % na

¹⁾ *Reprodukčné správanie obyvateľstva v obciach s nízkym životným štandardom*. Bratislava: Infostat–VÚC, 2004, 17 s. a tabulky.

9,9 % a v obcích s nejnižším standardem ze 7,2 % na 6,0 %. Rozdílný vývoj ve vybraných obcích vedl v letech 1993–2002 od vývoje celoslovenského k tomu, že celostátní průměrný věk obyvatelstva vzrostl z 33,8 roku na 36,5 roku, kdežto ve vybraných obcích tomu bylo naopak: v obcích s nízkým standardem se průměrný věk žijících snížil z 32,1 roku na 31,9 a v poslední skupině z 26,6 roku na 25,7. Vliv na to měly především relativní úbytky obyvatelstva ve věku 45–64 roků, zatím co ve věku 15–44 roků podíly obyvatelstva stagnovaly.

Vývoj romského obyvatelstva v závislosti na stupni jeho ekonomické a celospolečenské integraci: Již prvé – poměrně podrobné a přesné soupisy Romů ze 60. let konstatovaly, že romské obyvatelstvo lze dělit na přibližně tři stejně početné skupiny a to zaostalé, integrace schopné a integrované obyvatelstvo. I po uplynutí dvou generací lze Romy členit na podobně charakterizované populace, kde 390 000 odhadovaných jedinců v roce 2002 (7 % obyvatel Slovenské republiky) je autory děleno na tři skupiny Romů: integrované, částečně integrované a neintegrované.

Podíl plně integrovaných Romů odhadují autoři na 20 %, 50 % za částečně integrované a 30 % představují neintegrovaní Romové. Z 390 000 Romů v roce 2002 je odhadem 78 000 integrovaných Romů, 195 000 částečně integrovaných a 117 000 neintegrovaných. Z odhadovaných počtů a odhadovaných měř reprodukce docházejí autoři k cenným odhadům jejich hlavních demografických charakteristik. Uvedme je v pořadí území: Slovensko, integrovaní Romové, částečně integrovaní a neintegrovaní: podíl dětí ve věku 0–15 let: 30,5→18,1→30,3→39,0 %. Podíl obyvatel starších 65 let: 8,6→11,5→9,1→6,0 %. **Index stárnutí:** 28,2→63,5→30,0→15,4 %.

Pro posouzení a různá časová a územní srovnání jsou velmi charakteristické ukazatele **reprodukce** seřazené podle území uvedených shora. **Úhrnná plodnost:** 3,1→1,3→3,0→4,6 dětí. Průměrný věk při prvním porodu: 21,1→24,0→20,8→19,6 roku. **Nemanželsky** narození: 21,1→24,0→20,8→19,6 > %. **Naděje dožití** při narození (muži): 66,5→69,0→66,0→66,5 roku; (ženy): 74,5→77, 5→74,5→73,0 roku. Překvapují příznivé ukazatele za integrované Romy.

Uvedené údaje o vývoji obyvatelstva lze pro romské etnikum shrnout takto:

- 1) Plodnost neromského obyvatelstva zůstává nadále mimořádně vysoká, i když se u jeho části snižuje.
- 2) Úmrtnost Romů zůstává vysoká a naděje dožití při narození je u něho kolem 10 let nižší, i když vypočtené ukazatele jsou příznivější.
- 3) Vysoká míra reprodukce zvyšuje podíl Romů na úhrnu obyvatelstva Slovenské republiky.

Zpracovaná analýza je ukázkou možnosti jak využívat data zpracovaná podle obcí k hlubším rozborům. Některé zdánlivé nesrovnalosti by bylo možno objasnit migrací romských obyvatel, které však rozbor neobsahuje. Celkově lze rozbor hodnotit jako cenný přínos k analýze reprodukce různé sociálně diferencovaných obyvatel, z toho zvláště Romů.

Vladimír Srb

PRVNÍ UKRAJINSKÁ UČEBNICE DEMOGRAFIE

Demografie má na Ukrajině dlouhou tradici. Ve 20. letech minulého století existoval v Kyjevě *Demografický ústav*, spojený se jménem známého demografa *Michaila Vasiljeviče Ptuchy* (1884–1961), který ho v roce 1919 založil. V jeho pracích převládaly metodické přístupy. Ke stoletému výročí narození mu byla věnována publikace připravená *Valentinou S. Stěšenkovou*. V tehdejší Sovětském svazu existovaly dva demografické ústavy. Druhý byl v Petrohradě. Ve 30. letech oba postihl stejný osud. Demografie se dostala na index podobně jako sociologie a nemarxistická ekonomie s přívlastkem buržoazní. Demografie byla redukována na demografickou statistiku a sám M. Ptucha, který se v druhé polovině 30. let zabýval především historií statistiky, byl profesorem statistiky na kyjevských vysokých školách a od roku 1940 až do svého odchodu na odpočinek vedoucím oddělení statistiky *Ekonomického ústavu Ukrajinské akademie věd*. Až do poloviny 60. let byla demografickým analýzám věnována pozornost jen v rámci statní statistiky. Kromě toho rozvoji demografického studia bránilo utajování demografických údajů, např. o věkovém složení obyvatelstva.

Teprve v druhé polovině 60. let se demografická problematika začíná objevovat v různých akademických ústavech ve spojení s lékařskými obory (problematika stárnutí obyvatelstva i maximální délky lidského života), s geografii (systém osídlení a migrace) nebo s historií (vývoj obyvatelstva jako ukazatel společenského a ekonomického rozvoje). Demografická reprodukce byla pochopitelně vždy sledována v rámci statistiky, trvalo však velmi dlouho, než se stala na Ukrajině univerzitním předmětem. Jen tak si můžeme vysvětlit, že kniha *Iryny Michailivny Pribytkové* je vůbec první ukrajinskou učebnicí

demografie¹⁾. Již v tom je její velká zásluha. Kniha není velká rozsahem, ale snahou autorky bylo všimnout si všech oblastí demografie. Práce je rozdělena do tří částí; v první je věnována pozornost historii demografie a teoretickým otázkám, ve druhé metodám demografické analýzy a ve třetí demografickým procesům na Ukrajině.

Lze pochopit, že kapitoly první části jsou silně pod vlivem ruské demografie. Dokumentuje to již první kapitola věnovaná systému poznání o obyvatelstvu, kterou následuje druhá kapitola věnovaná systému demografických věd. Ruskou školu, která je spojena s *Centrem pro studium otázek obyvatelstva* a kterou v roce 1965 založil *Dmitrij I. Valentěj*, nelze obejít. Vychází v podstatě ze správné myšlenky o široké (komplexní) propojenosti studia demografické reprodukce s disciplinami, které se také zabývají různými aspekty studia lidí a společnosti²⁾, nezavádí však do jednotlivých vztahů významnostní řád; tím se zbavuje možnosti jednoznačného vymezení předmětu jednotlivých disciplín. Autorka si nesporně tento problém uvědomuje, když se pokouší vymezit samotný pojem obyvatelstvo a všímá si i termínu biologická populace, ale ani jí se v této obecné otázce nepodařilo udělat jasno. Nepřebírá sice ruský pokus odlišit *naselenie* a *narodonaselenie* (oba termíny chápe v ukrajinštině jako synonyma), ale přesto odlišuje systém poznatků o obyvatelstvu (kapitola 1) a systém demografických věd (kapitole 2). Do první patří ekonomika obyvatelstva, sociologie obyvatelstva, geografie obyvatelstva a genetika obyvatelstva (ty bychom považovali asi za samostatné disciplíny), do druhé pak teoretická demografie, popisná demografie, ekonomická demografie, sociologická neboli sociální demografie, vojenská demografie, etnická demografie, regionální demografie, aplikovaná demografie, sociálně demografické prognózování a demografická (populační) politika (ta je ovšem spíše součástí sociální politiky nebo politiky celého státu). V této kapitole jsou také vysvětleny některé důležité demografické termíny jako demografický proces, demografický jev, demografické chování, kohorta, demografické optimum, demografické stárnutí apod.

Poměrně obsáhlá třetí kapitola je věnována historii demografického myšlení na Ukrajině. Setkáme se zde s množstvím jmen, o kterých nebylo dříve nic známo; historie sahá až do 17. století, kdy *G. I. Novickij* použil pro obyvatelstvo ukrajinského a dnes již neužívaného termínu *veleljudstvo*. To však již bylo po připojení Ukrajiny k Rusku, ke kterému došlo po válečných neúspěších Bogdana Chmelnického v roce 1654. Autorka se této historii věnuje velmi podrobně, ukazuje na vliv politické aritmetiky u jednotlivých autorů a na první údaje o počtu obyvatelstva Ukrajiny. Zmiňuje se o Maloruském kolegiu, které zorganizovalo popis Levobřežní Ukrajiny v letech 1765-1782. Kdokoliv se bude zabývat nejen demografickou historií Ukrajina, najde zde mnoho důležitých informací. Koncem 19. a počátkem 20. století se pak dostáváme ke známým jménům *O. Ju. Korčaka-Čepurkivskovo* a již zmíněného *M. V. Ptuchy*. První z nich mj. sestavil první úmrtnostní tabulky Ukrajiny pro období 1925-1926. Pod vlivem *A. Landryho* se fázejí demografického rozvoje zabýval *S. A. Tomilin*. Jeho práce vyšla až v roce 1973. Od té doby pak vychází na Ukrajině celá řada demografických prací. Tato kapitola má 165 odkazů na literaturu.

Druhá část Základů demografie je věnována metodologii a metodice demografické analýzy. Čtvrtá kapitola je věnována zdrojům demografických dat, soupisům obyvatelstva a později sčítání lidu. Cenné bylo zřejmě sčítání z roku 1926. Následující sčítání z roku 1937 bylo zrušeno, neboť ukázalo ohromné ztráty v počtu obyvatelstva, které byly způsobeny násilnou kolektivizací a jejími důsledky, hladomorem i násilnými přesuny obyvatelstva. K velkým ztrátám v počtu obyvatelstva Ukrajiny se autorka vrací ještě v kapitole o úmrtnosti. Po druhé světové válce byla sčítání provedena v letech 1959, 1970, 1979 a 1989; z pochopitelných důvodů již nezmiňuje poslední ruské sčítání lidu, které bylo provedeno 9. 10. 2002. Všímá si i řady výběrových šetření, sledování demografických událostí i evidence migrace. Zmiňuje se i o registru obyvatelstva, který však na Ukrajině dosud neexistuje.

V páté kapitole druhé části se autorka věnuje metodám demografické analýzy. Již v předcházejících kapitolách široce cituje světovou demografickou literaturu a ukazuje, kdo z ukrajinských autorů z ní vychází. V této i příští kapitole, která na ni navazuje a je věnována procesu úmrtnosti, v rozsáhlé míře využívá k charakteristice demografických ukazatelů demografickou síť; uvádí obě její základní formy, jednu podle ní navrhl *Leksis* a druhou *Pressat*. Dává přednost druhé z nich, i když pochopitelně podstata obou je stejná; V ruské literatuře bývala dříve dávana přednost síti *Leksise* zejména pod vlivem učebnice *A. Ja. Bojarského*; souhlasím s autorkou, že orientace os v síti, kterou používá *Pressat*, je přirozenější. Seznamuje čtenáře s konstrukcí demografických ukazatelů a jejich různých druhů, vysvětluje modely stacionární a stabilní populace. Zabývá se i metodou potenciální demografie, což nebývá v učebnicích demografie časté. Významnou pozornost věnuje procesu demografické revoluce na Ukrajině a demografickému stárnutí jako jeho důsledku. Také k této problematice uvádí bohatou literaturu. Pod vlivem

¹⁾ Pribytkova, I. M. *Osnovy demografii*. Kyjev: Artek, 1995, 254 s.

²⁾ Valentěj, D. I. et al. *Sistema znanij o narodonaselenii*. Moskva: Vysšaja škola, 1991, 255 s.

A. G. Višněvského přijímá i koncepci první demografické revoluce v době přechodu k zemědělství. K tomu lze namítnout, že v této době nedocházelo ke zásadní změně demografického chování jednotlivců, což je právě podstatou demografické revoluce (v pojetí autorky druhé).

Třetí část učebnice je věnována demografickým procesům i některým obecnějším otázkám. V sedmé kapitole se kriticky vypořádává s marxistickou koncepcí populačních zákonů různých historických ekonomických formací. Na základě Marxova populačního zákona kapitalismu, který se týkal pracovních sil, se mnoho autorů pokusilo charakterizovat populační zákony různých historických formací. Jestliže se populačnímu zákonu před vznikem kapitalismu věnoval pouze M. Š. Averbuch, populačním zákonem socialismu se zabývalo mnoho autorů, např. podle M. K. Karachanova existuje jeho 55 různých formulací (podle V. O. Borisova dokonce více než 100). V diskusi těchto různých formulací nešlo o prověření různých zobecnění a hypotéz reálným životem, ale o dogmatickou diskusi v totalitním režimu, který byl založen na ideologii násilí, strachu, netolerantnosti k jiným názorům a na ničení nevinných lidí (s. 123). Proti těmto diskusím staví koncepci demografické revoluce a komentuje bohatou literaturu, která je jí věnována. Osmá kapitola je věnována procesům plodnosti a celkové reprodukce. Uvádí zajímavé schéma, jak počet dětí závisí na dvou základních vstupech: životní úrovni a úrovni potřeby mít děti; ty potom přes jejich ocenění z hlediska zastávaných hodnot vedou k demografickému chování, které pak přes demografické podmínky (věková struktura, rodinný stav) vyúsťuje v úroveň plodnosti a počet dětí (s. 143). Tyto složky jsou potom dále rozvedeny. Je to v podstatě jen jiný způsob vysvětlení populačního klimatu a jeho podmíněnosti.

Devátá kapitola je věnována úmrtnosti a trvání života. Zvláštní pozornost věnuje úmrtnostním tabulkám. Z charakteristiky jejich výsledků jistě vzbudí pozornost zkrácení naděje dožití na Ukrajině mezi lety 1985/6 a 1993/4 ze 65,9 na 62,8 let u mužů a ze 74,4 na 73,2 let u žen. Během procesu demografické revoluce se ve 20. století prodloužila naděje dožití z 35,9 let u mužů a z 36,9 let u žen (1896/7) zhruba na dvojnásobek. Desátá kapitola se zabývá sňatečností, rodinou a rozvodovostí. Dočteme se zde o rodinných cyklech i o různých typech rodin a domácností a jejich změnách v souvislosti s demografickou revolucí. Také na Ukrajině se v posledních letech intenzita sňatečnosti snižuje. Poslední jedenáctá kapitole je věnována migracím, a to spíše metodickým otázkám. Z charakteristiky skutečného mechanického pohybu obyvatelstva je patrná značná intenzita migrace po rozpadu Sovětského svazu. Vraceli se deportovaní obyvatelé i jiní Ukrajinci žijící v jiných republikách. Největší podíl přistěhovaných pochází z Ruské federace, do které odchází naopak mnoho Ukrajinců ruské národnosti.

Knížka byla schválena jako vysokoškolská učebnice, ale její určení je mnohem širší. Bude dobrou příručkou každému, kdo se chce seznámit se základy demografie. Cenná jsou témata seminářů na konci každé kapitoly i bohatá literatura (podle obsahu jednotlivých kapitol desítky až 163 záznamů ze světové literatury za každou z nich). Přestože se jedná o text učebního charakteru, autorka mnohé skutečnosti a metody nejen vysvětluje, ale otevírá k nim diskusi. Kniha je napsána velmi srozumitelně a přehledně. Čtenáře jistě potěší a četbu oživí před každou kapitolou obrázky J. Effela z cyklu **Stvoření člověka** a na několika místech také citáty A. de Saint Exupéryho ze **Země lidí**.

Zdeněk Pavlík

Z České demografické společnosti

Na 379. diskusním večeru konaném 20. října 2004 *Vladimír Polásek z Českého statistického úřadu* hovořil na téma **Mateřství svobodných žen v ČR**. V první části přednášky, která byla uvedením do problematiky, shrnul základní a vybrané doplňující charakteristiky porodnosti v manželství a mimo manželství, v druhé pak prezentoval výsledky zpracování údajů za soubor nevdaných matek za roky 1991 až 2003.

Nejdříve přítomné seznámil s vývojem počtu narozených od roku 1919 s vrcholem předválečného období v roce 1920 (12,8 %) a lokálními maximy v letech 1947 a 1974. Podíl narozených mimo manželství po hodnotách mezi 10–12 % před 2. světovou válkou, po stagnaci na hodnotách okolo 5 % s minimem 4,4 % v roce 1974 následně vzrůstal nejdříve mírně ale až na jednu výjimku každoročně a od 90. let se zvyšoval výrazně. V roce 1994 bylo překonáno tehdejší historické maximum z roku 1920 a v dalších letech byla hodnota vždy větší než v roce předešlém – v roce 2003 to bylo 25,3 %. Uvedl, že se zvyšují počty narozených mimo manželství ženám od 20 let, prudký vzestup je u 30–34letých. V současné době jsou děti narozené matkám do 20 let z více jak 80 % mimomanželské, u 20–24letých je to přes 40 %. Podíl narozených mimo manželství klesá s rostoucím vzděláním matky – u základního vzdělání je to přes 65 %, u vysokoškolaček okolo 10 %. Prostorové rozložení (podle okresů) podílů narozených mimo manželství je v 90. letech i za roky 2000–2003 obdobné. Nejvyšší hodnoty byly v okrese Most, nejnižší v okrese Uherské Hradiště.

Uvedené výsledky se týkaly souboru 230 tis. známých, z toho 176 tis. unikátních osob (to je matek rodičích mimo manželství) a z nich jen 5,7 % bylo s chybou znemožňující další sledování. Soubory za jednotlivé roky 1991–2003 se měnily jak věkovým složením, tak podle rodinného stavu matky. Ze zpracování jsou patrné dva základní závěry:

- Z výchozích souborů svobodných matek jednotlivých roků jich do manželství v dalších letech vstupuje stále menší část. Tak např. ze svobodných matek rodičích v roce 1991 se jich do jednoho roku vdalo 21 %, z obdobné skupiny z roku 2002 jen necelých 10 % a např. po pěti letech se ze souboru z roku 1991 vdalo 39 %, ale ze souboru z roku 1998 jen 30 %.
- Sledované svobodné matky, které vstoupily posléze do manželství, měly v průměru více dětí než ty, které zůstaly svobodnými. Ze skupiny

svobodných matek rodičích v roce 1991 první dítě měly ty, které se vdaly do roku 2003, v průměru 2,14 dětí, ty které zůstaly svobodné 1,80 dětí. Tato závislost je patrná i u všech dalších skupin podle roku narození prvního dítěte za svobodna.

V závěru byla diskutujícími oceněna novost přístupu k uvedené problematice, zejména sledování tzv. kariéry svobodných matek a bylo konstatováno, že ke škodě věci zatím současná statistika nezachycuje nesezdané páry.

Listopadová, 380. demografická středa byla věnována **Migraci v ČR v současnosti**. Přednášející *Zdeněk Čermák* (katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PŘF UK) v úvodu zdůraznil potřebu hodnotit migrační vývoj v širším kontextu ekonomických, demografických a sídelních změn po roce 1989.

Vývoj vnitrostátní migrace v České republice je v 90. letech podmíněn dvěma základními faktory. Na jedné straně to jsou obecnější zákonitosti vývoje migračních procesů korespondující s přechodem od industriální do postindustriální fáze společnosti, na druhé straně pak specifické faktory související s transformací posttotalitních zemí.

K dlouhodobým trendům poválečného vývoje migrace v Česku patří především: a) uzavírání migračních vztahů na nižších regionálních úrovních odrážející se v atraktivitě malých a středních měst, b) snižování významu koncentračního efektu migračních procesů, c) celkové snižování úrovně migrační mobility, které zvláště zřetelně pokračuje i v 90. letech.

Vedle poklesu celkové mobility obyvatel došlo k nejvýraznějším změnám po roce 1990 v migrační bilanci a vzájemných vztazích jednotlivých velikostních kategorií obcí. Postupné zvyšování migrační atraktivity malých obcí a naopak její snižování u středních a velkých měst vedlo po roce 1994 k úplnému zvratu tradičního modelu – velikostní kategorie obcí do 5 tis. obyv. jsou v současnosti migračně ziskové, kategorie nad touto velikostní hranicí naopak ztrátové. Překvapující jsou především migrační zisky i ve skupině nejmenších obcí do 500 obyv.

Hlavní bariérou předpokládaného rozvoje migrační mobility a rozhodujícím faktorem zvratu migrační bilance velikostních kategorií obcí je jednoznačně nepříznivá situace na trhu s byty. Novým jevem 90. let v Česku jsou suburbanizační procesy. Po nevyřádných začátcích lze v současnosti hovořit o jejich plném nastartování (alespoň

u největších metropolí), a to až z pohledu kvantitativního, tak i kvalitativního. Suburbanizační migrační proudy představují v prvních letech nového tisíciletí nejvýznamnější součást regionálních i sídelních migračních vztahů a jednoznačně dominují celému migračnímu systému Česka.

Transformační období po roce 1990 lze z hlediska migračního vývoje rozdělit do dvou etap. V první, díky „skokové“ změně v řadě vnějších podmínek, dochází k destrukci původního migračního modelu. Je to období nejednoznačných, často protichůdných vývojových tendencí. Ve druhé etapě, zhruba po roce 1995, se začínají postupně zřetelněji formovat některé nové pravidelnosti.

Závěrečná diskuse byla zaměřena na některé otázky vztahu bytového trhu a migrace a na problematiku kvality statistických dat.

Dne 15. prosince – ne tradičně až třetí středu v prosinci – se konal v pořadí již 381. tradiční „historický“ diskusní večer České demografické společnosti. Tentokrát to ale nebylo téma z historické demografie, nýbrž z historie demografie (obvyklý mor ale nepřišel zkrátka). *Felix Koschin* (VŠE) uvedl **Kapitoly z historie demografie**, konkrétně vybrané pasáže z nejstarších demografických textů týkajících se tématu, které bychom dnes nazvali populační politikou. Nejstaršími texty byly *Grauntova Pozorování*, *Halleyho Odhad úrovně úmrtnosti* a *Malthusův Zákon populace*. Nejsou to samozřejmě texty, které se primárně věnují populační politice, nicméně zajímavé postřehy na toto téma, a také na téma sociální politika, se v nich najdou. Někdy jsou až překvapivě moderní, někdy odhalují omezenost i tak velkých myslitelů, jakými byli uvedení autoři. Právě jejich mylné úvahy mohou sloužit jako memento pro nás, když uvažujeme o budoucnosti (a to demografové činí relativně často).

V Olomouci se 3. listopadu 2004 se uskutečnil třetí diskusní demografický večer na téma **A kde tedy ty děti jsou? (příčiny a důsledky poklesu porodnosti v České republice)**. Tak jako předešlé večery i tento byl koncipován jako vystoupení čtyř referujících z různých oborů a tým i různých pohledů na problematiku. První přednášející, *Eva Dostálová*, studentka *Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci*, seznámila přítomné s výsledkem svého průzkumu mezi skupinou studentů – spolužáků. Z deseti životních hodnot, které respondenti hodnotili známkami od 0 do 5 (5 nejvyšší hodnota), nejčastěji muži a ženy označili „žít pro rodinu a děti“ (průměr 4,3 resp. 4, 6). Představu nepracovat v zaměstnání při výchově dětí měla více jak polovina žen ve věku do 3 let dítěte, pak podíl výrazně klesal. U mužů byla hranice pro přání, aby matka s dítětem byla doma, posunuto na delší období. Podobně jako v jiných průzkumech i zde většina uvedla jako ideální počet dětí 2 (přibližně

70 %), ale při odpovědi na vlastní plány již byly počty nižší (i s očekávanou bezdětností). Za nejvhodnější svůj věk pro první dítě považovali muži 28 roků, ženy 26.

Vladimír Polášek (ČSÚ) hovořil o dlouhodobém vývoji počtu narozených a ukazatelů plodnosti v České republice. Zaměřil se zejména na údaje o legitimitě narozených a to nejen narozených v manželství a mimo manželství, ale i na pohled z hlediska rodinného stavu, věku a bydliště matky. Uvedl, že podíly narozených mimo manželství kolísaly ve 20. a většinu 30. let minulého století okolo 10–12 %, po válce byly dlouho stabilní mírně přes 5 %, ale pak v 80. a hlavně 90. letech zřetelně narůstaly. V současné době jsou již přes 25 %. Prostorové rozložení (podle okresů) narozených mimo manželství zůstalo v 90. letech i od roku 2000 stejné – nízké hodnoty má jižní Morava při hranici se Slovenskem a vysoké severozápadní pohraničí. Zdůraznil však, že vzestup v 90. a dalších letech se týkal všech oblastí ČR. Dále se zaměřil na další „demografické“ chování svobodných matek, tj. na jejich vstup do manželství a rození dalších dětí. Uvedl, že svobodné matky, resp. rozvedené a ovdovělé rodiče v letech 1991–2003 do manželství vstupují stále méně, tj. zvyšuje se podíl těch, které již do následného manželství nevstupují.

Další z přednášejících *Petr Hrachovec*, lékař z *Porodnicko-gynekologické kliniky Lékařské fakulty Univerzity Palackého v Olomouci* hovořil o současných trendech v porodnosti. Srovnal porodnost v naší republice se zeměmi EU. Ze srovnávaných zemí měla ČR nejnižší úhrnnou plodnost. Za příčiny klesající porodnosti v ČR považuje: odkládání mateřství do vyššího věku, zvyšující se počty sterilních párů (asi každý desátý pár, resp. každá desátá žena má problémy s otěhotněním), migraci do zemí EU, USA a klesající počet dětí v jednotlivých rodinách (ekonomické aspekty a vysoký počet rozvodů). Popsal postup a metody léčby neplodnosti a uvedl výsledky léčby v rámci programu mimotělního oplodnění (IVF+ET) v Centru asistované reprodukce FN Olomouc.

Rok	2001	2002	2003
Grav./ET %	38,1	38,2	46,6

Poslední z referujících, teolog *Petr Žůrek* z *Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci* vysvětlil hodnotu dítěte v křesťanském pohledu a zaujal stanovisko k některým otázkám antikoncepce a řešení bezdětnosti způsobenou neplodností manželských párů. Na závěr byly diskutovány jednotlivé příčiny poklesu porodnosti v ČR a možnosti řešení, resp. upozornění na význam pronatalitní a rodinné politiky státu.

VP-ZČ-FK

Vladimír Roubíček (1930–2005)

Dne 18. ledna 2005 odešel navždy v nedokončených sedmdesáti pěti letech jeden z předních českých poválečných demografů *prof. Ing. Vladimír Roubíček, CSc.* Narozen 11. 5. 1930 v Praze vystudoval fakultu statistiky Vysoké školy ekonomické, na kterou po skončení studia nastoupil. V jejím rámci založil v roce 1968 *Laboratoř demografie*, ze které v roce 1990 vznikla samostatná katedra demografie. Tyto dva roky jsou pro prosazování demografie charakteristické a dobře vystihují tehdejší dobu. Laboratoř demografie byla počátkem sedmdesátých let v době normalizace opět zrušena, Roubíček nesměl vést aspiranty a jeho další vědecko-pedagogický postup byl zastaven. Jmenován profesorem byl teprve roku 1990, kdy také katedru založil.

Zájmy Vladimíra Roubíčka byly velmi široké a zdaleka se neomezovaly jenom na statistiku nebo demografii. Ve studentském amatérském souboru hrál např. jednu z hlavních postav v *Goldonho Lhářích* a zřejmě jen náhodou se neorientoval na hereckou dráhu, ke které měl nesporný talent. Jeho první práce byly z oboru statistiky. S kolektivem katedry statistiky napsal několik učebních textů. Kromě toho se věnoval výpočetní technice a grafickým metodám. Poměrně brzy se však jeho zájem začal orientovat na demografickou statistiku. Důležitým počínem bylo tehdy vydání skript **Demografická statistika** (1958), které znamenaly důležitý skutek pro návrat demografie mezi uznávané obory, i když tehdy v rámci ekonomické statistiky. Kvalitní úroveň těchto skript potvrdilo i jejich předložení jako kandidátské disertační práce. Jeho habilitační práce byla věnována potenciální demografii a její podstatná část byla publikována ve sborníku *Statistika a demografie VII* v roce 1967 pod titulem **Populační prognózy a potenciální demografie**.

Bohatá Roubíčková publikační činnost byla soustředěna do několika svou podstatou především metodických okruhů. V popředí jeho zájmu byly

tabulky života, a to jak úmrtnosti tak plodnosti, tabulky pracovní aktivity, kohortní analýza, populační prognózy a potenciální demografie. Významné jsou jeho učební texty z demografie, kterých vydal několik. Jsou to **Vybrané kapitoly z demografie** (1966), **Základy obecné a ekonomické demografie** (1970) a **Úvod do demografie** (1997). Byl členem kolektivu, který připravil k prvnímu vydání **Mnohojazyčný demografický slovník** (1965).

Vladimír Roubíček byl zakládajícím členem *Československé demografické společnosti*, jejím místopředsedou a poté dlouhou dobu vědeckým tajemníkem. Měl velký vliv na všechny aktivity Společnosti a mnoho jich sám inicioval. Byly to pravidelné přednášky i národní a mezinárodní konference. Od vzniku časopisu **Demografie** v roce 1959 byl nepřetržitě členem její redakční rady, byl členem *Mezinárodní unie pro vědecké studium populace* a *Evropské asociace pro populační studie*.

Do posledních dnů svého života aktivně pracoval. Ještě v lednu měl konzultace pro studenty a v letním semestru měl mít přednášky a semináře. Poslední dobu nebyl zcela zdrav, ale to mu nebránilo v aktivní účasti v pedagogické a publikační činnosti. Jeho poslední příspěvek vyšel v *Demografii* před dvěma lety – **Plodnost a potratovost obyvatelstva České republiky v závislosti na velikostních skupinách obcí** (2002, roč. 44, č. 3, s. 171–176).

Česká demografie ztrácí ve Vladimíru Roubíčkově svého čelného představitele, jehož památka zůstane v její historii navždy zapsána. Jeho spolupracovníci pak v něm ztrácejí vzácného kolegu a přítele, s kterým bylo možno v řadě dílčích otázek souhlasit i nesouhlasit, ale diskuse s ním byly vždy plodné a inspirativní. Nikdy se mi nestalo, že bych s ním byl v rozporu v zásadních otázkách, neboť zájem o českou demografii nás vždy spojoval.

Zdeněk Pavlík

Kdo zajistí naši budoucnost? Trilaterální demografická konference, Praha 23. 5. 2005

Česká demografická společnost spolu s *katedrou demografie a geodemografie PFF UK*, *Centre française de recherche en sciences sociales* a *Goethe-Institut Prag* pořádají celodenní demografickou konferenci o problematice porodnosti a mezinárodní migraci v České republice, Francii a Německu. Cílem konference je hlubší poznání současné situace v každé zúčastněné zemi a vzájemná

výměna zkušeností. Na programu budou tři témata: 1) **Proč (ne)máme děti?**, 2) **Migrace, pluralita a integrace**, 3) **Proč a jakou rodinnou a imigrační politiku?** Ke každému tématu vystoupí po jednom přednášejícím z každé země, jednacím jazyky budou čeština, francouzština a němčina. Příspěvky budou simultánně tlumočeny.

Co mají tyto země společného a co je odlišuje?

Konec 20. století byl ve znamení historicky bezprecedentního poklesu plodnosti v Evropě. Narostla bezdětnost a rodiče se často spokojí pouze s jedním dítětem. Hluboký deficit narozenců nemůže nahradit zahraniční migrace, je závěr Evropského populačního fóra z ledna roku 2004.

Konference by měla odpovědět na otázku, jak vidí svou demografickou situaci Francie, Německo a Česká republika, země, které na sebe geograficky navazují. Všechny tři státy byly po určitou dobu rekordmanky nejnižší plodnosti na světě, i když v odlišných dobách a tudíž také souvislostech. Počátkem 20. století byla celosvětově nejnižší hodnota průměrného počtu dětí na jednu ženu 2,5, a tu vykazovala Francie. NSR byla první vyspělou zemí, kde se v letech 1984–1985 průměrný počet dětí na jednu ženu snížil na 1,29–1,28, tj. na úroveň tzv. „lowest low fertility“, jejíž hranice je definována průměrem nepřesahujícím 1,3 dětí na jednu ženu. V bývalé NDR bylo minimum 0,77 dětí na jednu ženu zaznamenáno v letech 1993–1994. Česká republika dosáhla svého rekordu 1,13 dětí na jednu ženu sice až v roce 1999, ale období velmi nízké plodnosti zde přetrvává již od roku 1995.

Francie má dlouholetou a bohatou zkušenost s úspěšnou pronatalitní politikou a patří dnes k evropským zemím s vyšší plodností (1,89 dětí na jednu ženu v roce 2003). Naopak v bývalé Spolkové republice Německo nebyla v poválečném období (na rozdíl od NDR) přijata žádná populační opatření z důvodů obav z analogií s populační politikou fašistic-

kého režimu a tato situace se zde začala měnit až koncem 90. let. V České republice byla po roce 1989 přerušena kontinuita podpory rodin s dětmi, což mimo jiné přispělo k výraznému propadu plodnosti.

Evropská unie je atraktivní pro zahraniční migraci. Současně však narůstá hostilita domácího obyvatelstva vůči přistěhovalcům. Oficiální imigrační politika je obvykle restriktivní se snahou omezit roční příliv cizinců, resp. si vybírá pouze určité skupiny obyvatelstva (kvalifikované pracovníky). Jak hodnotí své přistěhovalce Francie, země s nejdelší historickou zkušeností v tomto ohledu, Německo, které si po válce zvalo zahraniční dělníky a Česká republika, jejíž zkušenost je nejkratší? Promění dlouhodobé přistěhovalství etnické složení domácího obyvatelstva a přetransformuje evropské kulturní dědictví? Bude se společnost etnický a kulturně pluralizovat bez výrazných konfliktů a nebo bude prioritou integrace až asimilace cizinců. Předmětem uvedených tří témat bude tedy zamýšlení se nad současnou rodinou a její reprodukci, nad směřováním evropské společnosti a hledání inspirace ve strategiích rodinné a imigrační politiky. K diskusi a eventuálnímu objasnění těchto otázek by měla přispět květnová konference.

Trilaterální konference, jež se uskuteční místo obvyklé národní konference, se bude konat v **pondělí – 23. května 2005, od 9 do 17 hod. ve Velké geologické posluchárně Přírodovědecké fakulty (Albertov 6, Praha 2)**.

Jitka Rychtaříková

EURODAC a SIS – evropské systémy zabezpečení

Na základě rozhodnutí Evropské komise z přelomu století o zvýšení účinnosti zabezpečovacích systémů členských zemí v souvislosti s hrozbou terorismu, začínají se od roku 2004 realizovat programy, kterými se mají tyto systémy zavést a udržovat v chodu v nové podobě.

První z nich je systém EURODAC, který zavádí registr otisku prstů vybraných skupin osob a jednotlivců v podobě EURODATA banky. Druhým prostředkem je předpokládaný systém SIS (Schengen Informationssystem). Je to systém informací o vybraných osobách, organizacích a jejich systémech. Fungování obou systémů bylo prověřeno během roku 2004 s velmi kladnými výsledky.

EURODAC systém představuje registr informací o osobách hledajících azyl, ilegálních migrantech nebo jinak nelegálně žijících jednotlivcích v členských zemích Evropské unie. Základní informací je otisk prstů dotyčných osob, ale i všechna relevantní data osoby. Jedním z cílů registru vedeného policejními orgány je zabránit např. duplikacím v podáních žádostech o azyl. V případě vícečetné žádosti

je potenciální azylant vrácen do země, kde byl prvně otiskem prstů rekonoskován. Metoda otisku deseti prstů je považována za nejhodnější a nejlevnější identifikaci osoby. Metoda není podrobována skrupulózním kritikám o ochraně osobnosti apod., ač jde o metodu ryze policejní.

Registr byl uveden v chod v lednu 2004 v rámci Schengenských dohod v členských zemí Unie s výjimkou Dánska, ale za účasti Norska a Islandu jako nečlenských států EU. Centrální registr má sídlo v Bruselu a je řízen Komisí EU.

Jednotlivé doklady s otisky prstů v různých zemích jsou porovnávány a ověřovány. Tento způsob je považován za ekonomický a má velkou vypovídací hodnotu.

Výsledky проверки fungování a rozsahu registru jsou považovány za nadějně a podporující jeho další rozvoj. Za první rok fungování prošly systémem statisíce informací o statistických osobách. Systém otisku prstů byl aplikován na 246 902 osob starších 14 let, u 7857 ilegálních imigrantů do některé země EU a u 16 814 osob zdržujících se v některé členské

zemi ilegálně. Duplicitních žádostí o azyl bylo zjištěno 17 287 osob, což znamenalo, že 7 % žadatelů o azyl podalo dvě ev. více žádostí.

Datový zásobník SIS zahrmoval v polovině roku 2003 10,8 mil. údajů, v tom 10 mil. tzv. „věcných“, a 0,8 mil. osobních charakteristik. Data se týkají hledaných osob, ztracených pasů, řidičských průkazů nebo odcizených vozidel.

V roce 2002 bylo na základě informací v SIS-registru předběžně zadrženo 17 000 osob a 350 000 byl odmítnut vstup do země EU. U 800 000 osobních charakteristik osob v registru jde z 80 % o žadatele o azyl nebo uprchlíky, kteří byli zadrženi při ilegálním přechodu hranic. Pouze 1–2 % představovaly zmizené osoby nebo pachatelé trestných činů.

V průběhu roku 2004 byl projednán převod právních norem EU týkajících se SIS registru do národních legislativ. Po rozšíření počtu členských zemí EU na 25 v roce 2004 bylo nutno uvažovat o rozšíření systému na systém 2. generace. Mělo by se tak stát do roku 2006. Schengenský informační systém nemá jen ryze informační povahu, ale má sloužit i zprostředkování sociálních dat. Přístup k informacím mají mít nejen policista a tajné služby, ale také celní úřady a správní orgány.

Pramen: Michael Wuttke. Europa: Eurodac und Schengen Informationssystem. Migration und Bevölkerung, 2004, roč. 7, říjen, s. 3.

Vladimír Srb

Vývoj počtu obyvatel Země od prehistorie až po současnost

V říjnovém čísle bulletinu **INED Population et Sociétés** z roku 2003 publikoval *Jean-Noel Biraben* zajímavou studii o vývoji počtu světového obyvatelstva od prehistorických dob po současnost. Jeho nejstarší odhady sahají k poslední době ledové před 40 tisíci lety, v níž svět podle jeho názoru obývalo přibližně 1,5 miliónů lidí, z toho 1 milión žil v Africe, 300 tisíc v Americe, 150 tisíc v částečně zaledněné Evropě a zbývajících 50 tisíc v Austrálii. Někdy před 8 tisíci až 6 tisíci lety žilo na Zemi již 7 až 30 miliónů osob, před čtyřmi tisíci lety – 2000 let př. n. l., překročil počet obyvatel světa 100 miliónů. Následující vývoj vyjádřil Jean-Noel Biraben tabulkou.

Jak je zřejmé, Biraben pečlivě strukturuje starověký a středověký populační vývoj a neopomíjí ani období, v nichž počet obyvatel jednotlivých regionů i světa výrazně klesl vlivem epidemií nebo válečných konfliktů. Od dosavadních odhadů se Birabenova data podstatně nerozcházejí, odlišují se nejvíce v případě Asie.

Jako vždy přímý pohled na akceleraci populačního růstu ve 20. století vyvolává u čtenáře znepokojení. V prvním tisíciletí našeho letopočtu počet obyvatel světa přes všechny výkyvy zůstal konstantní, za další tisíciletí se zvýšil na necelý dvojnásobek, za dalších 300 let na necelý čtyřnásobek, za dvě století od roku 1800 do roku 2000 však už

Tab. 1 Vývoj počtu obyvatel světa od starověku až po současnost (Population development numbers of world from antiquity up to present)

Region	Letopočet										
	-400	0	500	1000	1300	1400	1500	1700	1800	1900	2000
	počet obyvatel (v miliónech)										
Čína (+Korea)	19	70	32	56	83	70	84	150	330	415	1273
indický subkontinent	30	46	33	40	100	74	95	175	190	290	1320
jihovýchod Asie	42	47	45	33	21	19	23	30	28	38	259
Japonsko	0,1	0,3	2	7	7	8	8	28	30	44	126
ostatní Asie	3	5	8	19	29	29	33	53	68	115	653
Evropa (vč. Ruska)	32	43	41	43	86	65	84	125	195	422	782
severní Afrika	10	13	12	10	9	8	8	9	9	23	143
ostatní Afrika	7	12	20	30	60	60	78	97	92	95	657
Severní Amerika	1	2	2	2	3	3	3	2	5	90	307
ostatní Amerika	7	10	13	16	29	36	39	10	19	75	512
Oceánie	1	1	1	1	2	2	3	3	2	6	30
Svět úhrnem	152	250	205	257	429	374	458	682	968	1613	6062

více než na šestnásobek. Poroste světové obyvatelstvo stejným tempem nadále, nebo bude jeho růst dokonce znovu akcelarovat? Podle Birabena nikoli, v polovině 21. století očekává, shodně s většinou ostatních teoretiků, zastavení populačního růstu

světá – pokud se ovšem skutečně realizují předpoklady, že plodnost světového obyvatelstva se bude nivelizovat a v dnešních rozvojových zemích podstatně klesne.

Milan Aleš

VNITROSTÁTNÍ STĚHOVÁNÍ V ČESKÉ REPUBLICE PODLE DŮVODŮ A DRUHŮ STĚHOVÁNÍ 1993–2001

Ekonomický vývoj České republiky, charakterizovaný po roce 1989 nejen růstem hrubého domácího produktu, ale také snižováním zaměstnanosti ročníků 15–59letých obyvatel, byl provázen nejprve snižováním objemu stěhování (1989–1997), poté však jeho růstem (1998–2003). Měnily se i důvody stěhování při relativní stabilitě podílů stěhování na krátké, střední i větší vzdálenosti.

Tab. 1 Vnitřní stěhování, jeho intenzita a druhy 1993–2001 (Internal migration by intensity and type, 1993–2001)

Období	Úhrn vnitřního stěhování	Stěhování		Druh stěhování			Druh stěhování v %		
		na 1000 obyv.	na 1 obec	z obce do obce v okrese	z okresu do okresu v kraji	z kraje do kraje v ČR	obec x obec	okres x okres	kraj x kraj
1993–1995	655 345	21,1	35,4	363 369	134 808	157 168	55,4	20,6	24,0
1996–1998	596 499	19,3	31,9	332 243	122 250	143 006	55,7	20,5	23,8
1999–2001	605 814	20,4	32,3	329 017	108 304	168 493	54,3	17,9	27,8

Objem vnitrostátního stěhování v letech **1993–1995** ve výši 655 345 změn trvalého pobytu obyvatelstva znamenal prostorový pohyb 21,1 obyvatel na 1000 žijících ročně. Na jednu obec připadalo ročně 35,4 stěhujících se obyvatel. Při klesajícím objemu stěhování v období **1996–1998** na 596 499 obyvatel to znamenalo snížení intenzity vnitřní migrace na 19,3 u obyvatel a na 31,9 u obcí. Nárůst počtu stěhujících se obyvatel formou změny obce trvalého pobytu na 605 814 v letech **1999–2001** znamenal opět mírné zvýšení obou ukazatelů intenzity migrace, a to na 20,4 u obyvatelstva a na 32,3 u obcí. K těmto ukazatelům je nutno uvést, že objem stěhování podléhal i menším změnám vymezení tohoto pohybu. V roce 2000 a 2001 je totiž v rámci statistiky vnitřního stěhování sledován i migrační pohyb cizinců s pobytem delším než 90 dnů. Druhým faktorem je, že v roce 1993 bylo v Česku 6196 obcí, v roce 2001 jich bylo 6258. Obě změny však neměly na ukazatele intenzity migrace podstatný vliv ani u přepočtu na obyvatele, ani u přepočtu na obce.

Po všechna tři tříletá období představovalo stěhování z obce do jiné obce v okrese zhruba polovinu změn trvalého pobytu obyvatele, stěhování mezi okresy na území jednoho a téhož kraje pětinu změn trvalého pobytu a migrace mezi kraji čtvrtinu tohoto pohybu, i když v roce 2000 a 2001 se počet krajů zvýšil z 8 na 14 regionů. Podíl mezikrajového pohybu tak vzrostl z 23,8 % na 27,8 %.

V průběhu sledovaných tříletých období se měnily v závislosti na ekonomickém, ale také společenském vývoji i důvody stěhování. Rozsah těchto změn vyjadřují data v tab. 2, zpracovaná podle úplné škály migračních motivů zjišťovaných statistikou stěhování.

Tab. 2 Důvody vnitřního stěhování 1993–2001 (Internal migration by migration causes, 1993–2001)

Období	Úhrn vnitřního stěhování	Důvody vnitřního stěhování v procentech								
		změna pracoviště	přiblížení k pracov.	učení, studium	zdravotní	sňatek	rozvod	bytové důvody	rodinný příslušník	jiné a neznámé
1993–1995	655 345	4,1	3,7	0,8	5,2	9,3	3,1	25,4	29,1	19,3
1996–1998	596 499	2,8	3,1	0,9	5,7	8,8	3,1	27,5	27,5	20,6
1999–2001	605 814	2,3	3,2	0,8	4,6	7,8	3,0	29,1	25,9	23,3

Jako prvou významnou změnu lze označit snížení podílu stěhování z „pracovních důvodů“, kam zařazujeme stěhování z důvodu **změny pracoviště** a z důvodu **přiblížení se k pracovišti**. Podíl tohoto stěhování se snížil ze 7,8 % v letech 1993–1995 na 5,9 % v následujícím tříletí a na 5,5 % v posledním tříletí. V uvedených tříletích se snižovala i míra stěhování v přepočtu na exponovaný počet pracujících v národním hospodářství, a to z prvotních 3,49 migrantů na 1000 pracovníků nejprve na 2,43 a poté v tříletí 1999–2001 na 2,30 změn trvalého pobytu na území republiky.

V rámci stěhování z „pracovních důvodů“ docházelo v průběhu posledního desetiletí uplynulého století ke zvyšování podílu stěhování přiblížení se k pracovišti na úkor důvodu změny pracoviště u všech tří druhů vnitřního stěhování, a to u stěhování mezi obcemi v hranicích jednoho okresu v tomto tempu: 64,0 % → 67,1 % → 73,7 %; u stěhování mezi okresy na území kraje v podobě 44,3 % → 51,2 % → 59,9 %, a u stěhování mezi jednotlivými i kraji následovně: 35,2 % → 42,0 % → 49,7 %.

Zdravotní důvody jako důvod stěhování se pohybovaly mezi 4,6–5,7 % všech důvodů. Tento motiv stěhování je vysvětlován jednak jako snaha najít „zdravější bydliště“, ale také jako snaha „přiblížit se k zdravotním zařízením“. Lze odhadnout, že tento druhý motiv patrně začíná převažovat.

Z osobních důvodů stěhování byl vývoj migrace z důvodu **sňatku** v úzké souvislosti s vývojem sňatečnosti v České republice, kdy počet uzavřených manželství (v sledovaných třiletích) vzrostl ze 179 429 na 166 727 a poté až na 161 218. Na 100 uzavřených manželství připadalo v průběhu sledovaných let kolem 30 % stěhujících se novomanželů, s mírně klesajícím podílem. Při uzavření manželství se častěji stěhují nevěsty než ženiši; je to kolem 57–58 %. V jednotlivých třiletích připadalo na 100 sňatků stěhování ženichů ve 14,3 % → 13,1 % → 12,0 % případů. U nevěst byla uvedená časová řada podílových ukazatelů 19,7 % → 18,4 % → 17,5 %. Shora uvedený podíl stěhujících se nevěst ve výši 57–58 % byl stejný u všech tří druhů stěhování, tj. z obce do jiné obce, z okresu do jiného okresu i z jednoho kraje do jiného kraje.

Rozvod jako důvod stěhování se pohyboval kolem 3 % migrací ve všech sledovaných třiletích, přestože absolutní počet rozvodů měl značně odlišné rozměry: 92 301 → 97 941 → 84 947 (v posledním třiletí došlo ke snížení v důsledku novely o rodině č. 91/1998 Sb.). Podíl obou pohlaví na tomto druhu stěhování byl velmi vyrovnaný kolem 50 %. Na 100 povolených rozvodů připadalo u mužů 10,9 % → 10,4 % → 10,9 % stěhování, u rozvedených manželů to bylo 10,9 % → 9,6 % → 10,4 % migrantek. Důvody zvýšení intenzity migrace rozvedených manželů v letech 1998–2001 lze vysvětlit kompenzací neuskutečněných stěhování v letech 1996–1998. Mírně nižší než padesátiprocentní podíl žen mezi stěhujícími se rozvedenými manžely byl jen u stěhování z jedné obce do jiné obce na území okresu (47–48 %); u obou dalších druhů migrace byl podíl žen mírně vyšší než 50 %.

Mezi důvody stěhování se postupně zvyšovaly **bytové důvody**, a to bez ohledu na probíhající změny v počtu dokončovaných bytů v třiletích: 62 699 → 53 422 → 73 699, což dokazuje, že nová bytová výstavba je patrně pro změny bydliště méně významná, než se předpokládá. Podíl žen na stěhování z bytových důvodů se trvale pohybuje kolem 51–52 %, a to u všech tří druhů stěhování.

Následující přehledy umožňují analyzovat změny, k nimž došlo u jednotlivých důvodů vnitřního stěhování v odstupech třiletých období u každého ze statisticky zjišťovaných migračních důvodů pod zorným úhlem druhu vnitřní migrace. U stěhování, při němž se měnil kraj trvalého bydliště, je časové srovnání z důvodu změny počtu krajů od roku 2000 jen informativní.

Tab. 3 Vnitřní stěhování z důvodu změny pracoviště 1993–2001 (Internal migration by change in workplace, 1993–2001)

Období	Absolutní počet stěhujících se			Podíl (%) stěhování na úhrnu ČR		
	mezi obcemi v okresu	mezi okresy v kraji	mezi kraji v ČR	mezi obcemi v okresu	mezi okresy v kraji	mezi kraji v ČR
1993–1995	5 768	7 753	13 729	1,6	5,8	8,7
1996–1998	3 659	4 760	8 672	1,1	3,9	6,1
1999–2001	2 282	2 882	8 590	0,7	2,7	5,1

Objem stěhování z důvodu **změny pracoviště** spojené se změnou obce bydliště v okrese se mezi prvním a třetím obdobím snížil o 60,4 %, u stěhování se změnou okresu trvalého pobytu došlo ke snížení migrace o 62,8 %. Přitom podíl stěhování z uvedeného důvodu zůstal v třiletí 1999–2001 u prvního druhu stěhování (na krátké vzdálenosti 15–20 km) na hladině 0,7 % všech migračních pohybů mezi obcemi okresů. U stěhování se změnou okresu trvalého pobytu, tedy migrace na střední vzdálenosti 60–80 km, došlo ke snížení podílu migrací na uvedenou vzdálenost z 5,8 % na 2,7 %. U třetího typu vnitřní migrace na nejdelší vzdálenosti kolem 150–250 km zůstal podíl – i přes uvedenou metodickou výhradu – nejvyšší i v letech 1999–2001.

Počet stěhujících se z důvodu **přiblížení se k pracovišti** se snížil mezi prvním a třetím třiletím u stěhování mezi obcemi stejného okresu o 38,8 %, a u stěhování se změnou okresu bydliště o 30,2 %. Přiblížení se k pracovišti cestou přestěhování zůstalo tedy častějším případem migrace než u změny pracoviště jako hlavní příčiny změny bydliště. Na rozdíl od stěhování spojeného se změnou pracoviště se tak podíly tohoto typu migrace změnilly i méně výrazně než v prvním případě migrace z pracovního důvodu.

Tab. 4 Vnitřní stěhování z důvodu přiblížení se k pracovišti 1993–2001 (Internal migration by moving closer to workplace, 1993–2001)

Období	Absolutní počet stěhujících se			Podíl (%) stěhování na úhrnu ČR		
	mezi obcemi v okresu	mezi okresy v kraji	mezi kraji v ČR	mezi obcemi v okresu	mezi okresy v kraji	mezi kraji v ČR
1993–1995	10 425	6 174	7 472	2,7	4,6	4,8
1996–1998	7 446	5 000	6 268	2,2	4,1	4,4
1999–2001	6 382	4 308	8 484	1,9	4	5

Tab. 5 Vnitřní stěhování ze zdravotních důvodů 1993–2001 (Internal migration by health, 1993–2001)

Období	Absolutní počet stěhujících se			Podíl (%) stěhování na úhrnu ČR		
	mezi obcemi v okresu	mezi okresy v kraji	mezi kraji v ČR	mezi obcemi v okresu	mezi okresy v kraji	mezi kraji v ČR
1993–1995	20 540	6 013	7 615	5,7	4,5	4,8
1996–1998	20 767	5 821	6 994	6,3	4,8	4,9
1999–2001	17 113	4 407	6 537	5,2	4,1	3,9

Počet změn iniciovaných ze **zdravotních důvodů** se mezi prvním a třetím třiletím snížil u stěhování mezi obcemi jednoho a téhož okresu o 16,7 %, ale u stěhování se změnou okresu bydliště došlo k úbytku o 26,7 %. Na úhrnu stěhování se tento hlavní migrační důvod snížil u všech druhů vnitřního stěhování, ale nejvyšší zůstal u migrací na krátké vzdálenosti se snižováním podílu migrace na střední vzdálenosti a na vzdálenosti nejvyšší. Stěhování na kratší vzdálenosti je patrně častěji motivováno snahou přiblížit se zdravotnímu zařízení, kdežto stěhování na větší vzdálenosti snahou po „zdravějším bydlení“.

Tab. 6 Vnitřní stěhování z důvodu sňatku 1993–2001 (Internal migration by marriage, 1993–2001)

Období	Absolutní počet stěhujících se			Podíl (%) stěhování na úhrnu ČR		
	mezi obcemi v okresu	mezi okresy v kraji	mezi kraji v ČR	mezi obcemi v okresu	mezi okresy v kraji	mezi kraji v ČR
1993–1995	35 211	13 803	12 113	9,7	10,2	7,7
1996–1998	30 096	11 800	10 593	9,1	9,7	7,5
1999–2001	26 591	9 465	11 471	8,1	8,7	6,8

Hlavní analytické ukazatele stěhování z důvodu **sňatku** byly uvedeny již shora. Zde budiž uvedeno, že počet migrujících z důvodu uzavření manželství se mezi lety 1993–1995 a 1999–2001 snížil u stěhování se změnou obce trvalého pobytu v rámci okresu o 24,5 %, ale při změně okresu trvalého bydliště činilo snížení 31,4 %. S relativně nejčastějším podílem této migrace se setkáváme u stěhování mezi okresy při relativně malých odchylkách podílových ukazatelů u obou druhých typů vnitrostátní migrace. Vyšší úbytek stěhování na větší vzdálenosti lze vysvětlit novými formami navazování známostí vedoucích ke sňatku.

Tab. 7 Vnitřní stěhování z důvodu rozvodu 1993–2001 (Internal migration by divorce, 1993–2001)

Období	Absolutní počet stěhujících se			Podíl (%) stěhování na úhrnu ČR		
	mezi obcemi v okresu	mezi okresy v kraji	mezi kraji v ČR	mezi obcemi v okresu	mezi okresy v kraji	mezi kraji v ČR
1993–1995	11 509	4 314	4 303	3,2	3,2	2,7
1996–1998	11 340	4 242	4 079	3,4	3,5	2,9
1999–2001	10 443	3 278	4 068	3,2	3	2,4

Počet stěhujících se obyvatel, kteří jako důvod migrace uvedli **rozvod**, byl v letech 1999–2001 při změně bydliště obce v rámci okresu nižší jen o 9,3 % než v třiletí 1993–1995, ale o 24,0 % byl nižší při stěhování spojeného se změnou okresu trvalého pobytu migranta. Podobně jako u migrací z důvodu sňatku i zde byly podílové ukazatele tohoto důvodu u jednotlivých druhů stěhování vyrovnané a pohybovaly se kolem 3 % mezi úhrnem sledovaných důvodů vnitřního stěhování u prvních dvou typů stěhování.

Stěhování z **bytových důvodů**, které představovalo v posledním desetiletí nejprve 25,4 % a v posledním

Tab. 8 Vnitřní stěhování z bytových důvodů 1993–2001 (Internal migration by housing, 1993–2001)

Období	Absolutní počet stěhujících se			Podíl (%) stěhování na území ČR		
	mezi obcemi v okresu	mezi okresy v kraji	mezi kraji v ČR	mezi obcemi v okresu	mezi okresy v kraji	mezi kraji v ČR
1993–1995	109 940	28 504	28 085	30,3	21,1	17,9
1996–1998	104 270	29 844	30 309	31,4	24,4	21,3
1999–2001	109 892	28 797	37 502	33,4	26,6	22,3

trieniu 29,1 % vnitrostátní migrace, se svými absolutními ukazateli mezi prvním a třetím třiletím téměř nezměnily a představovaly u stěhování mezi obcemi na území téhož okresu kolem 110 000 migrujících, a u stěhování se změnou okresu trvalého pobytu kolem 29 000 migrujících obyvatel. U stěhování obyvatel mezi obcemi okresu se podíl tohoto důvodu stěhování postupně mírně zvyšoval v souladu s celostátním pohybem podílového ukazatele: u stěhování se změnou obce bydliště na území okresu to byl vzestup z 30,3 % na 33,4 %, u stěhování spojeného se změnou okresu trvalého bydliště na území stejného kraje došlo ke zvýšení podílového ukazatele z 21,1 % na 26,6 %. S výhradou metodické změny způsobené zvýšením počtu krajů v roce 2000 z 8 na 14, můžeme zaznamenat i vzrůst podílového ukazatele stěhování mezi kraji ze 17,9 % na 22,3 %. Obecně lze konstatovat, že nejvyšší počet stěhování z **bytových důvodů** připadá na migrace na krátké vzdálenosti 15–20 km.

Závažnou výtka pro možnost solidních analýz prostorového pohybu obyvatelstva podle důvodů stěhování s požadovanou přesností vypovídacích schopností používaných ukazatelů, je poměrně značný podíl „ostatních a nezjištěných důvodů stěhování“, kdy navíc nejsme schopni oddělit a kvantifikovat oba komplexy. Přesto se i nadále domnívám, že sledování tak hromadného jevu, jakým je migrační pohyb obyvatelstva s **uváděním motivů** tohoto pohybu, má neobyčejný význam pro sociálně ekonomické studie a analýzy, a že jeho význam dokonce poroste, pokud tato statistika bude v ostatních evropských zemích na takové úrovni jako v České republice – pokud v nich vůbec existuje.

Vladimír Srb

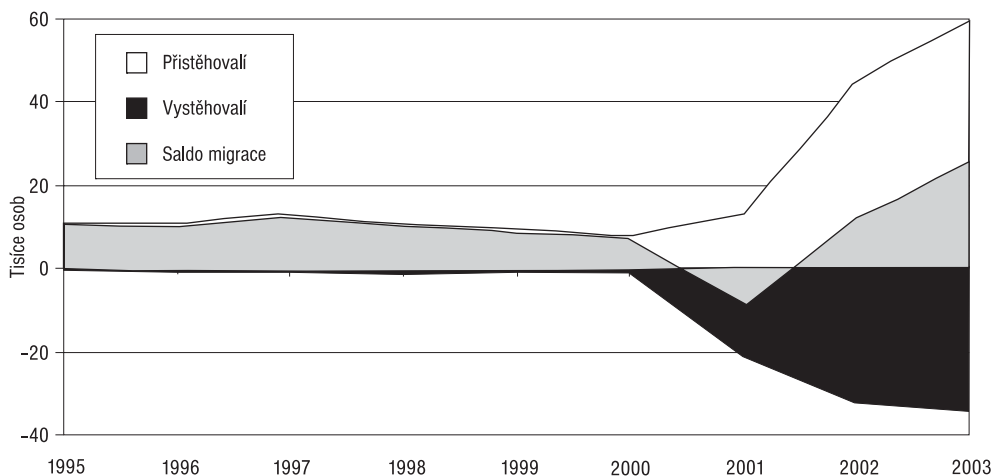
ZMĚNY VE SLEDOVÁNÍ ZAHRANIČNÍ MIGRACE V ČESKÉ REPUBLICE V POSLEDNÍCH LETECH

Vývoj zahraniční migrace byl v posledních letech značně rozkolísaný. V roce 2001 poprvé (a zatím naposled) bylo zjištěno záporné statisticky vykazované saldo zahraniční migrace. Hned v následujícím roce bylo saldo kladné a rok 2003 přinesl kladné a zhruba dvojnásobné saldo než v předchozím roce. Objem migrace v těchto letech vyrostl zcela nebyvalou měrou. Podle informací, které má *Český statistický úřad* (ČSÚ) v současné době k dispozici, bude i v roce 2004 saldo zahraniční migrace kladné i když o něco nižší než v roce 2003 (pokud nedojde k prudkým změnám). Nepravidelnosti v saldu zahraniční migrace způsobují problémy, protože svou velikostí ovlivňují celkový přírůstek (většinou alespoň částečným vyvážení záporného přirozeného přírůstku, v roce 2003 dokonce díky velkému kladnému saldu zahraniční migrace došlo po mnoha letech k celkovému populačnímu růstu), bilancovaný stav obyvatelstva i projekce budoucího vývoje počtu obyvatelstva. Aby bylo možné dosavadní vývoj nějakým způsobem zhodnotit, je nutné vysvětlit důvod výkyvu v roce 2001 a také výrazný nárůst počtu přistěhovalých a vystěhovalých v letech 2001–2003.

Za důvod prudkého zvýšení počtu přistěhovalých i vystěhovalých lze označit změnu metodiky neboli **definici stěhujících se osob** a z toho vyplývající změnu sběru dat. Do roku 2000 byla za stěhující považována osoba, která změnila adresu trvalého pobytu. Tato definice byla stejná pro občany ČR i cizince, u vnitřního i zahraničního stěhování a i způsob sběru dat byl pro oba typy stěhování i typy osob stejný (prostřednictvím Hlášení Obyv 5–12, které za občany ČR vyplňovala ohlašovna pobytu a za cizince Cizinecká a pohraniční policie). U cizinců vazba na trvalý pobyt znamenala např. to, že za přistěhovalého do ČR byl cizinec považován až v okamžiku, kdy v ČR získal povolení k trvalému pobytu (to mohlo být např. 15 let po příchodu do ČR a v okamžiku, kdy tento cizinec byl vykazován jako přistěhovalý, se fyzicky vůbec nikam nepohyboval).

S odkazem na **Doporučení OSN ke statistice zahraniční migrace** z roku 1998 byla počínaje rokem sčítání (2001) definice stěhujících se osob změněna (pouze u cizinců, protože u občanů ČR tato změna není možná z legislativních důvodů) a za stěhující se cizince jsou nadále považovány následující kategorie osob, jež mění obvyklý nebo trvalý pobyt:

Graf 1 Vývoj počtu přistěhovačích a vystěhovačích 1995-2003 (Numbers of immigrants and emigrants 1995-2003)

- cizinci s pobytem na víza nad 90 dní od okamžiku, kdy doba jejich pobytu v ČR překročila jeden rok (z důvodu rozlišování mezi krátkodobou a dlouhodobou migrací stanovené v Doporučeních),
- cizinci s povolením k trvalému pobytu (mezi přistěhovalé ze zahraničí by měli být zařazeni jen v případě, že toto povolení získali ihned po příjezdu do ČR nebo do roka od tohoto příjezdu,
- azylanti (cizinci, kteří v ČR azyl získali).

Tato změna okruhu osob se týká jak zahraničního, tak vnitřního stěhování. S ohledem na změnu objemu vykazovaných dat bylo vykazování zahraničního stěhování cizinců změněno z vyplňování papírových Hlášení Obyv 5–12 na měsíční automaticky generované exportní dávky z databáze cizinců spravované *Cizineckou a pohraniční policií* (u vnitřního stěhování cizinců tato změna nebyla dosud možná s ohledem na způsob konstrukce databáze cizinců. Pro *Cizineckou a pohraniční policii* je klíčový okres, nikoli obec bydliště. Změna adresy pobytu v rámci okresu nebyla v evidenci *Cizinecké a pohraniční policie* důležitá).

Zákon o pobytu cizinců č. 326/1999 Sb., ve znění pozdějších úprav od roku 2001 rozeznává několik lhůt, po jejichž uplynutí je možné povolení k trvalému pobytu v ČR získat. **Ihned po příjezdu** je možné povolení k trvalému pobytu získat v případě, že cizinec je nebo se stane rodinným příslušníkem občana České republiky. Po **třech letech pobytu** může nově (od 1. 5. 2004 podle příslušné novely zákona) povolení k trvalému pobytu získat občan EU. Po **pěti letech** je nově (rovněž od 1. 5. 2004) možné získat povolení k trvalému pobytu, pokud je cizinec zařazen do programu Aktivního výběru zahraničních pracovníků organizovaného Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR. Po **osmi letech** „nepřetržitého pobytu v ČR“ je možné o povolení k trvalému pobytu požádat, pokud je cizinec rodinným příslušníkem cizince, který již povolení k trvalému pobytu má. Po **deseti letech** pobytu lze žádat o povolení k trvalému pobytu bez omezení. Původní znění **zákona č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců** do této požadované doby nepřetržitého pobytu v ČR pobytu nepočítalo dobu pobytu před platností nového zákona o pobytu cizinců. V důsledku tlaku humanitárních organizací však již první novela zákona zmírnila režim a do doby pobytu se začala počítat i doba před platností zákona 326/1999 Sb.

Z hlediska objemu práv a povinností je s povolením k trvalému pobytu srovnatelný azyl. Pouze podmínky udělení azylu jsou zcela odlišné (azylové řízení probíhá na základě **zákona č. 325/1999 Sb., o azylu**, a také **Ženevské konvence o uprchlících z roku 1951**).

Získání povolení k trvalému pobytu a získání azylu je třeba výrazně odlišit od získání občanství ČR, protože v tisku se tyto dva úřední akty často zaměňují. Zatímco cizinec, který získal povolení k trvalému pobytu, zůstává stále cizincem, člověk, který získal občanství ČR, již z hlediska evidence a zákonného vymezení není cizincem v ČR (a to ani pokud ve výjimečných případech získáním občanství ČR neztratil své předchozí občanství). Navíc jednou ze zákonných podmínek žádosti o občanství je (až na výjimky) pět let trvalého pobytu na území ČR.

Za důvod výkyvu salda migrace do záporných hodnot v roce 2001, jak bylo uvedeno výše, lze beze sporu označit změnu legislativy, která upravuje podmínky pobytu cizinců v ČR. Do roku 1999 platil

zákon č. 123/1992 Sb., o pobytu cizinců na území ČSFR. Od 1. 1. 2000 začal platit zákon nový (č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců), který podstatně zpřísnoval:

- získání pobytových víz a pracovních povolení a přijetí ke studiu (vzájemná podmíněnost udělení jednoho povolení či víza získáním druhého),
- seznam náležitostí přikládávaných k žádosti o udělení víza,
- pobytový režim včetně možností jeho prodlužování (např. nebylo možné prodlužovat platnost víz získaných za platnosti předchozího zákona i přes trvání podmínek udělení víza).

Než byla zmírněna přísnost tohoto zákona díky nátlaku občanských iniciativ a sdružení na ochranu lidských práv novelou 140/2001 Sb. (jak bylo uvedeno výše), docházelo k odlivu cizinců z ČR, který nebyl v první fázi dostatečně kompenzován přílivem cizinců. Porovnáním stavových údajů Cizinecké a pohraniční policie lze zjistit, že během roku 2000 poklesl počet cizinců v ČR o 28 tisíc a až do konce roku 2002 nebylo dosaženo počtu cizinců legálně pobývajících v ČR z konce roku 1999. Ze žádných oficiálních dat nelze zjistit, zda tito lidé v ČR zůstali ilegálně nebo zda skutečně odjeli zpět nebo do jiné země. Vzhledem k výše zmíněné rozlišovací hranici jednoho roku pobytu v ČR (podle Doporučení) se lidé, kteří se vrátili do země, ze které k nám přišli, aby mohli znovu požádat o vízum k pobytu v ČR podle nového zákona a v tomto řízení uspěli, do statistik přistěhovačů dostali až v roce 2001. A těchto osob bylo výrazně méně než těch, které se během roku 2001 z ČR vystěhovali, protože jim končila povolení k pobytu podle předchozího zákona. Tento pro migrační saldo nepříznivý jev pokračoval podle migrační statistiky ČSÚ až do poloviny roku 2002.

V souvislosti se vstupem ČR do EU dne 1. 5. 2004 vstoupila v platnost novela zákona 326/1999 Sb., o pobytu cizinců. Tato novela zohlednila částečně minulé připomínky ČSÚ ohledně explicitního rozpoznání krátko- a dlouhodobé migrace podle typu víz a povolení a v rámci ní byly zavedeny nové kategorie cizinců pobývajících v ČR (od roku 2004 tedy přestane být nutné kromě vybraných kategorií sledovat ještě délku pobytu a statistika migrace se u cizinců bude nadále odvozovat pouze podle výčtu kategorií cizinců, jichž se „Hlášení o stěhování“ týká). Cizinecká policie rozeznává následující kategorie cizinců pobývajících v ČR:

- občané zemí EU pobývajících v ČR bez povolení k pobytu a jejich rodinní příslušníci (občan EU je povinen se do 30 dnů od příjezdu přihlásit k pobytu na Cizinecké a pohraniční policii; do dlouhodobé migrace nelze tuto kategorii jednoduše zahrnout),
- občané zemí EU a jejich rodinní příslušníci s povolením k přechodnému pobytu (jedná se o nárokové povolení nebo spíše o potvrzení o pobytu, které by mělo ulehčit občanům EU jednání s úřady a pobyt v ČR v rámci tohoto povolení se započítává na rozdíl od osob v předchozí skupině do doby rozhodné pro žádost o povolení k trvalému pobytu),
- občané zemí EU a jejich rodinní příslušníci s povolením k trvalému pobytu,
- občané třetích zemí pobývajících v ČR krátkodobě bez víz (týká se občanů těch zemí, se kterými má ČR uzavřenou dohodu o bezvízovém styku; z hlediska statistiky dlouhodobé migrace nevýznamná kategorie),
- občané třetích zemí pobývajících v ČR na základě víz do 90 dní (týká se občanů těch zemí, se kterými nemá ČR uzavřenou dohodu o bezvízovém styku; z hlediska statistiky dlouhodobé migrace nevýznamná kategorie),
- občané třetích zemí pobývajících v ČR na základě víz nad 90 dní (vízum tohoto typu nově nelze prodloužit; maximální platnost tohoto víza je jeden rok; navazuje na něj povolení k dlouhodobému pobytu rozvedené v dalším oddíle; v Doporučeních OSN ke statistice zahraniční migrace z roku 1998 je pobyt v délce 3 měsíce – 1 rok považován za krátkodobou migraci, takže nově tato kategorie nebude do dlouhodobé migrace vůbec zahrnována),
- občané třetích zemí s povolením k dlouhodobému pobytu (povolení navazující na víza nad devadesát dní; vydává se na dobu jednoho roku a po uplynutí této lhůty je lze prodloužit; tato kategorie osob se zahrnuje do dlouhodobé migrace a to tak, že datum získání tohoto povolení je považováno za datum přistěhování),
- občané třetích zemí s povolením k trvalému pobytu (osoby s povolením k trvalému pobytu jsou zahrnuty do počtu cizinců v ČR k určitému datu, do statistiky migrace jsou tyto osoby zahrnuty pouze v případě, že povolení k trvalému pobytu získaly ihned po příjezdu nebo do roka po příjezdu),
- cizinci s platným azylem (úspěšní žadatelé o azyl; jsou zahrnuti do statistiky migrace i počtu cizinců v ČR; datum získání azylu se považuje za datum přistěhování bez ohledu na délku trvání azylového řízení),
- registrovaní žadatelé o azyl (v rozporu s Doporučeními OSN do migrace ani stavu cizinců v ČR zahrnování nejsou; délka azylového řízení není dopředu jasná a navíc podle informací Odboru azylové a migrační politiky ministerstva vnitra asi polovina žadatelů v průběhu řízení mizí a řízení je

- zastaveno bez vydání kladného či záporného rozhodnutí; za těchto okolností není možné dále destabilizovat migrační statistiky),
- cizinci pobývající v ČR pod dočasnou ochranou (na základě **zákona č. 221/2003 Sb., o dočasné ochraně cizinců** a na základě nařízení vlády nebo rozhodnutím rady Evropské unie; jedná se o opatření při hromadném exodu v důsledku ozbrojeného konfliktu, živelní pohromy nebo soustavného porušování lidských práv v zemi původu, které by mělo chránit exulanty a poskytnout jim dočasné útočiště do doby odeznění kritické situace; s ohledem na dočasnost opatření nejsou takoví cizinci zahrnováni ani do migrace, ani do počtu cizinců v ČR k určitému datu),
 - nelegálně pobývající cizinci v ČR (např. cizinci pobývající v ČR po vypršení platnosti víz a povolení k pobytu apod.; tyto osoby do údajů o migraci a počtu cizinců zahrnutí nejsou, protože tuto kategorii osob není jak podchytit).

Zároveň dochází během léta 2004 u Cizinecké a pohraniční policie k přechodu z předešlého (již poněkud zastaralého) systému evidence pobytů (založeného na existenci 77 evidencí na okresních pracovištích Cizinecké a pohraniční policie, které se jednou týdně zasílaly na Krajskou správu Cizinecké a pohraniční policie a odtud do centra) na nový integrovaný on-line systém nazvaný **Cizinecký informační systém**. Přechod na nový systém ovlivňuje i vytváření exportní dávky z evidence cizinců pro potřeby ČSÚ.

Např. umožňuje i zařazení vnitřní migrace do těchto dávek a vazbu na **Systém adresa** provozovaný Ministerstvem vnitra ČR, což umožní jednodušší a jednoznačné přiřazení cizince do obce. Systém adresa je soustava vzájemně provázaných databází (databáze adresa, číselník okresů, číselník lokalit, číselník ulic a číselník názvů ulic), ve které má každý dům, ve kterém trvale (zařazením cizinců do Centrální evidence obyvatel) i obvykle přebývá alespoň jedna osoba, přidělené identifikační číslo. Ministerstvo vnitra používá Systém adresa pro jednoduché kódování bydliště osob zařazených do Centrální evidence osob. Novelami **zákona č. 133/200 Sb., o evidenci obyvatel a rodných číslech**, které začaly platit od 1. 1. 2003 (cizinci s povoleným trvalým pobytem v ČR) a 1. 4. 2004 (cizinci s přiznaným azylem a cizinci pobývající v ČR na všech typech dlouhodobých pobytů – na víza nad 90 dní, dlouhodobý, přechodný) se Centrální evidence obyvatel rozšířila i o cizince. Evidování adresy Cizineckou a pohraniční policií však v řadě případů nebylo přímo převoditelné do Systému adresa, takže při tvorbě Cizineckého informačního systému bylo pamatováno i na používání Systému adresa pro záznam bydliště cizince. Nově zadávané adresy cizinců jsou již platné a odpadají tak problémy, které jsme v minulosti měli se zařazením záznamů o migraci do obcí. U starších záznamů probíhalo v průběhu roku 2004 přizpůsobování zaznamenaných adres požadavkům Systému adresa. Převod nevyhovujících adres by měl být ukončen ke konci roku 2004. Společně s opravami adres Cizinecká a pohraniční policie spolupracovala s ČSÚ na odstranění zjištěných nedostatků v evidenci, takže v budoucnu by data o migraci měla být kvalitnější a věrohodnější.

Z důvodu nedostatku finančních prostředků však nebylo možné otestovat nový systém při paralelním chodu starého a nového systému, což může způsobit nekonzistenci s předchozími daty a neumožňuje to odstraňování těchto nekonzistencí za pochodu.

Tyto změny by se spíše měly projevit ve složitosti pobytového režimu a Cizineckého informačního systému než v objemech přistěhovaných a vystěhovaných zaznamenaných českou statistikou. Ale nic v demografii nelze předpokládat tak špatně jako vývoj migrace, takže nezbyvá než počkat, co ukáže čas.

Bohdana Holá

Bibliografie

Zpráva o stavu země. Strategie volby před níž stojí. Praha: CESES, 2004.

Zaštitěno významnými odborníky – M. Balábánem, V. Benáčkem, J. Dienstbierem, J. Dienstbierovou, P. Fričem, J. Markovou, J. Musilem, P. Nováčkem, M. Potůčkem (vedoucí týmu), L. Prudkým, J. Příkrylem, A. Rašem a A. Veselým – vydalo Centrum pro sociální a ekonomické strategie (CESES) UK FSV soubornou zprávu o stavu České republiky s uvedením strategických voleb, před nimiž stojí. Vznikl tím sborník několika studií o současné a sociálně ekonomické situaci České republiky, který rekapitulovale dříve získané poznatky publikované CESESem v rámci edice příspěvků o vizi vývoje České republiky.

Úvodem je stručně shrnutí a obecná charakteristika země z hlediska modernizace, následované osmi dílčími klíčovými problémy země včetně uvedení možností strategických voleb.

Problém 3.1 je definován jako **demografický**, charakterizovaný dlouhodobým, ale zejména nejnovějším populačním vývojem, vývojem rodiny jako sociální a reprodukční entity, zdravím obyvatelstva a hodnotami vyplývajícími z jeho reprodukce. Vychází se ze známých, ale teprve v posledních měsících pro obecnou veřejnost formulovaných důsledků zaostávání přirozené reprodukce obyvatelstva, změň jeho věkové struktury a populačními manky s částečnou teoretickou náhradou úbytků formou imigrace, jež vedou k formulování dlouhodobě chybějící populační (rodinné) politiky jako podpory mladých rodin. S tím souvisí i nutnost podpory programů zdraví obyvatelstva, vytváření podmínek pro upevňování zdraví populace a zajištění aktivního státního.

Problém 3.2 představuje **sociální soudržnost společnosti**. Soudržnost představuje řadu dílčích vazeb společnosti jako např. způsob a hodnoty tradiční společnosti, klasické formy modernizace společnosti, soudržnost založenou na poznatcích obrany (např. války), soudržnost vázanou na dodržování ekonomických zájmů společnosti, soudržnost opírající se o přístup k vědění a informacím spojenou se vznikáním „společnosti vědění“ jak dalšího stupně vývoje postindustriální společnosti v mezinárodním i národním kontextu. Jako živé složky naší novodobé sociální soudržnosti se uvádí rodina, různá lokální společenství a různé formy občanských sdružení. Hlavním směrem sociální soudržnosti by měla být podpora přístupu ke vzdělání a k informacím kombinovaná s tradiční soudržností a modernizací sociálního státu.

Moderní společnost je **společnost vědění** (3.3). K jejímu zajištění je třeba vybudovat odpovídající vzdělanostní základnu v podobě nejen škol, ale všech institucí umožňujících vzdělání získat, rozšiřovat a upevňovat. Výzkum je v Česku nedostačtěně zajištěn finančně i organizačně. To se musí změnit. Důležitá je však také motivace obyvatelstva k získání vědomostí.

Pro úspěšný rozvoj společnosti je nutno **posílit ekonomiku** České republiky a její institucionální rámec (3.4). Polistopadový vývoj české ekonomiky měl charakter zpomalení, stagnace, upevnění a nyní je ve stadiu poměrného aktivního rozvoje. Výkonnost je poměrně nízká a neodpovídá potenciálu, který v sobě česká ekonomická základna skrývá. Zahraniční kapitál kontroluje dvě třetiny české ekonomiky, vysoký je podíl odvodů jejich výsledků do ciziny. Navrhuje se: podpora podnikání, podpora investic, daňové zázemí, právní jistoty.

Pro vývoj společnosti je velmi důležité dosud zanedbávané **životní prostředí** (3.5). Náprava se děje pomalu a hlavně zejména jen pod mezinárodním tlakem. Navrhuje se zavádění ekologických daní, dobudování institucionálního a právního zázemí, ale také zvyšování ekologické gramotnosti obyvatelstva.

Pro příznivý vývoj společnosti je nezbytný **pocit její bezpečnosti** (3.6) a to jak vnitřní, tak mezinárodní. V tomto směru existují dvě hrozby: vnitřní a globální terorismus a použití zbraní hromadného ničení. K sociálním jistotám proto patří zajištění bezpečnosti proti kriminalitě, ale také korupčnickv a hospodářským deliktům. Ani členství Česka v Evropské unii a NATO neznamená samo o sobě jistotu vnitřní a zevní bezpečnosti země.

S tím souvisí i problém definovaný jako **vnější vztahy** (3.7). Je to rozšířený problém uvedený jako 3.6. Je to existence systému zajišťujícího zevní bezpečnost; situace je pro nás nyní příznivější, než byla kdykoli v naší historii.

Sborník problémů je charakterizován formami a **efektivitou vládnutí** (3.8). Právní systém a vymahatelnost práva představují slabinu stavu a vývoje současné společnosti. Politický systém je sice formálně novodobý, ale jeho fungování neuspokojivé. Nezdravé je prorůstání politiky, ekonomiky a také medií.

Citovaná publikace představuje sice „succus et sanguis“ charakteru naší společnosti, avšak nepřináší žádné další nové myšlenky, které bychom již nebyli četli v dosavadních publikacích CESES.

Vladimír Srb

Population, 2004, roč. 59, č. 1 (leden–únor), s.1–193, č. 2 (březen–duben), s. 203–398, vydává Národní institut demografických studií (INED) v Paříži, který založil Alfred Sauvy.

Z prvního čísla (leden–únor) ročníku 2004 dvouměsíční francouzské revue lze ze tří publikovaných studií upozornit především na příspěvek – *M. Tribalat Odhad populace zahraničního původu ve Francii v roce 1999* (s. 51–81). Autor se nejdříve obecně zabývá významem imigrace, resp. imigrantů–obyvatel zahraničního původu ve Francii a seznamuje s dříve prováděnými odhady jejich počtu (roky 1927, 1942 a zejména 1986). Podrobně se pak věnuje roku 1999. Zabývá se metodami odhadu a odhady první a druhé generace (imigrantů) narozené ve Francii. V roce 1999 předpokládaný počet osob zahraničního nebo částečně zahraničního původu činil 13,5 miliónu.

Studie – *H. Leridon Demografie Academie* s podtitulem Akademie věd – Institut de France (s. 83–116) se zabývá demografickými znaky specifické skupiny vědeckých pracovníků v průběhu zhruba třista padesáti let její existence (1666–2030). Autor po krátkém vylíčení historie Akademie, rekonstruuje populaci jejích členů v letech 1666–2001, provádí srovnání s jinými akademickými institucemi, např. Francouzskou akademií či Akademií morálních a sociálních věd a nakonec seznamuje s variantami projekce do roku 2030, jež se tykají věkového složení a průměrného věku členů.

Z části informací o výzkumech můžeme uvést práci španělských autorů informující o vztomku mezi obyvatelstvem bez přístřeší, tedy bezdomovci v Madridu. Pro zajímavost uvedme, že město Madrid se zhruba 3 milióny obyvatel mělo v roce 1999 kolem 3 tisíc bezdomovců.

Druhé číslo (březen–duben) ročníku 2004 obsahuje mimo pravidelných materiálů a textů studií – *L. Mucchielli Demografické a sociální charakteristiky vrahů a jejich obětí*, s podtitulem Šetření v departementu v pařížském regionu v devadesátých letech (s. 203–231). Dále pak práci autorů – *R. Lalou a V. Piché Migranti tváří tvář AIDS: mezi řízením rizik a sociální kontrolou, s upřesněním na příkladu údolí řeky Senegal* (s. 233–268) a článek norského autora – *S. E. Mamelunda* odpovídající kladně na otázku, zda je **Španělská chřipka v roce 1918 zodpovědná za baby boom v roce 1920 v Norsku?** (s. 269–301)

Pod názvem demografická situace Evropy a dalších rozvinutých zemí jsou zařazeny dva příspěvky. První – *J. P. Sardon Současný demografický vývoj ve vyspělých zemích* (s. 305–360) doplněný podrobnými statistickými tabulkami základních demografických údajů se nejdříve zabývá současným populačním vývojem ve světě, na to navazuje popisem demografické situace v Evropské unii a

krátkým přehledem o poměrech ve Francii. Podstatná část článku se zabývá podrobným popisem stavu v zemích EU pokud se jedná o porodnost a plodnost, včetně změn plodnosti generací a věku žen při prvním porodu. Dále je v kapitole popisovaná sňatečnost a rozvodovost, rozdíly v potratovosti, úmrtnost a pasáž o stárnutí populace.

Druhý příspěvek od *A. Monnier Evropská unie a její současné rozšíření* (s. 361–384) nejdříve podrobně rozebírá demografickou situace Unie v jednotlivých fázích jejího rozšiřování. Pak se věnuje konvergenčním a divergenčním tendencím demografického vývoje v Evropě v průběhu dvacátého století a rozdílným mezi starými a novými členy EU v podobě dvou rozdílných demografických modelů. Končí evropskou integrací a postupujícím sbližováním demografických ukazatelů evropských zemí (dokládáno na příkladu zemí jako Irsko, Itálie, Portugalsko, Rakousko, Řecko a Španělsko). Nakonec text shrnuje postavení Evropské unie ve světě z hlediska populačních dat.

ldp

BUCHANAN, PATRICK J. Smrt Západu. Překlad L. Bednář, Praha: Mladá fronta, 2004, 400 s.

Známy, v našich domácích měřítcích spíše negativně, americký konzervativní politik, žurnalista a neúspěšný prezidentský kandidát *Patrick Joseph Buchanan* nezapře ve své poslední (šesté) knize vydané v roce 2002 své přesvědčení a ostře vyhraněné ultrakonzervativní postoje.

V knize příznačně nazvané **Smrt Západu** (u zasvěcených vzbudí asociace na ve své době známého německého filosofa *Oswalda Spenglera* a jeho dílo **Zánik Západu**) popisuje téměř hrůznou představu o konci americké (a s ní i evropské) civilizace. Severní Amerika a Evropa jsou podle jeho přesvědčení odsouzeny k rozkladu úbytkem bílého obyvatelstva a současnou obrovskou vlnou přistěhovalců z přelidněných oblastí v Africe, Asii a na Středním východě.

Ideovými strůjci tohoto zániku spojeného se ztrátou křesťanské a židovské víry, kterou Pat Buchanan dokládá na konkrétních příkladech, jsou pod něj čtyři marxismem poznamenaní myslitelé – *G. Lukacs, A. Gramsci, T. W. Adorno a H. Marcuse*. Oni jsou vinní tím, že kulturní revoluce, kterou v Americe vyvolali, vede ke zhroucení rodiny, s tím souvisejícími potraty, sexuální revolucí, feminismem a dalšími znaky nové odkřesťanštěné víry, jako jsou např. pozitivní diskriminace, práva menšin, práva homosexuálů apod.

Důsledkem tohoto vývoje jsou pak skutečnosti, které Pat Buchanan shrnul do podtitulu své knihy **Jak vymírání obyvatel a invaze přistěhovalců ohrožuje zemi a civilizaci**. „Smrt Západu není předpověďí toho, co se stane. Jde o popis toho, co se dnes děje“, tvrdí autor. S využitím zprávy OSN –

Vyhledky světové populace: Hlavní body revize z roku 2000 – poté odhaluje chmurné vyhledky Evropy, kde národy zastavily svou reprodukci, takže obyvatelstva nejen nepřibývá, ale rychle ubývá. Uvádí, že od doby černého moru, který zahubil ve 14. století třetinu Evropanů, nebyla situace nikdy tak nepříznivá pro přežití západní civilizace jako nyní. „Dnes je v 17 evropských zemích větší počet umrtí než narození – větší počet rakví než kolébek“. Podrobně ukazuje, jak bude klesat a současně stárnout evropská populace. Připomíná mj. rapidní redukci německého, italského a ruského národa při zachování dosavadního vývoje a nutnost zvyšování přílivu imigrantů, přinášejících současně rostoucí sociální napětí v zemích, kam směřují.

Obdobně tomu začíná být ale i v Americe. „Amerika čelí stejným problémům. Jestliže se deset milionů amerických dívek a mladých žen rozhodne nemít děti nebo mít pouze jedno, Amerika se bude buď muset smířit s masovým přistěhovalectvím nebo s osudem Japonska a Evropy“, což znamená stárnout a vymírat.

Americký model tavicího kotle národů velice dobře zajišťující asimilaci dřívějších vln přistěhovačů, byl podle Pata Buchanana v posledních letech nahrazen modelem tzv. multikulturalismu, který ochromil tradiční americké hodnoty a vztahy. Legální i ilegální přistěhovalectví z Mexika do Kalifornie a dalších států při jižních hranicích znamená nebezpečí vzniku nového hispánského národa. A „budoucnost lze předvídat: Jestliže každý rok odchází z Kalifornie 100 000 anglických Američanů, jestliže se asijská populace rozrůstá za jedno desetiletí o 42 % a jestliže je 43 % všech Kalifornianů, jimž není 18 let, hispánského původu, největší stát Ameriky se ubírá cestou k tomu, aby se stal do značné míry státem třetího světa“. „Nikdo neví, jak se to odehraje“ pokračuje Pat Buchanan, „ale Kalifornie se stane dalším Quebecem, jenž požaduje formální uznání své oddělené a jedinečné hispánské kultury a identity nebo dalším Ulsterem“. Tolik jako příklad autorových úvah.

Spojení známých populačních projekcí nepříznivých pro Evropu a Ameriku ve srovnání s rozvojem světem a konzervativním pohledem Pata Buchanana vytváří skutečně až apokalyptickou představu o zániku „Západu“. A i když s jeho ultrakonzervativními názory nemusíme mnohdy souhlasit či být často i v opozici, kniha stojí v každém případě za přečtením.

Ladislav Pištora

STERNECK, MERVYN. Dějiny templářského řádu. Praha: 2004, 232 s

Řád templářů je často spojován s určitým tajemnem vyplývajícím mj. i z nedostatku historických poznatků. V knize je čtenář seznámen s his-

torií templářského řádu od jeho počátků přes vrcholná období jeho působnosti až po jeho zánik. Publikace vychází především ze zahraniční literatury (dosud u nás nepřeložené) a zasvěcuje nejen do klíčových událostí, jež ovlivnily historii tohoto řádu, ale do i hlavních myšlenkových proudů té doby, včetně života ideových tvůrců řádu – např. *Bernarda z Clairvaux*, jehož traktát *De laude novae militiae* (Chvála novému rytířstvu), měl rozhodující vliv na rozmach celého křesťanského rytířství.

Knihy je rozdělena na čtyři části. První, nazvaná **Úsvit**, přibližuje myšlenkové zdroje a společensko-politickou situaci v Evropě a v územích, kam směřovaly křížácké výpravy pořádané od konce 11. století. Autor zachycuje putování řady pozdějších templářů z Francie do Svaté země a zrod templářského řádu.

Řád je název druhé části mapující strukturu, symboly, stanovy a fungování templářského řádu. Právě hospodářská efektivita fungování řádu výrazně přispěla k jeho ohromující moci, jež byla následně i podstatnou příčinou jejich zániku. Obsahem třetí části jsou církevně-politické dějiny řádu v letech 1150–1293. Formou a hlavními důvody, které přispěly k likvidaci tohoto významného středověkého rytířského řádu, která proběhla z iniciativy francouzského krále Filipa IV. Sličného, se autor zabývá v poslední – čtvrté části označené **Soumrak**. Skutečně silné postavení francouzského panovníka v této době dokládá fakt, že se rozhodl obejít papežovo výsostné právo nad templáři, a proti templářům vznesl obžalobu, jež odůvodnil ochranou křesťanství před kacířstvím.

Text doplňuje jmenný soupis velmistřů řádu s udáním dat jejich působnosti v čele templářského řádu a dále jmenný seznam papežů z let 1118 až 1314 (tj. v době existence řádu). Publikaci uzavírá přehled listin s templářskou tematikou, které jsou uloženy v našich archívech s uvedením signatury, data a místa vystavení. Tento přehled vychází ze zpracování příslušných fondů nacházejících se ve *Státním ústředním archivu v Praze*, v *Archivu Pražského hradu*, v *Moravském zemském archivu v Brně* a v *Zemském archivu v Opavě*.

Knihy velmi zdařile přibližuje podstatné společenské hodnoty středověku, které jsou dnešnímu čtenáři velmi vzdálené. Text je doplněn dvanácti kresbami *Alexandera Hejla*.

Petra Brabcová